

DPNS482

Title: सारस्वत / SĀRASVATA

Run. No. 6173

Cat. No.

Micro. No.

Subject वास्तु शास्त्र

Religion: Hindu / Bauddha

Language: ☒ Skt. / ☐ New. / ☐ Nep. / ☐ Skt. - New. / ☐ Maith. - New. / ☐ New. - Nep. /

Size in cms. 26.5 x 13

Folios 91

Lines (in a page) 10

Compl. / ☒ Incompl.

Extent (36-126)

Chapt. / act /

folios ३६-१२६ में ५५ फोल्स हैं, मध्य में ३६-१२६ तक का फोल्स missing.

Author / translator

Scribe / donor

धर्मवीर सिंह तुलाधर

Date: NS / SS / VS / KS

Ruler / place

Script: New. / ☒ Dev. / ☐ Bhuj. / ☐ Ran. /

Illus. :

Material: palmleaf / ☒ paper / ☐ thyasaphu / one side yellow

Condition: fine / ☒ damaged by worms, rats, water /

Beginning, colophon, post-colophon :

कृतः अस्मादिति अतः अस्मादिति इतः सर्वविभक्तिषु तस्यैके सर्वस्मादिति सर्वतः
पूर्वस्मिन्निति परस्मात् परः अधः इति अधः स्मात् अधस्त परस्मिन्निति परस्मात् परेण
आहिचदरे इत्यर्थे वाच्ये आहिचप्रत्ययो भवति दक्षिणाहिवसंति चांडालाः उत्तराहिवसं
ति देवा किमः सामान्ये विदादिः किमः सामान्ये र्वे चित् चन प्रत्ययो भवति कश्चि
त् कौचित् केचित् कंचित् केनचित् कस्मैचित् कस्माच्चित् कश्चन कौचन किंचित्
काचित् स्त्री तदधीनकात्स्न्ये योर्वासात् राज्ञाः अधीनं राज्ञसात् भस्मनः अधीनं भस्म
सात् उर्ध्वरय्यं गीकरणो डुरीकृत्या डुरीकृत्य सद्यादि काले निपात्यते सद्यः अद्य
सपदि अधुना इदानीं सांप्रतं संप्रति पूर्वद्यः परेद्यः अन्येद्यः यदि यर्हि रुदिति
तर्हि चरं आशु शीघ्रं प्रादिरूपसर्गः प्रपरा अप्सम अनूं अवतिरडरवि आ
ह निधिम्य अपि अति सु उत अभि प्रति पति - अंतर अन्तरा आविः अयंगण उप

सार
३६

सर्गसंज्ञोभवति प्राग्धातोः उपसर्गाः प्राग्धातोः प्रयोक्तव्यः तदव्ययं तदिदं वापि
शब्दवद्वयमव्ययसंज्ञं भवति त्काद्यन्तश्च हुत्का स्नात्वा कप प्रणाम्य विहाय नुम्क
तुं दातुं लाम्हारं हारंकारं कारी चिः खिलाकृत्य वत्सत्ययांतम् घटवत् पटवत् आम-
कृतस्तरोम् शस् वद्गशः रुवमन्त्रापित्कादिः अव्ययादिभक्तेर्लुक् अव्ययात्प
रस्यविभक्तेर्लुग्भवति नशब्दनिर्देशे अव्ययानां नचलिंगादिनियमः उक्तं हि तदंशं
त्रिषुलिङ्गे पुसर्वासुचविभक्तिषु वचनेषु च सर्वेषु यत्नयेति तदव्ययं उक्तानि
लिमास्यवायास्यधुना लिंगविशेषविनिज्ञा पयिषया स्त्रीपुंसया प्रत्ययने आव
तः स्त्रियां अकारांतानाम् स्त्रियां वर्तमानादाप्स्यस्योभवति यस्य लोपः जाया मा
या मेधा षष्ठा धारा माला इत्यादि अजादेश्यापवक्तव्यः अक लुङ्का कोकिता
वाला भ्रडा गणिका ध्रुवका काप्यतः कापिइत्यतः स्त्रियां कापिपरे पूर्वस्याका

रामः
३६

रस्यइकारादेशोभवति कन्यकादौ न भवति कारिक पाठिक कन्यकादाविति किं क
न्यका वद्वपरिवाजका वेष्टिभागुरिरधोप मवाप्पोरूपसर्गयोः आपञ्चेवहसाला
नां यथावाचानिशादिशा अवगाहं वगाहं असिधानं पिधानं अवतंस वतंसः इ
त्यावा स्त्रियां कापिपरेतरादौ च पूर्वस्य ह्रस्वो वा भवति वेणिका वेणीका नदिका न
दीका श्रेयसीतरा श्रेयसीतरा श्रेयसीतम श्रेयसीतम स्त्रितरा स्त्रीतरा विदुषित
म विदुषीतमा विदुर्तमा भवतितरा भवतीतरा भवत्तरा इत्यादि वाग्रहणान्नोका
दौ भवति नुकान वाग्रहणं देवति श्वयेन निपतन्त्यनेक पृथे चितिनिपातानमने का
र्त्तत्वात् एतादृष नकारांतादकारांतादवन्ताच्च स्त्रियामीप्स्यस्योभवति दंदिनी दंतिनी करिणी
सालिनी इपिराज्ञोऽत्रोपोवक्तव्यः राज्ञी रुवमन्त्रापि द्विदाम्नी भूदाम्नी इत्यादौ अत्रोपोज्ञात
व्यः भ्रादेर्वुडम् पुन्यमद्योनी अकारान्तत्वात् कर्त्री हर्त्री अरान्तात् औपगवी अकारांतात्

मपिमातश्चस्त्रादेर्नभवति यस्येलोपः इश्चभश्चयः तस्यलोपोभवतिस्वरेपरे विभक्तिवर्जिते
 स्वरेमप्रत्ययविरहितेयकारेइतिलोपः घृतः षकारःकारःउकारःअकारानुबंधान्त्वियामीप्प्रत्य
 योभवति घवराकी ट्कुरुचरीत्रगोमती अपठन्ती भवन्ती पचन्तीत्यादि अपात्रादिरदंतोय
 स्त्रादतोवाक्षिणस्तथा अतंतश्चसमाहारोतदादिप्रतिगद्यते मनुकियत्परिमितापात्रादे
 योवर्ततेआदिशब्दात् तदेवदर्शयति पात्रंमुगंमुखंतत्रदानंमात्रार्थगौरवंभुवनत्वास
 मुद्रादीनपात्रादासुमतिपठेत् नदादेः नदादेर्गणात्त्वियामीप्प्रत्ययोभवति नदी गौरी
 गौतमी पञ्चमी चतुर्थी द्वादशी शर्वरी इडादेराणीप् इडादेर्गणात्त्वियामीप्प्रत्य
 योभवति इडाणी भवन्ती शर्वाणीरुडाणी मातुलोपाध्यायाभ्यांवेत्यानीप् क्षत्रियादा
 र्थयोर्वा मातुलानी मातुली उपाध्यायामी उपाध्यायी क्षत्रियाणी क्षत्रिया आचार्या
 णी आचार्या ईप्समाहारेगुणाश्च त्रयाणां वेदानां समाहारः त्रयी पुंयोगेच पुरुष

संयोगेविवक्षितेईप्प्रत्ययोभवति भूडी भूडावा गणिकी गणिकाव चकाराज्ञोपालि
 कादौनभवति जातेरयोपधात् जातिवाचिनोऽयकारोपधादकारान्नात्त्वियामीप्प्रत्ययो
 भवति मेघी महिषी भूकरी हंसी ऊकृटी वाहणी कल्पकादौनभवति अयकारोपधा
 दितिकिं क्षत्रिय वैश्या प्रथमवयोवाचिनोऽतईप्प्रत्ययः कुमारी किशोरी कलमीप्रभ
 तयः प्रथमग्रहणात् वृद्धास्थविरा अतग्रहणात्शिभः स्वाप्ताष्टा स्वाप्तावाचिनोवात्त्विया
 मीप्प्रत्ययोभवति सुमुखी मगाक्षी तन्वङ्गी वाग्रहणात् पप्रवदना कमलनयना
 कल्पानक्रोडा किशलयकरो मणालसुजा सुकेशा सुकेशीवा सुहस्तेत्यादौन कटिकारा
 दुक्तेरीप्वावक्तव्यः अंगुली अंगुलिः धूली धूलि आजी आजि अक्तेरिति विशेषणान्
 कृतिः भूतिः सेचमत्वादेः मन्वोदेर्गणात्त्विप्प्रत्ययोभवति सेकारादेशश्च सेआप् म
 नोःस्त्रीमनायी चकारात्मनोरुकारस्योवा मनोवी मनुः वृषाकपायी पत्न्यादयः पत्न्या

सार
३८

दयोनिपात्यते पत्नी अंतर्वत्नी सखी अर्द्धजरती युवती अशिकी प्राचीत्यादयः शब्दा
निपात्यते प्रतीची उदीची प्राची अवाची ईयवनिपात्यते पाणिगहीती पितामही स्था
ती कुंडी गोरी स्थली कडली गोकुली कामुकी इत्यादि दारशब्दोत्पत्तिवद्भवचनान्तःपुत्तिः
गः दाराः दारान् दारैः दारेभ्यः दाराणां दारेषु बोगुणात् उकारांतं दुरावाविनोवास्त्रि
यामीप्स्ययोभवति पट् पट्टी मट् मट्टी तनुः तन्वी अक्रुः अक्वी लघुः लघ्वी पारादुरि
त्यादौ न उतडुः उकारांतावास्त्रियाम्प्यत्ययोभवति पंगुः पंगथवामोरुः वामोरुः करमो
रुः करमोरु पूनमिः युवनशब्दानिः प्रत्ययोभवति यवतिः लभ्योनामत्वात्त्यादयः
आवंतादापइतिसिलोपः इवंताद्वसेपः सेलोपः पूर्ववद्वपनेयं इतिस्त्रीप्रत्ययः अथ
विभक्त्यर्थो निरूप्यते लिंगार्थे प्रथमा धातुप्रत्ययाद्यतिरिक्तमर्थवद्भ्रष्टरसंलिंगंतस्यैवा
र्थसन्मात्रे प्रथमा विभक्तिर्भवति कारकभेदेऽपिलिंगादभिन्नोयः प्रतीयते सति फलार्थः

रामः
३८

लिंगादयोऽपि प्रथमार्था इति केचित् तत्सदृशं रविरिव राजते राजारोषात्कुमारीरोरूपते
बोभुज्यते भुवं भूपालः प्रागात्तारामलक्ष्मणौ मनसि ववसिकाये गुणपीयूषपूर्णः त्रिभुवनमु
पकारं श्रेणिभिः प्रीणयंतः परगुणपरमारां पार्वतीकृत्य नित्यं निजहृदिविकसंतः संतिसंतः
क्रियंतः कुमारः शेरते स्वैरं रोरूपने च नारकाः जेगीयंते च गीतज्ञाः मेमीयंते रुजाजिताः आ
मंत्रणौ च आमंत्रणमाभिमुखीकरणेऽर्थे पिप्रथमा विभक्तिर्भवति मांसमद्भरगोविंदः प्र
सीदधरमेश्वर कुमारौ स्वैरमासाथां क्षमध्वंभोत्तमचिंतः भोसः भोमभगोत्तमश्चोत्त
इत्यने शब्दानि पात्यन्ते धिविषयो क्षमस्वभोदुराराध्यभगोत्तुः भंनमोऽस्तु च अवीष्ट
भोमहाप्राज्ञः घातयाघोः स्वघत्सरं शोषाः कार्यकर्तृसाधनयोर्घातपात्रे विष्टोष्ठावधौ स
स्वंध आधारभावयोः शोषा विभक्त्यो द्वितीयाद्यास्तु व्यर्थे भवन्ति कर्त्ता कर्मचकराणं स
प्रदानतथैव च अपादानाधिकरणमित्याहुं कारकाच्चिषद् कार्यकर्मकारकेऽन्याद्ये

सार
३२

आप्येसंस्कार्येविकार्यच द्वितीयाविभक्तिर्भवति यदभत्वाभावितइत्याद्यं यत्तिष्ठमवप्रा
प्यतेतदाप्ययत्रगुणान्तराधानमलापकर्षावाक्रियतेतत्संकार्यं यत्पूर्ववस्थापरित्यागेनअव
स्थान्तराप्रित्तद्विकार्यं कंदं करोतिकारुकोरूपं पश्यति चाक्षुषः एतन्प्राप्नोति धर्मिष्ठः सामं
सुनोतिसोमपाः अभिसर्वतसाः कार्याधिगुप्यधिषुत्रिषु द्वितीयासेदितान्तेषुततोऽन्य
त्रापिदृश्यते अभितोग्रामंतदीवहति सर्वतोग्रामंतरबोदृश्यते धिन्देवदत्तं उपर्युपरिपरो
हितंयाचकाःपतंति अधोधोग्रामंनिधिः अध्वधियाधंगद्वंतिमगाः समयाग्रामंशचूर्तः
निकषाग्रामंअमृतंप्राप्नोति प्रतिग्रामंयज्जानः कालाध्वनानैरंनय्येऽपि मासमधीतेमासंवा
प्यमधीतेक्रोशंपतः क्रोशस्यरुकदेशोपर्वतः कर्त्तरिप्रधानेक्रियाश्रयेसाधनेव क्रियासिधु
पकारकेकरणोर्थोऽतीयाविभक्तिर्भवति क्रियाश्रयत्वंकर्मादीनामपिसंभवति क्रियासिधु
पकारकंसाधनं भिन्नः शरेणारामेणारवणो लोकएवणः करणैराविदीर्णोविवातरैर्मुद्य

रामः
३२

तेषुतः दानपात्रेसंप्रदानकारकेचतुर्थीविभक्तिर्भवति वेदविदेगांददाति छत्रायकन्यांददा
ति राजोदंडंददाति रजकस्यवस्त्रंददाति त्यादौसंप्रदानकारकत्वाभावाच्चतुर्थी ननुदा
नस्यकिलक्षणां तदेवाह स्वस्वत्वनिरागानंपरस्वत्वोत्पादनं रजकस्यवस्त्रंददातीत्यत्रपरस्व
त्वात्पादनाभावेनसंप्रदानकारकत्वाभावाच्चतुर्थी ननुराजोदंडंददातीत्यत्रपरस्वत्वो
त्पादनंभवत्येवकथंचतुर्थी तत्राह ददातिदंडंपुरुषोमहीयतेर्नवातिभक्त्यानवदानका
मया यदीयतेवासनयासुपात्रेतदोनपात्रंकथितंमुनीन्दैः तथाचोक्तं संप्रदानंतदेव
स्यात्पूजांनग्रहकाम्यया दीयमानेनसंयोगात्स्यामित्वंलभतेहियत विश्लेषावधौ
पंचमी विश्लेषाविभागस्तत्रयोवधिश्चतुर्थीतयाअचलतयावाविवक्षितस्तत्रापादानेपं
चमी धावतोअश्वापतत भूमतोऽवतरतिगंगा संबंधेष्वही मेघभेदकयोः श्लिष्टः
संबंधोऽन्योन्याकारितः छिद्योपघापिसंबंधः षष्ठ्युत्पत्तितुभेदकान् एतत्सपुरुषोत्तम

सार
४०

पित्रोरेतत्प्रपूजनं गुरुणां वचनं पथं कवीनां रसवच्चः आधारे सप्तमी आधारेऽधिक
रनंततषष्ठिं औपभ्लेषिकं सामीपकं अभिवापकं वैषयिकं नैमित्तिकं औपचारिकं चेति
तत्रौपभ्लेषिकं त्रिविधं व्यंग्यवृत्तिः व्योमवृत्तिः एकदेशवृत्तिः व्योमिगच्छति पक्षिणाः व्योम
वृत्तिः जलेनौर्ध्ववृत्तिः व्यंग्यवृत्तिः वने व्याघ्रसिंघवृत्तिः एकदेशवृत्तिः कदेशोत्तं कुमारोऽसौ
वरेणावः सुशिरते तिलेषु विद्यते तैलं हृदि ब्रह्म मृतं परं युद्धे सन्न हते धीरोऽप्युत्प्रेक
रिणां शतं भावः क्रिया लक्षणां तत्रापि सप्तमी प्रसिद्ध क्रिया अप्रसिद्ध क्रिया नरं तस्थते
तत्किं बालक्षणां वर्षति देवे चौर आयात पतत्यं भ्रमालिनि पतितोऽरातिः कालेपि सप्त
मी वसन्ते को किलास्वरं करोति शरदिपुष्पं वृत्तिसप्तदशः विना सह न स ऋते निर्धर
णस्याम्पादिभिश्च एतेरपि योगे द्वितीयाद्याषष्ठिभक्त्यो भवन्ति विना प्राप्यं सर्वं फलति
अन्तरेणाक्षिणी किं जीवितेन अंतरात्वां मां हरि रित्यादि पदा ग्राह्यं सह स ह्यंसाकं

रामः
४०

सार्धसमं योगे तृतीया सहशिष्योणागतो गुरुः सहशब्दे चोमैत्रेणा साकं नयताभ्यां श्रु
क्षणादन्ताः सार्धं धनिमिर्द्धतः साधुः समंचंदेराणोदितो गुरुः नमः स्वस्ति स्वाहा स्वधाः
तं वषट् योगे चतुर्थी नमो नारायणाय स्वस्ति राज्ञो सोमय स्वाहा पितृभ्यः स्वधा अहं
ममो मल्लाय वषट् क्वाय अते योगे पंचमी अते ज्ञानान्मुक्तिः अयोगहादिहारे नि
र्धारणे षष्ठी निर्धारणं क्रियागुणजातिभिः समुदायात्पथं करणं तत्र षष्ठी सप्तमी च
क्रियापराणां भगवदाराधकः श्रेष्ठः क्रियापरेषु वो गवां कृष्णागौः संपन्न सीरागोषु वा
एतेषां सत्रियः भूततमः एतेषु वा पुरुषाणां सत्रियः भूतः पुरुषेषु वा सत्रियः भरः
गच्छतां धावन्तः शीघ्राः गच्छन्तु धावन्तः शीघ्राः स्वाम्पादियोगे षष्ठी सप्तमी च गवां स्वा
मी गोषु स्वामी गवामधिपतिगोषधिपति एवं दया दसाधिपति भूपसूतैर्योगे सप्तमी
षष्ठी चतुर्थी गवां दयादः गोषु दयादः गवां सासी गोषु साक्षी गवां प्रसूतः गो

सार
४९

पुत्रसूतः कर्तृकार्ययोरक्तादौवाक्यतिष्यती॥ कर्तृरि कार्ये च षष्ठी भवति क्तादिवर्जिते कृदन्ते
शब्दपुत्रसूतमानो॥ आसेन कृतं आसस्य कृतिः भारतमश्वरां भारतस्यश्वरां स्मृतनोचका
येषष्ठी स्मृतनोधातौपुत्रसूतमानेषष्ठीविभक्तिर्भवति चकाराद्वितीया मातुः स्मरति मातरं
स्मरति इतौततीयापंचमीचवक्तव्या अनित्यः शब्दः कृतकत्वेन कृतकत्वात् भयहेतौपं
चमी भयस्यहेतुः कारणं चौरादिभेतिआघातस्यति विपुत्यागाच्चकितः षष्ठीहेतुपयोगे
कस्यहेतोरियंकस्या इत्थंभावेततीया कंचित्कारमापन्नमित्थंभावः शिष्यं पुत्रेणपश्य
ति संसारमसारेणपश्यति येनांगविकारः येनअंगेनअंगितोद्भविकारोलक्ष्यतेतत्रापि
ततीयाविभक्तिर्भवति अक्षणाकानः पादेनखंजः कर्णेनवधिरः शिरसाखल्गाढविशेष
णोच मुवेनत्रितोचनः वपुषाचतुर्भुजः जनिकर्तुः प्रकृतिः जायमानस्यकार्यस्योपादानम
पादानसंज्ञंभवति तत्रापादानेपंचमी यस्मात्पुजाः प्रजायते तद्वहेति आज्ञादियोगेचपं

रामः
४९

चमी आचारलिपुत्राद्व्योदेवः चकारादस्यत्रापिभवति तदर्थेचतुर्थीवक्तव्या संप्रमाय
श्रुतं धत्तेनरोधर्मायसंयमं धर्ममोक्षायमेधावीधनं दानायभक्तये कूड्यादियोगेचकूरोपक
रति मित्रायइत्यति गुणवतेशस्यतिमिष्यायरोचतेमोदकः कपलोपपंचमीवक्तव्या इ
म्योत्प्रेक्षतेहर्म्यमारुह्यप्रेक्षतइत्यर्थः आसनात्प्रेक्षतेः आसनामारुह्यप्रेक्षतइत्यर्थः निमि
नात्कर्मसंयोगेसप्तमीचवक्तव्या चर्मणिद्वीपितं हंतिदंतयोर्हंति कुंजरं बालेपुचमरीहंति
सीमिपुष्कलकोहनः विषयेचसप्तमी तर्कचतुरः षष्ठीसप्तम्यौचानादरे वदूनांकोश
तांगतश्वोरः वदूषसाधुपुवदत्त्वपिस्वयमार्योयातिसाधुमार्गगा वदूषसाधुपुनिवा
रयत्त्वपिस्वयमनार्योयाससाधुमार्गगा मातापित्रोरुदतोः पुत्रजतिपुत्रः अत्योक्तपु
त्रमा यदिदंकार्यमन्येनात्मातेनकृतावाचोक्तंभवति तदाप्रथमाप्रयोक्तव्या घटः क्रि
यते घटः कार्यः छन्दसिस्थादिः सर्वत्र दध्नाजहोति पुननुवृत्त्यास्यतिः वृजतीर्विरेजुः

सार
४२

इतिकारकप्रक्रिया अथार्थवद्विभक्तिविशिष्टानां पदानां समासो निरूप्यते. समासश्चात्त्वयेनाम्ना नाम्नामन्वययोग्यत्वे सति समासो भवति. चशब्दात्तद्विभक्तिर्भवति ततो भाव्यापुरुषस्येत्यादौ विपरीतान्वयसमासो नास्ति सचेष्टद्विधः अव्ययीभावस्तत्पुरुषोद्धन्वो बहुव्रीहिः कर्मधारयो द्विगुश्चेति. तत्र पूर्वपदप्रधानोऽव्ययीभावः द्विगुतत्पुरुषोपरपदप्रधानो हन्वकर्मधारयो बोभयप्रधानो बहुव्रीहिरन्यपदप्रधानः तत्र क्रियाभिसंबन्धात् उभयपदप्रधानो विधिवत्तन्नाम एकपद्यमेकस्वर्यमेकविभक्तिकत्वं च समासप्रयोजनं अधिस्त्री इति स्थिते. स्त्रीशब्दाद्वितीयैकवचने अस्मि त्रियमधिकृत्य भवतीति विग्रह विग्रहशब्देन किमुच्यते अन्वययोग्यार्थसमर्पकः पदसमुदायो विग्रहो वाक्यमिति यावत् कृते समासोऽव्ययस्य पूर्वनिपातो वक्तव्यः पूर्वोऽव्ययीभावः अव्ययपूर्वपदे सन्नियोऽव्ययीभावसंज्ञकः समासो भवति इति समाससंज्ञायां समासप्रत्यययोल्लेख समासे वर्तमाना

रामः
४२

या विभक्तेः प्रत्यये च परे लुगभवति. उक्तार्थानामप्रयोगः यायस्य लिंगस्य भूतपूर्वा प्रकृतिः सा तस्योपादीयते नामसंज्ञायां त्यादिर्विभक्तिः अधिस्त्री सिद्धिस्थिते सन पुंसकम् सोऽव्ययीभावो न पुंसकलिंगो भवति. न पुंसकत्वाद्ब्रह्मत्वं अव्ययीभावात् अव्ययीभावात्परस्याविभक्तेर्लुगभवति. अधिस्त्रिगुहकार्यं रायमतिक्रान्तमतिरिक्तं नावमतिक्रान्तमतिनुजलं इत्यादेशे संध्यक्षराणामिकारौ कारौ वक्तव्यौ. यथा सादृश्ये यथाशब्दः सादृश्ये वर्तमानः समस्य ते शक्तिमनतिक्रम्य करोतीति यथाशक्ति पूर्ववत्समासकार्यकृते अतो मनतः अकारान्नादव्ययीभावात्परस्याविभक्तेरभवति अतं वर्जयित्वा पंचमी वर्जयित्वेत्यर्थं कृमस्य समीपमुपकृमं वर्तते. उपकृमं पश्य वाग्योः यदिदमेतयोर्वा अभवति उपकृमं कृतं उपकृमं देशे अनत इति विशेषणान्तरं च म्नां अमन भवति उपकृम्यादानयः उपकृमं देशः उपकृमं

सार
४३

निधेहि उपकंभंतिधेहि अवधारणार्थेयावन्निच अवधारणार्थेपरिमाणोनिश्चयेयाव
तिशब्देषुपुन्यमानेः व्ययीभावः समासोभवति यावन्त्यमत्राणितावतोवाह्यरानानामं
त्रयेत्येति यावदमंत्रमामंत्रयेत्ये अभावोतिरसचकः मशिकानामभावोवर्ततेइतिनिर्म
सिकंवर्ततोसमासप्रत्यययोरितिषष्ठीलोपः इत्यः व्ययीभावः अमादौतत्पुरुषः द्वितीया
द्यंतेपूर्वपदेसतितत्पुरुषसंज्ञकः समासोभवति ग्रामंघ्राप्रोग्रामप्राप्ता दात्रेछाणद्धिन्नं दा
त्रद्धिन्नं यथायदाह यथायदाह वृकेभ्योभयं वृकभयं राजः पुरुषः आत्मनः प्रपुः आ
त्मप्रपुः राजपुरुषः अक्षपुशोराः अक्षशोराः असपुधुर्नः असधुर्नः क्वचिद
माद्यंतत्परात्वं अग्नौआहितं आहितानिः पूर्वभूतः भूतपूर्वं अहः सायं सायहः
दन्तानां राजा राजदन्तः समासेकविदेकपयंतात्वहेतुः शराणां वनं शरणं आशराणां
वनं आश्रवनं त्रीणिनयनानियस्य त्रिनयनः पानस्य वा सुरायापाणं सुरायाणां

रामः
४३

सर्पणावा सर्वलौकिकप्रयोगवशात्तज्ञेयं नन्नि नन्निपूर्वपदेसतितत्पुरुषोभवति ना
समासेसतितनोः कारादेशोभवति नवाह्यराः अवाह्यराः अनस्वरे समासेसतितनो
अनादेशोभवतिस्वरेपरे अच्चादन्योऽनस्वः धर्मविरुद्धः अधर्मः ग्रहणाभावोअग्रहणमि
ति तदन्त्यतद्विरुद्धतदभावेपुननोवर्ततेतत्रापिनाकादिवर्जं नअकं नाकं नअम नागः
नपुंसकं नकुलं इत्यादयः शब्दानाकादौदृष्ट्या तस्मादन्यस्तदन्त्यः तेनविरुद्धस्तद्विरुद्धः
तस्यअभावस्तदभावः चकारवृद्धलोद्धः समासौकर्मधारयः यस्ययस्माद्धृवीदित्तस्य
तत्पुरुषः स्मृतः चार्थेद्धः समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमाहाराश्वार्थाः तत्रेश्वरंगुरुं
चभजत्येति प्रत्येकमेकक्रियाभिसंबंधेसमुच्चयेसमासोनास्ति वदोभिशामगांचान
येतिकमेराक्रियाद्यसंबंधेऽन्वाचयेपिसमासोनास्ति दन्तेऽत्यस्वरप्रधानइकारोका
रांतानांपूर्वनिपातोवक्तव्यः पदुश्चगुप्तश्च पदुगुप्तौ अग्निश्चमारुतश्च अग्निमारु

सार
४४

तौ भोक्ताश्च भागश्च भोक्तृभोगौ स्त्री च पुरुषश्च स्त्रीपुरुषौ धवश्च खदिरो देवता द्वं
द्वे पूर्वपदस्य दीर्घो वक्तव्यः समासान्तो विधिरनित्यः अग्नीषोमो इन्द्रावृहस्पती अग्न्यादेः
सामादीनां घञ्वक्तव्यं आदिशब्दात् अग्निष्टोमः अग्निष्टुत् इतरयोगे द्विवचनं एकव
ज्ञावो समाहारो वक्तव्यः शशाश्च कुशाश्च पलाशाश्च शशकुशपलाशाः शशकुशपला
शांवा अन्यादीनां विभक्तिलोपे पूर्वपदस्य सगागमो वक्तव्यः अग्नौऽग्नौ परस्परं एकत्वे द्विगु
दन्तौ एकत्वे वर्तमानौ द्विगुदन्तौ नपुंसकलिंगौ भवतः संख्यापूर्वः द्विगुः ॥ संख्या पूर्वकः
समासो द्विगुर्विगद्यते समाहारे अतर्द्विगुः इत्यादेशो संध्यक्षराणामिकारोकारौ वक्त
व्यौ समाहारेर्ध्वद्विगुः समासो भवति ततोऽकारान्तो दीपप्रत्ययश्च भवति यस्य लोपः दशा
नां ग्रामानां समाहारो दशग्रामी पंचाग्नयः समाहृता इति पंचाग्नि नपुंसकत्वं पंचानां ग
वां समाहार पंचगु इत्यादेशो संध्यक्षराणामिकारोकारौ वक्तव्यौ नपुंसकत्वात् इत्यन्तं च

रामः
४४

आराणो फलानां समाहारत्रिफला त्रिफलेति रूढितः त्रिफलीति प्रयोगो न साधुरित्यर्थः
अपात्रादिरदंतो यं त्वादंतो वा द्विगुस्तथा अनंतश्च समाहारतदादिषु निगद्यते पंचानां पात्रा
णां समाहारः पंचपात्रं त्रयोराणामुवनानां समाहारस्त्रिभुवनं इत्यादौ समाहारे नेय वक्त
व्यौ द्विगुस्तथा अन्यपदार्थेष्वन्योऽयः समासः स वक्तव्यो द्विगुस्तथा वक्तव्यं नपुंसकत्वं वक्तव्यं सौव
रुधनः अस्थिधनः यस्य प्रधानस्यैकदेशविशेषणतया यत्र ज्ञायते स तंगुणसंविज्ञानः
सम्बोक्तो यस्य सलस्य कर्णः वक्तव्यो द्विगुस्तथा विशेषणसंप्रत्यययोः पूर्वनिपातो वक्तव्यः वि
द्यागावो यस्य चित्रगुः गृहे धर्मो यस्य स गृहधर्मः भाललोचनं यस्य स भाललावनः भुवने
कीर्तियस्य स भुवनकीर्तिः चक्रपाणादौ न चक्रपाणौ यस्य स चक्रपाणिः ननु पाणिच
क्रः गरुडध्वजः पद्मनाभः प्रजामेधयोरसुक सुखुप्रजा यस्य स सुप्रजाः सुमेधाः इमे
धाः असंतत्वादन्वसोऽसाविनिदीर्घः धर्मादन वक्तव्यो द्विगुस्तथा प्रत्ययो भवति नो

सार
४५

पधायादीर्घः ह्रस्वः सेर्लोपः नाम्नो लोपश्चाधौः सुधर्मा रूपवती भार्या यस्य रूपवत्तमा
र्य अन्तार्थे स्त्रीलिंगस्यान्तार्थे वर्तमानस्य ह्रस्वो भव उंवच्चा समासे सति समा नाधिकरणो
पूर्वस्य स्त्रीशब्दस्य उंवच्चा भवति उंवच्चा वारी यो निवृत्तिः नाम संज्ञायां स्यादिः च यामवेज
वाः रूपवद्भार्याः वाग्रहणात्कल्याणी प्रिय इत्यादौ न भवति आदिशब्दादामोरुभाय्यः शो
रीभार्यः समोक्षा सुभगा उर्भगा शांता चपला वामा वामना बाह्यरणी देना रसिका
सैधिली इत्यादयः शब्दाः कल्याणादिषु ज्ञेयाः गोशब्दस्यान्तार्थे वर्तमानस्य ह्रस्वो भवति
पंचगावो यस्य स पंचभुः संख्यासु व्याघ्रादि पूर्वस्य पादशब्दस्यालोपो वक्तव्यः वावसाने
सहस्रपादा यस्य स सहस्रपात सुशोभनोपादौ यस्य स सुपात व्याघ्रस्य पादा इव पादा
यस्य स व्याघ्रपात द्विपात शसादौ स्वरे पदादेशः भवत्कर्मः सुपदः सुपदा व्याघ्रपदा
द्विपदः द्विपदा द्विपाद्गामित्यादि सहस्रपदः सहस्रपदा णडकाः समासे सति ण

रामः
४५

अडक इत्येते प्रत्यया भवन्ति टकारस्तत्पुरुषो ज्ञेयो डकारो ह्रस्ववच ककारस्तु वक्तव्यो हो
अकारः सर्वतो मतः अचिन्त्यो महिमा यस्य स अचिन्त्यमहिमः नोवा नांतस्य पदस्य रे
लोपो भवति यकारे स्वरे परे वाग्रहणात्कविन्न भवति उपधालोपश्च भवति अहोम
ध्यं अप्रत्ययः टिलोपो भावात् उपधालोपः स्वरहीनं सौर्विसर्गः मध्याह्नः सुदि
नाहं अत्र टिलोपः समासप्रत्यययोः कवीनां राजा कविराजः टप्रत्ययः टकारो नुवंध
इवर्थः क्वितः कविराजी अतोऽस्य सर्वत्र राज्ञां पूः राजपुरं वाक्कुमनश्च वाङ्मनसं
अप्रत्ययः दक्षिणास्यां दिशि पंथाः दक्षिणापथः नोवेति टिलोपः अहश्चरा विभ
अहोरात्रं अहोरात्रः वापुंसि वप्रत्ययः टिलोपः सौर्विसर्गः हवे उभो द्वौ चतु
यश्च द्वित्राः पंचचषष्ठा पंचषष्ठाः जम् उप्रत्ययः अत्र टिलोपकृते आवतः स्त्रिया मि
ताप् वहवो राजानो यस्यां सा वहू राजानगरी वहवः कर्तारो यस्य स वहुकर्तृको याम्

सार
४६

परवधकः फलितनंबकः नदीपित्तकः मूढोरक्तः इत्यादौ कप्रत्ययः कर्मधारयसु
त्यर्थे पदद्वये तु ल्यार्थे लकार्ये निष्ठे सति कर्मधारयः समासो भवति नीलं च तदु
त्पलं चेति नीलोत्पलं मनुश्वासौ दंडधरश्चेति मनुदण्डपरं अतोऽत्र रक्तावासौ लता
चेति रक्तलता उमांश्वासौ कोकिलश्चेति पुंकोकिलः सूरवासासौ सेनाचेति सरसेना
पुंसः खपे संयोगान्न लोपो वक्तव्यः पुमश्चावस्य संयोगे खपे परे च अकारस्य लोपो
भवति नाम्नश्च कृता समासः प्रादिरुप्रसर्गस्य नाम्नश्च कृदन्तेन सह समासस्तस्य रु
षो भवति प्रकर्षेण वेदतीति प्रवादः कुम्भं करोतीति कुम्भकारः गां ददातीति गोदः
सहादेः सादिः समाससति संहादीनां सादिर्भवति पुत्रेण सह वर्तते इति सपुत्रः सपिंडः स
रूपः ससेनाः द्विपैः सह वर्तमानस्य द्विपाः सह संतिरसां सधिसमिति रयः अश्वश्वः स
ध्वङ् सम्पङ् तिर्घ्यङ् कृत्स्नतदर्थे कौस्तस्य रुषे कदादयः कृत्स्नार्थे अन्नं कदन्न ईष

रामः
४६

दर्थे कडुषां कोः कत् कुशवस्य कतकवका आदेशा भवति कडुषां कोषां कवो
षां मन्दोषां पुनः कृत्स्निते कालवरां पुरुषे वा कापुरुषः कपुरुष षष्पदशान् इ
ति स्थिते षष्पडत्वं दभदशधा सुपरे पुउत्तरपदादेशु त्वं भवति नाम्नो नो लोपशब्दो
सिलोपः षोडशः संख्यायाः प्रकारेण पूर्ववत् षोड षड्दंतायत्येति विग्रहे दंतस्य
दभप्रत्यय अकार अनुवंधार्थः वितो नूमागमः मिदन्त्यात्तरात्परो वक्तव्यः संयोगा
नस्य लोपः हसेपः सेलोपः षोडशवहस्यतिः महतष्येरा महतशब्दस्य टेराकारादेशो
भवति महेश्वरः दिवोद्यावा समासे कृते सति घोशद्वयावादेशः द्यावाभूमी आरु
तिगणोयं जायायाः जंदंभावेति पात्यते जंपती दंपती जायापति अलुक्कचित् क
चित्समासे कृदन्तेन द्वितेऽपि विभक्तेरलुग्भवति कृच्छ्रान्मुक्तः असुयोतिरस्येत्सु सु
योनिः उरसिलोमा हृदि स्थितीति हृदि स्थि कृदिशामिति कृतं कराठे कालः वावे

रामः
४७

सगमना दिक्संख्यासंज्ञायां दिक्संख्याशब्दोसंज्ञायांविषयेपरपदेनत्यार्थेसमस्येतेतत्
रूपोभवति अविग्रहो नित्यसमासः अत्यस्त्वस्यपदविग्रहोपि दक्षिणाग्निः सप्तग्रामाः
इतिसमासप्रक्रिया अथतद्धितो निरूप्यते तेषांपूर्वोक्तानां नामपदानां अर्थान्तरप्र
तिपादनेनहितइतितद्धितः अपत्येअण नाम्नोऽपत्येऽर्थेअणप्रत्ययोभवति उपगोरप
तंइतिवाक्यं उपगोः अन्इतिस्थिते समासप्रत्यययोरितिषष्ठीलोपः णकारोवृद्धर्थः
आदिस्वरस्यत्रितित्त्वृद्धिः स्वरानांमध्येयआदिस्वरस्तत्त्वृद्धिर्भवति नितिगितित
द्वितेपरतः आरैऔवृद्धिः उकारस्यऔकारोवृद्धिः वोऽअस्वरे उकारस्यऔकारस्यवृ
द्धिर्भवति यकारेस्वरपरे नामसंज्ञायांत्पादि औपगवः वसिष्ठस्यापत्यमितिवाक्ये
यस्यलोपः वसिष्ठः गौतमस्यापत्यंगौतमः ऊरेति ऊकारस्यउरभवत्यनिपरे
षस्मात्तराणामपत्यंषारामानुरः षषोशोमातरि षषशब्दस्य षकारस्यणत्वंभवति

सार
४८

मातरिपरे यक्षाकृत्तकसानानामाख्यम् अतश्चनन्ते अकारान्तानाम्प्रोऽन्धिश
व्यापयत्यर्थे इत्युत्पत्त्ययो भवति यस्य लोपः श्रीधरस्यापत्यं श्रीधरिः एवं देवदत्तस्यापत्यं दे
वदत्तिः पुरंदरस्यापत्यं पुरंदरिः दशरथस्यापत्यं दशरथिः यज्ञदत्तस्यापत्यं यज्ञदत्तिः
वह्नादेश्वेति वक्तव्यं वहोरपत्यं वाहविः एषा यनतो यराणीयागर्गतात्रिस्त्रीपितृस्य
देश्व गार्गादेर्नडादेरश्वादेः स्त्रीलिंगातिरस्यमादेश्वरापत्यायनराख्यराणीयदत्ततेष
मया भवन्ति अपत्यार्थः गर्गस्यापत्यं गार्गः वात्स्यः यस्य लोपः अरान्तत्वाद्वातस्त्रियं
वात्स्या गार्ग्यं चकारादीषु गार्गी न इत्यापत्यं नाशयनः चरस्यापत्यं चारायताः अवक्रुच
नरेपि अरान्तत्वात् ईदृशानां यनी चरायणी आमुष्मायताः अत्रेरपत्यं आत्रेयः
कपेरपत्यं कापेयः आदिस्त्रास्यवृद्धिः अरान्तत्वादीषु आत्रेयी यस्य लोपः सर्वत्र चकारा
न्सर्वरास्यापि ग्रहाणां गंगाया अपत्यं गंगेयं मत्स्या अपत्यं मारेयः पितृस्य सुरापत्यं पैतृस्य

रामः
४८

स्त्रीयः मातृसुस्त्रीयः स्यपरे पूर्वस्य लोपी कङ्कः तेन मकारो रपत्यं मार्कण्डेयः कृत्तस्त्री
लिंगादरापि भौमः लुग्वक्तृत्वे कृत्त अपत्यः र्थे उत्पन्नस्य प्रत्ययस्य वक्तृत्वे सति कृत्त विवि
षये लुग्वभवति गर्गस्यापत्यानि गर्गाः वत्साः अत्रयः विदेहाः गर्गीयत्कविदादिभ्यश्च वि
कृत्तांगिरो वसिष्ठगोतमदेशानुत्पत्त्या सत्रिभ्यः परस्य वक्तृत्वे लुग्ववन्तीति कृत्त विद्वत्प्रातस्तया
ः देवतेदमर्थे देवतार्थे इदमर्थे चोक्ता प्रत्यया भवन्ति इन्द्रो देवता अस्येति लोऽहविः अरा
प्रत्ययः सोमो देवता अस्येति सोम्यतेजः रापप्रत्ययः नरादित्वात् सोमीज्योत्स्ना देवदत्तार्थ
मिदं वत्स्य देवदत्तं वत्सं उक्तार्थानामप्रयोगः नामसंज्ञायां स्यादिः सर्वत्र अतोम कृत्त वि
योः कृत्त पूर्वोत्तरपदाद्योर्वृद्धिर्भवति अग्निमारुतं कर्म सौहार्दं सौभाग्यं अयभावे अ
रावक्तव्यः सास्त्राणां समूहः शास्त्रं पितावा उक्ताः प्रत्यया विषयांतरेऽपि पितावा भव
न्ति अजोगौर्यस्य सोऽजगुः पितावः इत्यादेशो संश्रयराणां मि कारो कारौ वक्तव्यौ शिवः न

सार
४८

सधनु राजगवं अजगवं वा वोऽबेस्वरे कुमुदस्य गंधद्वगंधो यस्य सकुमुदगंधिः तस्याप्य
 तं स्त्रीचतिकौमुदगंध्या अणप्रत्ययः आवतः स्त्रियां अणप्रत्ययः अणप्रत्ययः
 विष्णोरिदं वैभवं शम्भोरिदं शास्त्रं अणप्रत्ययः गोरिदं गव्यं कृतेभवं कृत्यं अत्राप्य
 त्पयो न गित त्वन्मदादेशो कृते पुष्पदत्तस्य दोः लीयप्रत्ययोन गित तव इदं त्वदीयं सम इदं
 मदीयं कश्चित्पदान्तताश्रयणीया इत्युक्तत्वात् चपा अवेन वा इति दकारः तथा तस्य इदं त
 दीयं सतस्य इदं तदीयं अत्र लीयप्रत्ययोन गित अतोऽम चतुरश्वलोपः चतुरश्व
 स्वचलोपो भवति अणप्रत्यय लीयप्रत्यये च परे न गित चतुरां परकः तर्प्यः तुरीयः अ
 त्स्यदक अन्यदीयं अर्द्धचरतीयं स्वपर्याः कक स्वकीयं परकीयं अत्रापि न गितं का
 रकात् क्रिया युक्ते कारकादपुक्ता प्रत्यया भवति क्रिया युक्ते कर्त्तरि कर्मणि चामिधेये
 कुं कुमे नरत्वं वस्वकौ कुं अत्र अणप्रत्ययः उक्तार्थानामप्रयोगः मथुराया आगतौ

रामः
४८

माथुरः गित्वा छद्मिः ग्रामे भवो ग्राम्यः एणप्रत्ययः धुरं वहतीति धौरेयः धूर्यः न गित केने
 यकाः कर्त्तृन इत्येक इत्यप्रत्यया भवन्ति भवाद्यर्थे पुणित्वं चैषा वैकल्पिकं कर्त्तादे भवः का
 र्तादकः कर्त्तादकः ग्रामादागततत्र जातो वा ग्रामीणः ग्राम्यः ईनप्रत्ययः सध्वीचीनः स
 मीचीनः तिरश्चीनः ईनप्रत्ययः यलोपश्च अन्तस्य यकारस्य लोपो भवति यप्रत्यय ईन
 प्रत्यये च परे चकाराधिकारात् क्विद गि परे पियकारस्य लोपो भवति कस्यायां भवति कानी
 नः उपेतपुक्ता पौर्णमासी षोषीतत्र भवः षोषीनः इयोवा शत्रुशब्दस्य योवा भवेति क्षेत्रे
 भवः सत्रियः क्षात्रः श्रुक्रिया इन्द्रियं अक्षौर्दीवतीति अक्षिकः शब्दं करोतीति शादि
 कः वेदसम्बन्धिनी प्रक्रि वैदिकी इय तर्ककशालः तार्क्षिकः इकप्रत्ययः यलोपश्च
 सतनौ किमादेरघादेर्भवाद्यर्थे सतनौ प्रत्ययो भवतः कुत्र भवः कुत्रस्य कृत आगतः
 कृतस्य तत्र भव तत्रस्य ततः आगतः ततस्य अद्य भवः अद्यतनः ह्यो भवः ह्यस्तनः

आभवः भवतनः सदातनः पुरातनः चिरंतनः सायंतनः स्वार्थेऽपि उक्ताः प्रत्ययाः स्वा
र्थेऽपि भवन्ति देवदत्तस्त्वदैवदत्तकः अत्र स्वार्थेकः शित् चत्वारस्त्ववर्णाश्चानुवर्णः स्वा
र्थेणः शित्वाद्धिः चोरस्त्वचौरः सर्वत्रयस्य लोपः अतीनयोऽप्युष्मदस्मदोस्तवकादि
अतीनयोः प्रत्यययोः परयोऽप्युष्मदस्मदोस्तवकममकारादेशा भवन्ति तावकं माम
कं तावकीनः मामकीनः युष्मदोस्मदोऽप्युष्माकअस्माकप्रत्ययो भवति योष्माकः
अस्माक अण योष्माकीनः अस्माकीनः इन वक्तुत्यः तुल्ये सादृश्येऽर्थवत्प्रत्ययो भ
वति चन्देरासदृशं चंदवत्सुखं घटवत् उदन्तं पटवत् कम्बलं भावेन त्वयणाः शब्दस्य
प्रवृत्तिनिमित्तं भावस्तस्मिन् भावेन त्वयणा इत्येते प्रत्येया भवन्ति वासरास्यभावो वासरा
न तान्नस्य नित्यं स्त्रीलिंगत्वादाय भावेन पुंसकत्वं त्वयणा वासरास्यं वासरात्वं तुम
नसां पुष्पाणां भावः सौमरस्यं सौभाग्यं वैदुष्यं सर्वत्रयस्य लोपः समाहारे ताचशराः

समाहारे वाच्येता प्रत्ययो भवति गुराश्च त्रयाणां समाहारः त्रेता आपः चकारात् ग्रामता
जनता वंशता सहायता वात्सक्येन कुराति कौशिक इत्यादौ अकप्रत्ययः यौवतमित्या
दावरा गार्भिरणः गार्भिकमित्यादौ लपः कावचिकं कैदारिकं इत्यादौ एकप्रत्ययः क
र्मण्यपि यणवक्तव्यः वासरास्य इदं कर्म वासरास्यं राज्ञः इदं कर्म राज्ञ्यं राज्ञ्यं नोवेति
दिलोपः साध्वर्थादौ यण कर्मणि साधुः कर्मण्यः सभायां साधुः सभ्यः यशसे हितं यश
स्यं लोहितादेर्निदिमन् लोहितादेर्गणज्ञावार्थे इमन् प्रत्ययो भवति सचडित् डित्वा
दिलोपः लोहितस्य भावो लोहितिमानो पधायादीर्घः नकारलोप कालस्य भावः कालि
मा अणोर्भाव अणिमा अणता अणत्वं पक्षे लोहितता लोहितत्वं लोहितं लघि
मा लघुता लाघवं लघुत्वं अरदमनि अवर्णस्य रो भवति इमनिपरे सचडित् पथो
र्भावः प्रथिमा मदोर्भावोऽस्त्रिमा कृशस्य भावः कृशिमा दृढस्य भावोऽद्विमा इत्यादि

सार
५१

वहोर्लोपोभभवहोः वहोरुत्तरेषामिमनादीनामिकारस्यलोपोभवति वहोस्थानेभ
आदेशः चकारस्यवरुर्णत्वादिव्येतोर्ग्रहाण भइमनइतिस्थिते इकारलोपः भस्मा र
तेराजनशब्दवत् अस्त्वर्थमनुः नाम्नोअस्त्वर्थमनुः प्रत्ययोभवति अस्यांस्मिन्वात्तीत्ये
तस्मिन्नर्थे उकारोनुस्मिन्धातार्थः वतोनुम् अत्वसोः सावितिदीर्घः गायोविघत्तेःत्येति
गोमान् गामंतौ गोमंतः श्रीविघत्तेःत्येतिथीमान् प्रीतिरस्यास्तीतिप्रीतिमान् प्रश
स्ताधीरस्यास्तीतिधीमान् उकारानुबंधत्वादीप धितः गोमती प्रीतिमती श्रीमति
धीमती नदीवद्वपुं अइकौमत्वर्थे नाम्नोमत्वर्थे अइकौप्रत्ययौभवतः वैजयन्ती
पताका अस्मिन्नस्तीति वैजयन्तः मायास्यास्तीतिमायिकः यस्यलोपः क्वचिदपु
त्ययोतिरपि प्रजास्यास्तीतिप्राजः अर्द्धास्यास्तीतिश्राद्धः आर्चः वार्त्तः मान्तोप
धाद्यन्विनौ मकारांतान्मकारोपधारान्तादकारोपधाद्यन्विनौप्रत्ययौभवतः

रामः
५१

अस्त्वर्थे भादीप्रौटिलोपः उपत्ययः अत्वसोःसौ भवान् धनी छत्री दण्डी दृष्यती वनु
भूमिः किंविघत्तेयस्यसः किंवान् शमी इनांशोसौ तडिदादिश्ववनुः तडित्वान् मरु
त्वान् सरस्वान् एतत्किंयत्तत्परिमाणोवनुः यत्तदोरा यत्तदोखेराभवतिवतौपरे
यावान् तावान् किमःकिर्यश्च किमशब्दस्यकिरादेशोभवति चकारानुवनुप्रत्ययस्य
वकारस्ययकारोभवति कियान् आइयश्चैतदोवा एतदखेरात्वंभवति पक्षेइरादे
शोभवतिवतोर्वकारस्यचयकारः एतावान् इयान् तुदादेविलः तुदादेर्गाणादिल
प्रत्ययोभवति तुदिलः उदरिलः पिष्टिलः फेनिलः औन्नत्येदंताडुरः औन्नत्येदं
शब्दादुरप्रत्ययोभवति दन्तुरः यस्यलोपः अश्वादेरालुः कृषालुः निद्रालुः दया
लुः शीतालुः शास्त्रालुः क्षमालुः अस्मायामेधाश्रग्भ्योःस्त्वर्थेविनवक्तव्यः तप
स्वी मायावी मेधावी अग्नी वाचागमितिः वाग्मी गानुबंधार्थः चपाअवेजवाः

सार
५२

आलाटौकस्तिनभाधिरा वाचालः वाचाटः लःसमाहारप्रकृष्टयाः नाम्नःसमाहारप्र
कृष्टयोर्विषमेलप्रत्ययोभवति क्लेशस्यसमूहः क्लेशलः दुःखलः ईषदपरिसमाप्तौकल्पदे
शदेशीयाः ईषदपरिसमाप्तः सर्वज्ञः सर्वज्ञकल्पः पटुदेश्यः पटुदेशीयः कविदेश्यः
कविदेशीयः प्रसंसायोरूपः प्रसक्तौवैयाकरणोवैयाकरणरूपः पाशः कृत्सायां कृत्सितो
वैयाकरणः वैयाकरणापाशः भूतपूर्वभ्यः वरः पूर्वदृष्टः दृष्टवरः दृष्टवरी श्रुतः
कार्द्वयर्थः प्राचर्यविकारपाधान्यादिषुमयद् अनं प्रचुरमस्मिन् अनमयोयज्ञः
मदोषिकारः मन्मयोघटः स्त्रीमयोजात्मः अमृतमयश्चन्द्रः गोः पुरीषं गोमयः द
कार्द्वयर्थः अनमयीस्थाली स्वमन्त्रापि तदधीते वेदवेत्तत्राणवक्तव्यः व्याकर
णमधीते वेदवेति वैयाकरणाः शोभनोऽश्वः सौवश्वः नसन्धियोर्युद्धं सन्धिजौयौ
सन्धियौतयोः सन्धिजयोर्यकारवकारयोः संवन्धिनः स्वरस्य वृद्धिर्न भवति किन्तु तयोर्ध्व

रामः
५२

डागमोभवति इडउड्दत्ततोवागमोभवतः वरांविभ्लेखंकृत्वायकारात्पूर्वमिकारः वका
रात्पूर्वमुकारः पश्चादादिस्वरस्यञ्चितिवृद्धिः वैयाकरणः सौवश्वः इतो ज्ञातार्थे ल
ज्जितः त्रपितः तरतमेयस्त्रिष्टुः प्रकर्षे प्रकर्षे अतिशयोः र्थेतरतमईयस् इष्टइत्यनेप
त्ययाभवति अतिशयेन क्लृप्तः क्लृप्ततरः क्लृप्ततमः शुक्लतमः इयस्त्रिष्टुः रिवाविति वक्त
व्यौ द्वितिते लोपः उकारो नुविधानार्थः नस्महतो यो दीर्घः अतिशयेन लघुर्लघीयान्
लघीयासौ लघीयात्मः पापीयान् लाघीयसी पापीयसी लघिष्ठः पापिष्ठः गुर्वीदेरिष्ठे
मनीयस्सुगरादिष्वित्यलोपश्च गुर्वीदेर्गारादेशो भवति इष्टेमनीस्सुर्लित्यलोपश्च भवति अतिश
येन गुरुः गरीयान् गरिष्ठः गुरोर्भावः गरिमा प्रेष्ठः प्रेयान् स्थविष्ठः स्थवीयान् पूर्व
वत् ईलोपो ज्ञाशब्दादीयसः ज्ञाशब्दात्परस्य ईयस ईकारस्य लोपो भवति ज्ञायान् ज्येष्ठः
दीर्घस्य डाघ आदेशः अतिशयेन दीर्घो डाघीयान् डाघिष्ठः अतिशयेन प्रशस्यः प्रे

सारः
५३

यान् श्रेष्ठः बहोरिष्टयिः बहुराक्षस्यदृष्टप्रत्ययेपरदकारस्ययिर्भवति बहोस्थानेभवादे
शः भयिष्टः किमोभयादाख्याताचतरतमयोरागमोवक्तव्यः किंतरो किंतमां कतल
रां परमाणावः कतलमांतेषां मानभक्तत्वं उच्चैस्तरां गायति पचतितरां पचतितमां पठं
तितरां पठतितमां परिमाणोदघ्रादयः जानुदघ्नं जलं मानेमात्रं पुरुषमात्रं सिरोद्वय
सं द्वयोर्वज्रनांचैकस्यतिष्ठतिरित्येकिमादिसोत्रतत्रतमौवक्तव्यौ कतरोभवतोः काश्वः क
तमोभवतांताचिकः भवतो र्यतरस्तार्कि कतततउरुद्रातु संख्येयविशेषावधारतोहि
त्रिभ्यां गीयः द्वयोः पूरणाः द्वितीयः त्रयाणां पुराणां तृतीयः त्रेः संप्रसारणां षट्चतुरो
स्थः षष्ठः चतुरां पूरणाश्चतुर्थः कासंख्यायस्येति कति कतिकतिपद्याभ्यां थः क
तिथः कतिपयेथः पंचादशः पंचानां पूरणाः पंचमः सप्तमः अष्टमः नवमः द
शमः देववत एकादशादेर्दः दित्वादिलोपः एकादशः द्वादशः त्रयोदशः अष्टाद

रामः
५३

शः विंशत्यादेर्वातमद् विंशतितमः विंशः विंशतलमः विंशः शतादेर्नित्यं शततमः संख्या
याः प्रकारेधा द्विधा चतुर्धा गुणतद्विधं द्वेधा त्रैधा द्वैधं त्रैधं क्रियायाश्चावतौकृत्यस
पंचवारानिति पंचकृत्यः षट्कृत्यः द्वित्रिभ्यां सुः द्विरुक्तं त्रिरुक्तं द्विः पठितं त्रिष्यठितं
ब्रह्मादेशस ब्रह्मवारानिति ब्रह्मशः भरिशः करिशः गणसः अल्पशः लोकशः अनेक
शः तदशः तपायदौ संख्यायां द्वितीयं त्रितयं स्त्रीचेत् द्वितयी त्रितयी द्वयं त्रयं यस्य
लोपः दित्वात् ईय द्वयी त्रयी जंघाशब्दादतिजवेनलादयोवक्तव्यः जंघालः जाधिकः
जंघाकरिकः स्त्रीपुंभ्यां मेमुत्तराणौ स्त्रीणां चोसं शेषामिवात्माः कस्यादयः कासंख्या
यस्यति कति सासंख्यायेषां तति यासंख्यायेषां यति इतितद्वितप्रक्रिया
अथाख्यातप्रक्रियानिरूप्यते सूत्रसप्तशतींयस्मैददौसाशात्सरस्वती अनुभूतिस
रूपायनस्मैश्रीगुरवे नमः १ धातोः वक्ष्यमानाः प्रत्ययाधातोर्ज्ञेयाः ह्रादिः

भूतजायामित्यादिशब्दो धातुसंज्ञो भवति सच विविधः आत्मनेपदीपरस्मैपदुभयपदी
वेति आनुदात्तः अनुदात्तेतोदितश्च धातोरादिनात्मनेपदं भवति नित्स्वरितेन
उभे नितः स्वरितेनश्च धातोर्भे आत्मनेपदे परस्मैपदे भवतः आत्मगामिचेत्फलमात्म
नेपदं परगामिचेत्फलं परस्मैपदं प्रयोक्तव्यमन्वर्थान् परतोऽन्यत पूर्वोक्तनिमित्तवि
धरादस्यस्माद्धातोः परस्मैपदं भवति नव परस्मैपदानि तिवादीनामष्टादशसंख्यका
नामाद्यानि नव वचनानि परस्मैपदसंज्ञकानि भवन्ति परात्मात्मनेपदानि पराणि न
व वचनानि आत्मनेपदसंज्ञकानि भवन्ति वर्तमाने तिपूतसंज्ञानि सिपथसंज्ञानि
पूवममम ते आते अंते से आथेध्वे एव हे महे प्रारब्धोऽपरिसंमाप्तक्रियोपलक्षि
तश्च वर्तमानस्तस्मिन् वर्तमाने अभिधेयेति वादयः प्रत्यया भवन्ति लट् लिट् लुट्
लृट् लोट् लोल् लृल् लिल् लृल् लृल् १० तेषु पंचमो लकारश्चंद्रो मानामि आत्मनेपदं

संज्ञकानि भवन्ति वर्तमाने तिपूतसंज्ञानि सिपथसंज्ञानि पूवममम ते आते अंते से
आथेध्वे एव हे महे प्रारब्धोऽपरिसंमाप्तक्रियोपलक्षितश्च वर्तमानस्तस्मिन् वर्तमा
ने अभिधेयेति वादयः प्रत्यया भवन्ति अस्ति वादेः पाणिनीयानां लटितिसंज्ञा नास्ति
पुष्मदिवात्मदिचभागेः प्रथममभ्यासोत्तमाः नामादिषु पदेषु सत्सु त्रिभिर्भागेरे
ते प्रत्यया भवन्ति नास्ति प्रत्यमाने च द्वावप्युज्यमानेऽपि प्रथमः पुरुषो भवति पुष्मदि
मध्यमात्तथैवात्मपुनमः कर्त्तरि पंचः यं परस्मैपदं कर्त्तरि भवति एकादात्मनेपदम
पि यकारयिन्कार्यार्थः अपकर्त्तरि धातोरे प्रत्ययो भवति कर्त्तरि विहितेषु तिवादि
षु च तर्षु दिपथ्यनेषु परतः यकारोऽविकरणाभेदज्ञापनार्थः गुणः धातोरेत्यभूत
स्यामि नो गुणो भवति पिति परे अवादेशः भवति द्वित्वविवक्षायां भूतस्य इति स्थि
ते अपि तादिर्न यकारे तनादिकं च विहाय अस्य प्रत्ययोऽस्ति संज्ञो भवति किदित्य

सार
५५

शुसि कितिदितिचपरेधातौर्गुणो न भवति शुसंवर्जयित्वा कृतद्विर्वचनादसिपरेगुणो
भवति ततोदित्वा नसिगुणप्रतिषेधेपिअपप्रत्ययनिमित्तोगुणो भवत्येव सौर्विसर्ग
ः भवतः वज्रत्वविवक्षायां भवन्निइतिस्थिते अदे अकारस्यलोपो भवति अकारे
कारेचपरे भवति त्वभवसि युवां भवथः यूयं भवथ वमोरा अकारस्यवकारे मकारे
चपरे आत्वं भवति भवामि भवावः भवामः सराजा धार्मिको भवति त्वसाधु भवसि
अहमात्मविद्भवामि इत्यादिपुक्तं अव्यवधानार्थं उरुष्विद्विशेषमाह साधुः सच
त्वचभवथः विधिसम्भावनयोः याता यातां युम् याम् यातायां याव याम ईत इया
तां ईरन् ईथास् ईयाथां ईध्वं ईय ईवहि ईमहि विधिः कर्तव्यार्थोपदेशः संभा
वनंकल्पनामूलविचार्यः तत्रयादादयः प्रत्यया भवन्ति लृष्ठांलिटितिसंज्ञापाणिनी
यानी २ या अकारात्परोयाद्भवति गुरुत्वात्सर्वादेशा यादितिप्रत्यस्थलवयाद्

रामः
५५

तिज्ञेयं देवपागइत्यादौ न अदृष्टं भवेत् भवेतां पुसद् अकारात्परस्य पुसद्दामी
भवति भवेयुः सौर्विसर्गः भवेः भवेतं भवेत् यामियम् अकारात्परस्य यामइयं भ
वति भवेयं भवेव भवेम शिष्योगुरुभुष्मपको भवेदिति विधिः भवेदसौवाल्मीके
दपारगत्वादितिसंभावनं विभक्तियकारत्वाद्यस्यलोपो न भवति विभक्तित्वरत्वाच्च आशीः
प्रेरणयोः तप्ताम् अन्तु हि तंत आनिय अनिय अवय आमय तां आताम् अन्तो
स्वआथां ध्वं रेखा आवहै आमहैय अवाप्तप्रार्थनामाशीः परस्य वार्थशंसने वा
प्रेरणं प्रेवर्तनं तत्रतुवादयः प्रत्यया भवन्ति लृष्ठांलिटितिसंज्ञापाणिनीयानी ३ भु
ज्योस्तातलशिपिवावक्तव्यः दित्वंगुणायभावाय नान्यादेशाये भवतु भवताच्चा भव
तां भवतु अतोहे अकारादन्तरस्य हेर्लुगभवति भव भवतात् भवतं भवत भवति
भवाम भवाम आयुष्मान् भवतु भवान् अध्यय नायोयतो भवसौम्यः अनघतने

सार
५ई

तीति दिप् ताम् अन् सिप् तम् त. अभिप् व म तन आतां अंत थाम् आथां ध्वम् इव
हि महि अतीतायारात्रेर्णामद्वयादवाक्यावदागमित्याः प्रथमयामद्वयंसोद्यतनः अमा
रयोः नद्यतनः नस्यद्यतनः अनद्यतनः तस्मिन्ननद्यतनेऽतीतेकालेदिवादयः प्रत्ययाभवं
ति स्थांसंज्ञातत्वाणिनीयानां ४ संकोतिकत्वात्विभक्तैर्लुक् छन्दोवत्सञ्ज्ञाणिकवक्तु
र्वति दिसिभि इत्यनेषामिकारउच्चारणार्थः तनोनकारइत्यातस्यकर्तरीतिविशेषणार्थः
ः वावसातोऽकारस्यतकारः दिवादावद् दिवादौ परेधातोर्डागमोभवति अभवत् अ
भवतां अभवन अभव अभवः अभवतं अभवत अभवं वसोरा अभवाव अभवाम
ज्योभवत्त्वत्तत्रः इत्यादि लुधवञौ अकारआत्मनेपदार्थः ततः पराणिनववचना नियो
ज्यानि पूर्ववदवादिप्रयोगः लुधते आसथईः अकारात्परस्य आत आथसम्बन्धिनः आ
कारेस्यईकारोभवति अइत् लुधते अदे लुधन्ते लुधसे लुधथे लुधध्वे लुधे वसोरा

रामः
५ई

लुधावहे लुधामहे धर्मादेधते अदोराज्यमित्यादि विधिसंभावनयोरीतादीनियोज्यानि
लुधेत लुधेयातां लुधेरन् लुधेथाः लुधेयाथां लुधेम् लुधेया लुधेवहि लुधेमहि आशीः
प्रेरणयोः लुधतां लुधेतां लुधन्तां लुधस्वा लुधेथा लुधध्वम् लुधे लुधावहे लुधामहे स्वरा
देः स्वरादेर्धातोर्द्वितीयोः डागमोभवतीदिवादौपरतः अइत् लुधेते विभक्तिसररहितत्वा
ददेनस्यात् लुधत लुधेतां लुधन्त लुधथाः लुधथां लुधे लुधावहि ईक्षदर्शनांकत्रयोः
अकारआत्मनेपदार्थः ईक्षते ईक्षेते ईक्षन्ते ईक्षसे ईक्षेथे ईक्षध्वे ईक्षे ईक्षावहे ई
क्षामहे ईक्षताईक्षेयात् ईक्षेरन् ईक्षेथा ईक्षेयाथा ईक्षेध्वम् ईक्षेय ईक्षेवहि ईक्षेम
हि ईक्षतां ईक्षेतां ईक्षन्तां ईक्षस्व ईक्षेथाम् ईक्षध्वम् ईक्षे ईक्षावहे ईक्षामहे अन
द्यतने लुक्षत लुक्षत लुक्षतां लुक्षन्त लुक्षथा लुक्षथां लुक्षध्वं लुक्षे लुक्षावहि लु
क्षामहि सर्वपूर्ववत् इपचषापाके डुकारोद्भूतस्त्रिमकुविधानार्थः षकारः षड्विधमइ

सार
५३

इतिकार्यार्थः चकारेत्कारः स्वरितत्वाऽभयपदार्थः अपकृत्तरि सपचति तौपचतः अदे
नेपचति त्वंपचति सचत्वश्चओदनंपचथः पचथ वमोराः पचामि पचावः पचामः प
चेत् पचेतां पचेयुः पचेः पचेतं पचेत पचेयं पचेव पचतु पचतात् पचतां पचंतु
पच पचतात् पचतं पचत अपचामि पचामि पचावः पचामः अपचत् अपचतां
अपचन् अपचः अपचत अपचत अपचं अपचाव अपचाम आत्मनेपदेपि प
चते पचते पचते पचते पचथे पचथे पचो पचावहे पचामहे पचेतं पचेयातां प
चेरन् पचेथां पचेयाथां पचेध्वं पचेय पचेवहि पचेमहि पचतां पचेतां पचन्तां प
चस्व पचेथां पचध्वं पचे पचावहे पचामहे अपचत् अपचेतां अपचन् अपच
थाः अपचेथां अपचध्वम् अपचे अपचावहि अपचामहि गाङ्गतौ दित्वादात्मने
पदी इकारआत्मनेपदार्थः आकारअनुबन्धार्थः गते गते गतां अगत इगतौ अय

रामः
५७

ति अयेत् अयत् आयत् क्षिये क्षयति क्षयेत् क्षयत् अक्षयेत् स्वंजिजये ज
यति जयेत् जयति अजयेत् जयतिस्थानेतिपात्यते जयतुनस्यात् कृशब्दे कवति
कवेत् कवतु अकवत् उरुशब्द अवते अवेत् अवतां आवत् पूरुशोधने पवते
पवेत् पवतां अपवत् इकारआत्मनेपदार्थः सर्वत्र भ्रतरां तरति तरेत् तरतु अ
तरत् ननय तरति तरेत् तरतु अनरत् देहपालने इकारआत्मनेपदार्थः दयते
दयेत् दयतां अदयत् धेष्पाने धयति धयेत् धयतु अधयत् कैगैरैशब्द रेआ
य कायति कायेत् कायतु अकायत् गायति गायेत् गायतु आगायत् सयति
रायेत् रायतु अरायत् स्नेहर्षसेय म्हायति म्हायेत् म्हायतु अम्हात् स्नेहर्षस्य
म्हायति म्हायेत् म्हायतु अम्हायत् त्रैष्णालने त्रायने त्रायेत् त्रायतां अत्राय
त दैपशोधने दायति दायेत् दायतु अदायत् दैस्वप्ने डायति डायेत् डायतु अडा

सार
५८

यत् कस्मात्से ऊह आदाने नखमखसर्पणो अगवक्रगतौ लगसंगे रगशंकाया राघ
इलाघदधाघदशंकायां श्लाघ्यकथने अर्चपूजायां कवंदीप्रिवन्धनयोः इत्यादये अ
मेपिभौवादयोधानुपाठादवगंतव्या इदानीं लुग्विकरणाददादेर्गणात्कर्त्तरिति वादयन्त्वा
रोगणावर्णान्ते अदभक्षणे अकारउच्चारणार्थः अपकर्त्तरि अदादेर्लुक् अदादेर्गणादु
त्पन्नस्यापोर्लुग्भवति खसेचपाऊसानां अति सोर्विसर्गः अतः अदति अत्ति अथः अ
प्ति अदः अपः अघात् अघातां अघुः अघाः अघातं अघात अघाम अघावो अघा
म अंतु अनादा अतो अदन्तु ऊसाद्धिर्हः ऊसादुत्तरस्य हेर्द्धिर्भवति अदि अतात् अ
तं अर्त्त अदाति अदाव अदाम अदोदिस्पोरडागमोवक्तः आदत् आर्त्ता आदत् आदः
आतं आत आदम आद आप् असद्व्यप्रीः इकारआत्मनेपदार्थः पूर्ववत् लुगादिः शीङ्
ः सर्वत्र शीङ्गे गुणो भवति किप्रत्ययपरे गुणो न भवति शोते शयाते शीङ्गे नो रुद् शीङ्

रामः
५८

परस्यान्तइत्येतस्य रुडागमो भवति आतेऽन्ते दत्तः आत आत्मनेपदस्यान्तइत्येतस्याद्
वति अनकारादुत्तरस्य भवति शोते किलात्सः शोषे शोषाथे शोषे शये शोवहे शोमहे
शयीत् शयीयात् शयीरन् शयीथाः शयीयाथाम् शयीध्वम् शयीय शयीवहि श
यीमहि शीतां शयाताम् शोरताम् शोष शयाथाम् शोषम् शये शयावहे शया
महे अशेतः अशयातां अशोरत रुद् अन्त अत भशेथाः अशयाथाम् भशेध्वम्
अशयि भशेवहि अशोवहि भशेमहि वृज्यन्तायां वा वि अकारउभयपदार्थः अ
वादावीपितित्तिम् वृद्धइत्ययो भवति तकारसकारादौपितिपरे अवादाविविषये गुणावा
देशौ अपकर्त्तरि अपोर्लुक् वृवीति वृत्तः योर्धातोर्पुवौत्वरैः यौवे तिवर्त्तमाने जु
धातोः विकरणस्य नोर्धातोश्च वर्त्तवर्त्तयोरिपुवौ भवतः खरेपरे अनेकस्वरस्यासं
योगपूर्वस्य नु यौ भवतः नानयोर्वः अनपि विषये उवर्त्तस्य वत्त्व न भवति किन्तु

उव आदेशो भवति जुहुवन्तरित्पादौ अनपीति ग्रहणं जुहोतेरे वमविषयं जुहूतीति बुवंति
 बुवीषि बुः बुथ बुवीमि बुवः बुमः आत्मनेपदेपि बुते बुवातो कृषे बुवाथे बुधे बुवरे बु
 महे बुव आदेशे पंचानां बुवउर्तरेणांतिवादीनां पंचानां ताप अनस उर थप अथुस इत्येते
 आदेशा भवति बुव आह आदेशो भवति ताकारो वृद्धार्थः आह आहनुः आऊः तथे थ
 कारे परबुवो हकारस्य तकारो भवति आस्थ आहथः बुवः बुमः विधिसंभावनयोः बुयात
 बुयाताम् बुयुः बुयाः बुयातां बुयातः बुयां बुयावा बुयाम बुवीत बुवीयाताम् बुवीरन्
 बुवीथाः बुवीयाथाम् बुवीध्वं बुवीय बुवीवहि बुवीमहि तवादी प्रथमं गुणस्तत ईका
 रः बुवीत बुतात बुतां उवादेशो बुवंतु बुहि बुतात बुतं बुत बुवाणि बुवाव बुवाम् बु
 ताम् बुवाताम् बुवतां उव आतोऽन्तोदनतः बुध बुवाथां बुध्म बुवै बुवाहे
 गुणः दिवादावद् अबुवीत अबुताम् अबुवन ईकारः अबुवीः अबुते॥ अबुत

अबुवं अबुव अबुम आत्मनेपदे अबुत अबुवातां उव आतोऽन्तोदनतः अबुवत
 अबुथाः अबुवाथाम् अबुध्वं अबुवि अबुवहि अबुमहि स्वमन्त्रेऽपिलुग्निकरणाड
 यव्या व्यापकथने या पापणे प्रास्वप्ने स्थाभक्षणे वागति गंधनयोः प्रायूरणे भादी
 त्रौ सामाने लाग्रहे रादाने स्नाशौचे इत्यादयोऽन्येपि धातुपाठादवगंतव्या इदानीं लु
 ग्निकरणेऽपि जुहोत्यादिगणस्य विशेषः कृदन्तादनयोः हारेर्द्धिभः ऊहत्यादेर्गणादुत्प
 न्नस्यापो लुग्भवति तस्मिन्सति धातोर्द्धिर्वचनम् सस्वरादिर्द्धिरदिः सस्वराद्योऽवय
 वोऽद्विहृत्तोद्धिर्भवति कृहोभुः पूर्वसम्बन्धिनोः कवर्गहकारयोश्चत्वं भवति वर्गव
 तुर्थो हस्यसवर्ताः ऊसानां जवचयाः पूर्वसम्बन्धिनां ऊसानां जवाश्च पा भवति ऊध
 ष्यमानां जदङ्गवा भवति खपृष्ठथाना चटनक पा भवति जुहोति जुहुतः वेः द्विहृ
 त्ता उर्तरेणांतिवादीनां जवचयाः पूर्वसम्बन्धिनां ऊसानां जवाश्च पा भवति ऊध
 ष्यमानां जदङ्गवा भवति खपृष्ठथाना चटनक पा भवति जुहोति जुहुतः वेः द्विहृ
 त्ता उर्तरेणांतिवादीनां जवचयाः पूर्वसम्बन्धिनां ऊसानां जवाश्च पा भवति ऊध
 ष्यमानां जदङ्गवा भवति खपृष्ठथाना चटनक पा भवति जुहोति जुहुतः वेः द्विहृ

सार
६०

होमि ओर्वमोर्वालोपः प्रत्ययसम्बन्धिनउकारस्यवमोः परयोर्वालोपोभवति क्वचिद
न्यत्रापि जुहुवः जुहुः जुहुमः जुह्वः जुहुयात् जुहुयाताम् जुहुयुः जुहुयाः जुहुया
तां जुहुयाताजुहुयां जुहुयाव जुहुयाम् छंदसितिवादिविधौवावक्तव्यः अग्निहो
वजुहोति पाणिनीयातां संज्ञालोऽनुवासे गुणः जुहोतु इतिान्नगुणः जुहुतात् जु
हुतां देरित्यनु जुहुतु क्शब्दादन्तरस्यहेर्धिवक्तव्यः जुहुभि जुहुतात् जुहुतं जुहु
तः पित्वात्गुणः जुह्वानि जुह्वाव जुह्वाम् पिवादावत गुणः अनुहोत इति
न्नगुणः अजुहुताम् अनउम् द्विरुक्तादन्तरस्यानउसम्भवति कृतद्विवचनाउ
सिपरेतुगुणोभवति इत्युक्तात्गुणः अनुहुतुः गुणः स्त्रीर्विसर्गः अनुहोः अ
जुहुतं अजुहुत अजुह्वं क्वचिदस्यत्रापित्युक्तत्वात्धातोरणुकारलोपः अनु
हुव अजुन्न अजुहुम अजुह्व ओहाङ्गतौ इकारआत्मनेपदार्थः ओकारोत्वाद्यो

रामः
६०

दितइतिविशेषणार्थः हातेइतिस्थिते हादेर्धिभ्येतिद्वित्वं अपकर्त्तरि अपोलुक् इत्थः पूर्व
सम्बन्धिनोदीर्घस्यह्रस्वोभवति भञ्जालुकि डुभ्रजधारणपोषणयोः ओहाङ्गतौमाङ्माने
नेयांपूर्वस्याकारस्योकारादेशोभवति दंतौ लोपोनुवर्त्ततेईकारश्च द्विरुक्तस्यधातोरकारस्य
लोपोभवति इतिस्वरेपरेईकारश्चइतिह्रस्वेपरे जिहीते जिहाते जिहते जिहीध्वे जिहा
थे जिहीध्वे जिहे जिहीवहे जिहीमहे विधौ जिहीत जिहीयाताम् जिहीरन् जिहीथाः
जिहीयाथां जिहीध्वं जिहीय जिहीवहि जिहीमहि आशीः जिहीतां जिहातां जिहीषु
जिहाथाम् जिहीध्वं जिहै जिहावहै जिहीमहै अजिहीत अजिहातां अजिहत अजि
हीथा अजिहाथाम् अजिहीध्वम् अजिहीध्वम् अजिहि अजिहीवहि अजिहीमहि
डुभ्रजधारणपोषणयोः रः पूर्वसम्बन्धिनोऽकारस्याकारादेशोभवति रुपानांजव
चपाइतिवकारः भञ्जालुकिपूर्वअस्यङ् गुण विभर्त्त विभृतः विभ्रति विभर्षि वि

सार
६१

मथः विमथः विमथि विमथः विमथः विमथो विमथात् विमथातां विमथुः विमथा-
विमथातं विमथात् विमथं विमथावाविमथामः आशीः विमर्त्तु विमर्त्तात् विमर्त्ता-
विमर्त्तु विमर्त्ति विमर्त्तात् विमर्त्तं विमर्त्तविमर्त्ताणि विमर्त्ताव विमर्त्ताम ह्यस्तनोऽस्ति
हस्तात् हसादुत्तरयोर्दिपसिपदत्वेतयोर्लोपोभवति अविमः अविमतां अविमरुः अ-
विमः अविमर्त्तं अविमर्त्त अविमर् अविमर्त्तं अविमर्त्त अविमर्त्त अविमर्त्त मादुमाने इकार
आत्मनेपदार्थः साधनिकापूर्ववत्तमिमीते इत्यादि औहाकत्यागे हारेर्दिः इत्थः अप-
अपोलुक कृहोऽभुः ऊपानांजवचयाः जहति हित्वाभावान्नईकारः जहीतः देरित्यत-
आलोपः जहति जहासि जहीथ जहामि जहीवः जहीमः जहातेर्यादादावालोपोव
क्तव्यः जह्यात् जह्यातां जह्युः जह्याः जह्यातं जह्यात् जह्यां जह्याव जह्याम जहा-
तु हित्वादीप जहीताद्या जहीतं जहत देरिति अतु ईर्वाहौ ईश्व ईश्व ईः जहातेहौ

रामः
६१

परेवाइकारईकारश्चभवति जहिहि जहीहि जहाहि जहीताद्या जहीतं जहीत जहानि-
जहाव जहाम अजहात् अजहीतां अनडम् उत्पालोपः उतिपरेअकारत्पलोपोभव-
ति अजहः अजहाः अजहीतं हित्वाभावान्नआकारलोपः अजहां अजहीव अजहीमः
दुदाजदाने इकारोद्धितस्त्रिमककार्यार्थः अकारउत्तयपदार्थः हारेर्दिश्च अपक-
र्त्तरि अपोलुक इत्थः ददाति दादेः हिरुक्तस्पदादेराकारत्पलोपोभवति हितिपरे दे-
सावित्यस्यापवादः खसेचपाऊसानां दत्तः देरिति ददति ददासि दत्थः दत्थ ददा-
मि दद्वः दद्वः यादादौसर्वत्राकारलोपः दद्यात् दद्यातां दद्युः दद्याः दद्यातं दद्या-
त दद्यां दद्याव दद्याम नुवादौ ददानु ददाद्या दादेः खसेचयेतिनः दत्तां ददतु-
दांतौ दादीनांहोचरे पूर्वत्पलोपोभवति धातोराकारत्पचलकारः देहि दत्ताद्या दत्तं
दत्त ददति ददाव ददाम दिवादौ अददात् अदत्तां अनडम् उत्पालोपः अद

सं
६२

उः अदः अददा अदतां अदत्त अदत्तां अदत्ता अदत्ता। दादेरा लोपः आत्मनेपदेपि पूर्व
वदाकारलोपः दतो ददाते ददते दत्ते ददाथे दधे दधे दधहे दधहे यादादौ दधीत
दधीयातां दधीरन् दधीथाः दधीयाथां दधीध्वं दधीय दधीवहि दधीमहि नुवादौ दत्तां
ददातां ददतां ददत्त ददाथां दधं ददौ ददावहे ददामहे अदत्त अददातां अददत अ
दत्ताः अददाथां अददं अदहि अदधहि अदधहि इधाजधारतापोषयाः पूर्ववत्तुगा
दिः उभयपदी ह्रादेर्दिभ्यः रूपानां जवचपाः दधाति पूर्वपदस्यङिति असेधः रुमांत
स्पधातोः पूर्वदकारस्य धकारादेशो भवति ङिति असेपरे दादेरित्वाकारलोपः धतः दध
ति दधाति धत्थः धत्थ दधामि धधः धध्नः यादादावालोपः दध्यात दध्यातां दध्यः
दध्याः दध्यातां दध्याता दध्यां दध्याव दध्याम नुवादौ दधानु धत्तादा धत्तां देधतु
धेहि धत्तादा धतं धत दधानि दधाव दधाम दिवादौ अदधात अधत्ता अधुः

रामः
६२

अनडुम् उष्णालोपः अदधाः अधतं अधत अधधं अधध अधध आत्मनेपदी धत्ते
दधाते दधते धत्ते दधाथे धधे दधे दधो दध्यहे दधहे यादादौ दधीत दधीयातां द
धीरन् दधीथाः दधीयाथां दधीध्वम् दधीय दधीवहि दधीमहि नुवादौ धत्तां दधातां
धत्त दधाथां धधं दधे दधावहे दधामहे दिवादौ अधत्त अदधातां अदधत
अधत्ताः अदधाथां अधधं अधधि अधधहि अधधहि दिवुक्तीडावि
जिगीषा व्यवहारमुत्तिरुत्तिस्त्रमदमोदकांतिगतिपुदिवतिपुद्विस्थिते दिवादेर्यः
दिवादेर्गाराघप्रत्ययो भवति चतुर्षु परेऽप्यपोषवादः योर्विहसे इति दीर्घः अत्रदी
र्घान्तात्तुगाः दीव्यति दीव्यतः दीव्यति अदोऽङ्यलोपः दीव्यति दीव्यथः दीव्य
थ वसोरा दीव्यामि दीव्यावः दीव्यामः या इति इ दीव्यत दीव्यतां मरु इद् दीव्ये
षुः दीव्येः दीव्यतं दीव्यत यामियम् दीव्येयं दीव्येव दीव्येम दीव्यतु दीव्यता

सार
६३

दा दीयतां दीयन्तु दीय दीयदाता दीयते दीयत दीयानि दीयाव अदीयन् अदी
यतां अदीयन् अदीयः अदीयते अदीयत अदीयानि अदीयाव अदीयाम सीवते
तु संताते सीयति सीयन्तु सीयत असीयन् नतीगात्रविशेषे ईअनवन्धः नत्यति नत्ये
त् अन्त्यत् वसीउडेगे वस्यति वस्येत् वस्यतु अवस्यत् वदीछेदने वद्येत् वद्यतु अव
द्यत् राधसाधसंसिद्धौ राधति राधेत् राधतु अराधत् पुष्पपूष्यौ पुष्पति पुष्पेत्
पुष्पतु अपुष्पत् श्लिष्य आलिंगने श्लिष्यति श्लिष्येत् श्लिष्यतु अश्लिष्यत् मुहवे
विते मुह्यति मुह्येत् मुह्यतु अमुह्यत् नशअदर्शने नश्यति नश्येत् नश्यतु अन
श्यत् येपरेउपधायालयोगादितिगुणस्यात् तपप्रीराने तप्यति तप्येत् तप्यतु
अतप्यत् स्वंदप्यति स्वंमन्त्रापि पुनअभिषवे आदेः षाः स्त्रः क्षातोरादौवर्तमा
नयोः षकारणकारयोः सकारनकारौभवतः स्वादेर्लुः स्वादेर्गणानुप्रत्ययोभवतिचतुर्षुप

रामः
६३

रेषु प्रागतिप्रयोगः प्रादेश्चतथातौसुगतमाम् प्रादेरूपसर्गात्परेषांस्वादीनांनमादी
नाश्चधातूनांसकारनकारयोस्तौपूर्वभाविनावेवषकारणकारौभवतः तथातेषेवनि
मितेसेवनिमितेषुसत्सु न्यः विकरणात्पुनप्रत्ययस्यउपत्ययस्यचगुणोभवतिपितिप
रे अभिप्राणेतिसोमंसोमयाजी सुनुतः सुन्वेति सुनोषि सुनुथः सुनोमि ओर्वमो
र्वलोषः सुन्वः सुनुवः सुन्मः सुनुमः अनुयात सुनयातां सुनुषुः सुनुयाः सुनुया
तां सुनुषुः सुनुयाः सुनुयानं सुनुयान सुनुयां सुनुयाव सुनुयाम पुन्यस्यदि
त्वान्नगुणः सुनोतु सुनुतात सुनुतां सुन्वन् ओर्वीहेः पुन्यसं वन्धिनउकाराडत
रस्यरेर्लुभवति वाग्रहणात्संयोगाडतरस्यतक्षत्वक्षतनकरातोइत्यस्यत्वक्षादीत्य
त्रनभवति सुनु सुनुतादा सुनुतं सुनुत सुनवानि सुनवाव सुनवाव सुनवाम
असुनोत असुनुतां असुन्वन असुनो असुनुतं असुनुत असुनवं ओर्वमोर्वलो

सार
६४

पः असुन्व असुनुव असुन्म असुनुम सर्वत्रनपइतिगुणः आत्मनेपदेपि सुनुते
सुन्वाते आतोऽन्तोदनतः सुन्वते सुनुषे सुन्वाथे सुनुध्वे सुन्वे सुन्वहे सुनुवहे सुनुम
हे सुन्वीते सुन्वीयातां सुन्वीरन् सुन्वीथाः सुन्वीयाथां सुन्वीध्वं सुन्वीय सुन्वीवहि सु
न्वीमहि सुनुतां सुन्वातां सुन्वतां आतोऽन्तोदनतः सुनुषु सुन्वाथां सुनुध्वं सुन
वै सुनवावहे सुनवामहे असुनुत असुन्वातां असुन्वत असुनुत असुनुथाः अ
सुन्वाथां असुनुध्वं असुन्वि असुन्वाहि असुनुवहि असुन्महि असुनुमहि रुधिर
आवरणो इरनुवन्धइतिवेतिविशेषणार्थः रुधादेर्नमः रुधादेर्गणान्मस्ययोम
वतिचतुर्षुपरेषु मकारस्थाननियमार्थः तथोर्ध्वः रुमान्तस्यधातोः परयोस्तकारथ
कारयोर्ध्वकारादेशोभवति नदधातः रुभेजवाः एतन्वच रुणादि नमसोरस्य नम
इत्येतस्य विकरणास्यासनुवीतिधातोश्चाकारस्य लोपोभवति किदितिचपरे रुंरुः

रामः
६४

रुंधंति रुणास्ति रुंरुः रुंरु रुणाभि रुंध्वः रुंध्वः रुंध्यात् रुंध्यातां रुंध्वः रुंध्याः रुंध्या
तं रुंध्यात् रुंध्याम् रुंध्याव रुंध्याम् रुणाङ् रुंध्यात् रुंध्यां रुंध्वन्तु रुणादिर्ह रुणादि
रुंध्यात् रुंध्वं रुंध्व रुणाधानि रुणाधाव रुणाध्याम् दिस्पोर्ह्यात् रुणाङ्गुनरयोर्दिपति
पइत्येतयोर्लोपोभवति वावसानेइतिधकारस्यदकातकारौ अरुणाद् अरुणात्
अरुणां अरुंध्वन् मध्यमपुरुषस्यैकवचनेसिपितुप्तेधकारस्यविकल्पेनदकारेतकारे
रुते रुसः दकारस्यसकारोभवति सिपिविषये सस्यविसर्गः अरुणाः अरुणात्
अरुणाद् अरुंध्वं अरुंध्व अरुणाध्वं अरुंध्व आत्मनेपदे तथोर्ध्वः रुंध्वं रुंध्याते रुंध्वते
आतोऽन्तोदनतः रुंध्वेचपाजुतानां रुंध्वे रुंध्याथे रुंध्वे रुंध्वे रुंध्वे रुंध्वहे रुंध्वहे रुं
धीन् रुंध्वीयातां रुंध्वीरन् रुंध्वीथाः रुंध्वीयाथां रुंध्वीध्वं रुंध्वीय रुंध्वीवहि रुंध्वीमहि
रुंध्वं रुंध्यातां रुंध्वतां रुंध्व रुंध्याथां रुंध्वं रुणाध्वै रुणाधावहे रुणाध्यामहे अरुंध्व

सार
६५

अरुंधातां अरुंधत अरुंधाः अरुंधाथां अरुंधं अरुंधि अरुंध्वहि अरुंधमहि एवंद्धिदि
रदैधीकरणो हिनति छिंघान छिनंतु अछिनत शिधिरविशोषणो विपूर्वः नम् एभि
षुः विशिनस्ति हिस्यकारलोपः शोयंहरादिवत हिसिहिंसायां हिनस्ति हिनस्तु अहिनः
अभ्यक्तिमुक्षणाकान्तिगतिषु नोलोपः धातोरुपधाभतस्यनकारस्यलोपोभवतिअ
नुस्वारभतनकारलोपः अनक्ति इत्यादयो रूधादिगणस्था धातवो धातुपाठादवगन्त
व्या अथइविकरणां तनुवित्तारे तनादेरुप तनादेर्गण्डुष्युसयोभवतिचतु
र्षुपरेषु षकारः पिक्कार्यार्थः नपइतिगुणः तनोति हित्वा न्गुणाः तनुतः तन्व
न्ति तनोषि तनुथः तनुथ तनोमि तनुवः तनुमः तनुयात तनुयातां तनुयुः तनु
याः तनुयातं तनुयात तनुयां तनुयाव तनुयाम तनोतु तनुताद्या तनुतां तन्वं
तु ओर्वादे तनु तनुताद्या तनुतं तनुत तनवानि तनवाव तन वाम अतनोत्

रामः
६५

अनुतां अतत्वत् अततोः अतनुतं अतनुत अतनवं अतनुव अतनुम अकृञ्जकरणो
अकारउभयपदार्थः डुकारस्त्रिमकार्यार्थः तनादेरुप कृउतिपइतिस्थिते अकारस्यगुणो
५२ नपइतिगुणः करोति हित्वा डुः करोतेरकारस्यउकारोभवतिदिति विभक्तौपरतः कुरु
तः कुर्वति करोषि कुरुथः कुरुथ करोमि कृजोनित्यं योरुलोपोवक्तव्यः कुर्वः कर्मः
कृजोये कृञ्जउत्तरस्यउकारस्यलोपोभवतियकारेपरे कुर्यात् कुर्यातां कुर्युः कुर्याः
कुर्यातं कुर्यात कुर्या कुर्याव कुर्याम करोतु कुरुताद्या कुरुतां कुर्वन्तु ओर्वादे
कुरु कुरुताद्या कुरुतं कुरुत करवानि कराव करवाम अकरोत् अकुरुतां अकुर्व
न् अकरोः अकुरुतं अकुरुत अकरवं अकुर्व अकर्म आत्मनेपदेऽपि कुरुते कुर्वते
कुर्वते कुरुषे कुर्वथे कुरुष्वे कुर्वे कृजोनित्यं वमोरुलोपोवक्तव्यः कुर्वहे कर्महे
कुर्वीत कुर्वीयातां कुर्वीरन् कुर्वीथाः कुर्वीयाथां कुर्वीध्वं कुर्वीय कुर्वीवहि कुर्वी

सार
ईई

महि कुरुतां कुर्वतां कुर्वतां कुरुष कुर्वथां कुरुध्वं नपः करवै करवावहै करवामहै अ
कुरुत अकुर्वतां अकुर्वत अकुरुथाः अकुर्वथां अकुरुध्वं अकुर्वि अकुर्वहि अकुर्म
हि सर्वक्षराक्षिराहिंसायां क्षणोति क्षिणोति इत्यादयो धातुपाठादवगन्तव्याः
तुदव्यथने तुदादेरः तुदादेर्गणप्रत्ययो भवति चतुर्थपरे ७ अकारउभयपदार्थः तुदति
तुदेत तुदतु अनुदत भवति वन आत्मनेपदेपितुदते तुदेत तुदतां अनुदत पवतेत द
दूषं स्पृशस्पर्शने स्पृशति स्पृशेत् स्पृशतु अस्पृशत सृजविसर्ग सृजति सृजेत्
सृजतु असृजत स्फुरस्फुरात् स्फुरति स्फुरेत् स्फुरतु अस्फुरत एवं आत्मनेपदेपि
इत्यादि इकीअडव्यविनिमये भकारउभयपदार्थः नाक्यादेः क्यादेर्गणान्नाप्रत्ययो भव
ति कर्तृविहितेषु चतुर्थपरे ७ उर्तो नोतंते कीरणाति ईहसे नादत्तेतस्याकारस्य ईत्वं भवति हि
तिहसेपरे कीरणीतः नातः नाईत्तेतस्याकारस्य लोपो भवति हि तिस्वरेपरे कीरणाति कीरणा

रामः
ईई

सि कीरणीथः कीरणीथ कीरणीवः कीरणीमः कीरणीयात् कीरणीयातां कीरणीयुः की
रणीयाः कीरणीयातं कीरणीयात् कीरणीयां कीरणीयाव कीरणीयाम कीरणीतु कीरणी
तादा कीरणीतां कीरणीतु कीरणादि कीरणीतादा कीरणीतं कीरणीत कीरणानि की
रणाव कीरणाम अकीरणात् अकीरणीती अकीरान् अकीरणाः अकीरणीतं अ
कीरणां अकीरणीव अकीरणीम आत्मेपदे कीरणीते कीरणाते कीरणाते अतोऽन्तोद
नतः ईहस नातः कीरणीध्वे कीरणाथे कीरणीध्वे कीरणी कीरणीवहै कीरणीमहै की
रणीते कीरणीयातां कीरणीरन् कीरणीथाः कीरणीयाथां कीरणीध्वं कीरणीय कीरणी
वहि कीरणीमहि कीरणीतां कीरणातां कीरणातां कीरणीषु कीरणीथां कीरणीध्वं की
रणी कीरणावहै कीरणामहै अकीरणीत अकीरणातां अकीरणात् आतोऽन्तोदनतः
अकीरणीथाः अकीरणाथां अकीरणीध्वं अकीरणी अकीरणीवहि अकीरणीमहि ग्रह

सार
६७

उपादाने ग्रहांकिदितिच ग्रहज्यावेनहेनव्यधव्यशप्रहभसुबश्चवजादीनांकिदिति
चपरेसंप्रसारणंभवति रेफस्वच्छकारः चकाराधिकारात्कचित्पितिपरेपिसंप्रसारणं
भवति गृहीति गृहीतः गृह्णति गृह्णासि गृहीथः गृहीथ गृह्णामि गृहीवः गृहीमः
गृहीयात् गृहीयातां गृहीयुः गृहीयाः गृहीयातं गृहीयात् गृहीयां गृहीयाव गृ
हीयाम गृह्णातु गृहीताद्या गृहीतां गृह्णतु हसादामहौ हसान्नात्क्यादेर्गणानप
त्ययोभवतिहौपरे जना अतोहेरितिहेर्लोपः रात्वं गृहारागृहीताद्या गृहीतं ग
हीत गृह्णाति गृह्णाव गृह्णाम अगृह्णात् अगृहीतां अगृह्णन् अगृह्णाः अगृही
तं अगृहीता अगृह्णो अगृहीव अगृहीम इत्यादि एवंउषपुष्यौ पुष्पोति पु
ष्णीयात् पुष्णात् पुषारा अपुष्मात् मुषस्तेये मुष्माति मुष्णीयात् मुष्णात्
मुषारा अमुष्णात् ज्ञाअवबोधने जननीतोः जानीषाडर्भावेज्ञाअवबोधनेअन

रामः
६७

योर्जादेशोभवति जानाति जानीयात् जानात् आत्मेपदे जानीते जानाते जानते प
अपवने लुप्तछेदने षादेर्ह्रस्वः षादेर्धाते ह्रसोभवति लुनाति लुनीतः लुनंति लुनी
यात् लुनात् अलुनात् सर्वत्रकर्तरिपुक्रियाऽष्टव्या एतच्चविभक्तिचतुष्टयंसार्वधातु
कंसंज्ञपरमार्द्धधातुकसंज्ञतुपाणिनीयानां इतिकर्तृपुक्रिया अथभावकर्मणोर्यकि
पुक्रियानिरूप्यते अथशब्दोधिकारायः आहुविकर्मणि अकर्मकेभ्योधातुभ्योभु
विभावसकर्मकेत्यश्वकर्मणिआत्मनेपदंभवति नविद्यते कर्मयेषांतेअकर्मकाः
येचकर्मनिरपेक्षांक्रियांआहुतेअकर्मकाः भूत्वा आसशीऽपुभतयः तज्जासनास्थि
तिज्ञागराणं वृद्धिस्तयभयनीवितसरणं शयनकीडारुचिदीप्यर्थं धातुगणान्तमकर्म
कमाहुः सन्मात्रं भावलिङ्गः स्यादस्य षंयञकारकैः धात्वर्थः केवलं भुद्धोभावइत्यभि
धीयते यद्वत्तुर्ध धातोर्भावेकर्मणिवयकप्रत्ययोभवति चतुर्धपूर्वोक्तेषुपरतः

सार
६८

ककारो गुणप्रतिषेधार्थः भावस्यैकत्वादेकवचनमेव भवति पथमपुरुषस्य भूयते
भवता लभ्यते धार्मिकैः आस उपवेशने आस्यते सद्भिः अकार आत्मनेपदार्थः शय्य
ते भूदेण सर्वत्र शीघ्रेण भवति अकर्म कोचिकराचित्सकर्म कतामनु भवति तथा
चोक्तं धात्वर्थं बाधते कश्चित्कश्चित् मनु वर्तते विशिनष्टि तमेवार्थमुपसर्गसिद्धाम
तः उपसर्गेण धात्वर्थो बलादप्यत्र नीयते विहारहारसंहारप्रतिहारप्रहारवत् इति व
चनात् सुखमनु भूयते त्वामिना येन कर्मसापेक्षां क्रियामाकृते सकर्मकाः बूटः
क्रियते कारुकेण त्वंदुःखी क्रियसरागैर्विहागैः सुखं हं क्रिये अयसि निद्रा अकार
स्परिहादेशो भवत्यकारे प्रत्यये यकिच परे इकारो वावधारणार्थः क्रियते क्रियते
इत्यादौ ये इति सूत्रेणानदीर्घः मरूपाणां गे म्रियते म्रियेत म्रियतां अम्रियत
एवं इड् आदरे दानमादियते आदियेत आदियतां आदियत हजहारो ह्रिय

रामः
६८

ते धनं चौरैः ह्रियेत ह्रियेतां अह्रियत ये यकारे परे पूर्वस्य दीर्घा भवति चित्रव
यने इष्टिकाञ्चीयते चीयेत चीयतां अचीयत इदानीं दनयोः दूयते अन्नं व
ह्नै दूयेत दूयतां अदूयत इदानीं दाने दादेरिः दादेराकारस्येकारादेशो भवति
किंति परे दीयते दीयेते अदीधनवेदो दीयतां अदीयत इधान्नधारणपोषणयोः
निधीयतां धानं भूमौ निधीयते निधीयेत निधीयतां न्यधीयत मादूमाने मीयते
मीयेत मीयतां अमीयत कैगैरैशब्दे संध्यसराणां मा संध्यसराणां धातूनामात्वं
भवत्यनपि विषये दादेरिः येदीर्घः गीयते गीयेत गीयतां अगीयत कीयते
कीयेत कीयतां अकीयत रीयते रीयेत रीयतां अरीयत शीतनकरणे आ
देः षाः स्रः सीयते सीयेत सीयतां असीयत ओहाकत्यागे हीयते हीयेत
हीयतां अहीयत पापाने पीयते पीयेत पीयतां अपीयत षागतिनिवृत्तौ

सार
६२

आदेः षाः स्त स्थीयते स्थीयेत स्थीयतां अस्थीयत तनोतेर्नवा तनोतेर्नकार
 स्यवात्मात्वंभवतियकिपरे तन्यते तन्येत तन्यतां अतन्यत तायते तायेत तायतां
 अतायत अगतौ गुरोर्निसंयोगाद्योः अगतावित्यस्य धातोः संयोगादेश्च अवरणीस्य
 गुरोर्भवति किञ्चित्चपरे अर्यते अर्येत अर्यतां आर्यत स्मृतिचिन्तायां स्मर्य
 ते स्मर्येत स्मर्यतां अस्मर्यत यत्कर्मगुरासंयोगात्कर्तृत्वेनविवक्ष्यते सकर्मक
 त्वा कियमाणं लुप्यत्कर्मस्वयमेव प्रसिध्यति सुकरैः सैगुरोः कर्तुः कर्म कर्तेति तद्धिः
 तत्राप्येतदेवोदाहरणं पच्यते औदनः स्वयमेव ताहं औदनं पचामि पच्यते पच्येत
 पच्यतां अपच्यत भिदिरविदारणो भिद्यते काष्ठं स्वयमेव ताहं काष्ठं भिन्नमि ल
 मच्छेदने लयते केदारः स्वयमेव ताहं न लुनामि लयेत लयतां अलयत द्विकर्मक
 स्यादाहरणं इहियाचिरुभिप्रद्धिभिद्धिचिन्नामुपयामतिमितमपूर्वविधौ ब्रूविशाशि

रामः
६२

गुरोनचयत्सचतेतदकीर्तितमाचरितंकविना एणीत्रपापने अकारउभयपदार्थः आ
 देः षाः स्तः नगरं नीयते नागरिकैर्वनेचरः दुयाव्यायायां भोजनं याच्यते यजमानो या
 चकेन याच्येत याच्यतां अयाच्यत एपादयोः स्यत निष्कर्म गत्यर्था मुख्यकर्मणि प्र
 त्ययं यातियाद्यादिर्नोरात्वन्वेयथा रुचि प्रहृतीप्सायां ग्रहां कितिसंप्रसारणं प
 छ्यते प्रंधानं पश्चिकेन पान्थः शिष्येण आचार्यस्तत्त्वं पछ्येत इति भावकर्मप्रक्रिया
 पुनः कर्तरि प्रणीयते परोक्षे एाप अनुमः उस थप् अथुम् अ एाप वम् रु
 आते ईरे से आथोद्धे रु वहे महे धातोः परोक्षेः तीते कालेण वादयः प्रत्ययो भवति
 रुषां संज्ञा लिट् ५ द्विवे एावादि संयोगे धातोर्द्विवचनं भवति आत्वोर्णीदौ पूर्वस्य
 अकारस्य भ्रशब्दस्य चाकारो भवति एावादौ सति षष्ठी निर्दिष्टा येन इत्यकारस्या
 कारः इत्यः रूपानां जवचपा इति भकारस्य वकारः जुवोउक् भवोउगागमोभव

सारः
७१

समुवि अकारउच्चारणार्थः एवादीद्विज्ञेतिद्वित्वं अत्रमममइतिस्थिते अउपधा
यावृद्धिः ततःसवर्णोदीर्घः आस आसन् आसुः आसिथ आस्य आसथुः आस
आस आसिव आसिम कागदिप्रत्ययान्तम् कसभपरः वृत्तदेर्दीर्घः प्रत्ययान्तम्
ज्ञावादीपरे आमप्रत्ययोभवति सचक्रसभपरः प्रयोक्तव्यः कासशब्दकृतायां
रुकारोरित्कार्यार्थः आमप्रत्ययः कासांचकार कासांचक्रतुः कासांचक्रुः कासां
चकर्थ कासांचक्रथुः कासांचक्र कासांचकाराकासांचक्रव कासांचक्रम आत्मनेप
दे कासांचक्राते कासांचक्रिरे कासांचक्रवे कासांचक्राथोकासांचक्रकासांचक्रे
कासांचक्रवहे कासांचक्रिमहे कासामास कासामासन्तुः कासामासुः कासामा
सिथ कासामास्थ कासामासथुः कासामास कासामासे कासामासिव कासा
मासिम कासामासे कासामासाते कासामासिरे कासामासिषे कासामासाथे कासा

रामः
७१

मासिधे कासामासे कासामासिवहे कासामासिमहे कासांवभव कासांवभवतुः का
सांवभवुः चकासदीप्तौ चकासांचकाराचकासांचक्रतुः चकासांचक्रुः चकासामास
चकासामासन्तुः चकासामासुः चकासांवभव चकासांवभवतुः चकासांवभवुः जागृ
निद्राक्षये अत्र आमप्रत्ययस्य दशविध आत्मातमतिरिक्तत्वाद् द्वित्वेतेनगुराः जागरां
चकाराजागरांचक्रतुः जागरांचक्रुः जागरामास जागरामासन्तुः जागरामासुः जागरां
वभव जागरांवभवतुः जागरांवभवुः लुधवृद्धौ लुधाचक्रै लुधांचक्राते लुधांचक्रिरे
लुधामासे लुधामासाते लुधामासिरे लुधांवभवे लुधांवभवाते लुधांवभविरे वि
वज्ञाने अकारउच्चारणार्थः आसि विदेर्नगुराः आसिपरेतिदेर्नगुराणामभवति अस्मे
षांधातूनां गुणोभवत्येव विदांचकार विदांचक्रतुः विदांचक्रुः विदामास विदामास
तुः विदामासुः विदांवभव विदांवभवतुः विदांवभवुः उधविदजागृभ्योवाभवत्तु

यः उष्वांचकार नुधातोवोष विष्वांचकार विवेद जागरांचकार जज्ञागार ईक्षदर्शनां
 कनयोः ईक्षांचक्रे ईक्षांचक्राते ईक्षांचक्रिरे ईक्षामासे ईक्षामासाते ईक्षामासिरे ई
 क्षांचभवे ईक्षांचभवाते ईक्षांचभविरे इत्यादि उहवितर्के उह्वांचक्रे उह्वांचक्राते
 उह्वांचक्रिरे उहामासे उहामासाते उहामासिरे उह्वांचभवे उह्वांचभवाते उह्वांचभ
 विरे ईहवेद्यायां ईहांचक्रे ईहांचक्राते ईहांचक्रिरे ईहामासे ईहामासाते ईहासि
 रे ईहांचभवे ईहांचभवाते ईहांचभविरे इतिकासादयः अधुना प्रत्ययांतेभ्य आ मनि
 रूप्यते इकृञ् इच्छायामात्मनः सः धातोरिच्छायामर्थे आत्मनः सः प्रत्ययो भवति
 कृत्सराप इति स्थिते ऋतश्च ऋकारस्य इरादेशो भवति किति डिति च परे किरस
 राप इति स्थिते साचे द्विभ्यः साचेत्स्वसम्बिनी द्विभ्यः भवति कृहोभ्युरिति च का
 रः चिकिरसराप इति स्थिते व्योर्विहसे इति दीर्घः किलात्सः सः कृतस्येति ष

षं ॥ जलतुं विकान्पायेन रेफस्योर्ध्वगमनं ॥ चिकीर्ष इति सिद्धं ॥ कासादि प्रत्यया रामकृत्स
 मपर इत्याम् चिकीर्षांचकारे ॥ चिकीर्षांचक्रतुः ॥ चिकीर्षांचक्रुः ॥ चिकीर्षामास ॥ चिकीर्षा
 मासतुः ॥ चिकीर्षामासुः ॥ चिकीर्षांचभव ॥ चिकीर्षांचभवतुः ॥ चिकीर्षांचभवतुः ॥ नाम्नि
 य ईचास्य ॥ नाम्न इच्छायामर्थे य प्रत्ययो भवति ॥ अकारस्येकारः ॥ आम् ॥ पुत्रीयांचकार ॥
 पुत्रीयांचक्रतुः ॥ पुत्रीयांचक्रुः ॥ पुत्रीयामास ॥ पुत्रीयास्त्वभव ॥ इत्यादि ॥ भुजपालनात्
 वहारयोः ॥ अकार उच्चारणार्थः ॥ सप्रत्ययः ॥ भुजसराप इति स्थिते ॥ साचे द्वित्वं ॥ रूपान्ते
 जवचपा इति भस्य वः ॥ स्वसेचपा ॥ रसानामिति कस्य च ॥ चोः कुरितिकः ॥ किलात्सः सः
 कषसंयोगेशः ॥ आम् ॥ उभुक्षांचकार ॥ उभुक्षांचक्रतुः ॥ उभुक्षांचक्रुः ॥ उभुक्षामास ॥
 उभुक्षामभव ॥ इत्यादि ॥ पचराप इति स्थिते ॥ इच्छायामात्मनः सः साचे द्विभ्यः ॥ यः सेः
 अकारः पूर्वइकारो भवति सेपरे ॥ चोः कुरिति चस्य ककारः ॥ किलात्सः सः ॥ कषसंयो

सार ॥
७३

गेशः ॥ आस ॥ पिपशामास ॥ पिपशाम्भव ॥ पिपशांचकार ॥ वर्णवर्णने ॥ उचादेर्भिः ॥ उचादेर्ग
णात्कार्थेऽत्रिप्रत्ययोभवति ॥ अफूर्त्तरि ॥ गुणः ॥ सञ्जय ॥ कासादिप्रत्ययादामिति ॥ वर्णयां वभ
वतुः ॥ वर्णयां वभतुः ॥ वर्णयामास ॥ वर्णयांचकार ॥ वधनिन्दायां विभत्सां वके ॥ विभत्सामासे वि
भत्सां वभवे ॥ भीकृतद्दीर्गां द्विरुक्तानीमात्रावक्तव्यः ॥ त्रिभीमवे त्रिकार अनुवंधार्थः ॥ भीरण्
इति स्थिते ॥ द्विभ्वेति द्वित्वं ॥ इत्थः ॥ ऋपां जवचयाः ॥ वकारः ॥ गुणः ॥ सञ्जय ॥ आमोगमश्च ॥
विभयांचकार ॥ विभयांचकतुः ॥ विभयांचकः ॥ विभयामास ॥ विभाय ॥ विभ्यतुः ॥ विभ्युः ॥ विभ्यिथ
विभयिथ ॥ विभेथ ॥ विभ्यथुः ॥ विभ्य ॥ विभाय ॥ विभय ॥ विभ्यिव ॥ विभ्यिम ॥ जुदाने ॥ जुहवांचका
र ॥ जुहवामास ॥ जुहवां वभव ॥ इत्यादि ॥ जुहाव ॥ जुहुवतुः ॥ जुहुतुः ॥ नानप्योर्व ॥ अनपि विष
ये उवर्णस्य वत्वं न भवति ॥ किंतु ॥ उवादेश इति न वकारः ॥ जुहविथ ॥ जुहोथ ॥ जुहुवथुः ॥ जुहुव
जुहाव ॥ जुहुव ॥ जुहुविब ॥ जुहुविम ॥ दुभन्धारण्योषणयोः ॥ नकार उभयपदार्थः ॥ द्वि

रामः ॥
७३

भ्वेति द्वित्वं ॥ इति अकारः ॥ मञ्जुलुकि इति इकारः ॥ गुणः ॥ इति अकारस्य अरः ॥ ऋपातां जवच
पा इति वकारः ॥ विभरांचकारः ॥ विभरांचकतुः ॥ विभरांचकः ॥ वभार ॥ वभतुः ॥ वतुः ॥ वभर्थ ॥ वभथुः ॥ व
भु ॥ वभार ॥ वभर ॥ वभव ॥ वभम ॥ हीलज्जायां ॥ द्विभ्वेति द्वित्वं पूर्वस्य हसादिशेषः ॥ ऊहोभुरिति
अकारः ॥ ऋपातां जवचपा इति जकारः ॥ जिह्यांचकार ॥ जिह्यांचकतुः ॥ जिह्यांचकः ॥ जिह्या
मास ॥ जिह्यां वभव ॥ संयोगपूर्वत्वात्नुधातोर् इति इय ॥ जिह्याय ॥ जिह्यतुः ॥ जिह्युः ॥ जिह्यि
थ ॥ जिह्येथ ॥ जिह्यथुः ॥ जिह्य ॥ जिह्याय ॥ जिह्य ॥ जिह्यिव ॥ जिह्यिम ॥ जिप्रत्ययेः पा
तयां वभव ॥ पालयांचकार ॥ पालयामास ॥ विदेत्तुवादावपि आस कृत् नुप्रयोगपरो वक्त
व्यः ॥ विदां करोतु ॥ विदां कुरुतात ॥ विदां कुरुतां ॥ विदां कुर्वतु ॥ विदां कुरु ॥ विदां कुरुतादा ॥ वि
दां कुरुतं ॥ विदां कुरुत ॥ विदां करवाति ॥ विदां करवाव ॥ विदां करवाम ॥ इत्यादि ॥ जिजये ॥ स
परोक्षयोर्जेर्भिः ॥ धातोः सप्रत्ययपेक्षयोर्जेर्भिः एदेशो भवति ॥ आदेशान्नन्तरं द्वित्वे कृते ॥ ऊ

॥ सार ॥
॥ ७४ ॥

होश्च ॥ जिगाय ॥ जिगपतु ॥ जिगु ॥ वेदधपः ॥ गुणः ॥ जिगयिथ ॥ जिगेथ ॥ जिगपथ ॥ जिगप ॥ जिगा
य ॥ जिगया ॥ आदेर्गादे ॥ जिपिव ॥ जिगिम ॥ वैचिन्त्याप ह्रवयोरस्य कालेपिरा वादिर्वक्तव्यः
सुप्रोः हंकिलविललाप ॥ लपपरिभाषणो ॥ अतउपधायाः लोपः पचांकित्येवास्प ॥ विलेप
तुः विलेपुः ॥ विलेपिथ ॥ विललम्बु ॥ विलेपथ ॥ विलेप ॥ विललाप ॥ विललप ॥ विलेपिव ॥ विलेपि
म ॥ नाहंकलिंगजगाम ॥ गम्भृगतौ ॥ लकारोऽहदिक्कार्यार्थः ॥ पूर्ववर्गावादिः द्विभ्यः कृहोश्च
रितिजकारः ॥ जगाम ॥ उपधायावृद्धिः ॥ गमांस्वरे ॥ गमहनजनघस्थइत्येतेषामुपधाया अलो
पोभवति ॥ कितिदितित्वरे परे ॥ जग्मतुः ॥ जग्मुः ॥ जग्मिथ ॥ जगंथ ॥ जग्मथुः ॥ जग्म ॥ जगाम ॥ ज
गम ॥ जग्मिव ॥ जग्मिम ॥ जगाम ॥ गम्भृदक्षिणादिशं ॥ हनहिंसागत्योः ॥ अकारउच्चारणार्थः
हनोच्चे ॥ हनेर्धातोर्हकारस्यकारोभवतिनकारोऽणानिचपरि ॥ द्वित्वं ॥ कृहोश्चरितिपूर्वहकार
स्य अकारे कृते ॥ रूपानांजवचप ॥ इतिजकारः ॥ उपधायावृद्धिः ॥ जघान मुरंगनाकज

॥ रामः ॥
॥ ७४ ॥

ललोपलोल लक्ष्मीमुखांभोजविलासभंगः ॥ जगत्रयत्राणतनुत्रभूतो जघानकंसंकि
लवासुदेवः ॥ बभंजवाणासुरवाकृदंशान्हरिणपदैसस्यविभेदवक्षः शिरांसिचिद्धेददशान
नस्यजघानकंसंकिलवासुदेवः ॥ गमांस्वरे ॥ जघतुः ॥ जघुः ॥ जघिथ ॥ जघनिथ ॥ जघंथ ॥ ज
घुथुः ॥ जघ्र ॥ जघान ॥ जघन ॥ जघिव ॥ जघिव ॥ जघिम ॥ जनीषाडुर्भावे ॥ ईकारआत्मनेपदार्थः
आत्मनेपदेरुप्रभृतयः पूर्ववद्विर्वचनं ॥ गमांस्वरे ॥ इतिउपधाया लोपः ॥ लोः ॥ भुभिः ॥ भुरि
तिउत्वेन नकारः ॥ गजोर्तः ॥ जज्ञे जग गोता ईनात् ॥ जज्ञाते ॥ जज्ञिरे ॥ जज्ञिषे ॥ जज्ञाथे ॥ जज्ञि
ध्वे ॥ जज्ञे ॥ जज्ञिवहे ॥ जज्ञिमहे ॥ खनखनने ॥ अकारउच्चारणार्थः ॥ कूपं चवानपूतं कृतं ॥
पूतं रवातादिकर्मसु ॥ द्वित्वं ॥ कृहोश्चरितिद्ध ॥ रूपानांजवचपः ॥ इतिद्ध ॥ ठथानां वदताः ॥
उपधायादीर्घः ॥ चरवतुः ॥ गमांस्वरे ॥ चरुः ॥ चरिथ ॥ चरुथुः ॥ चरु ॥ चरान ॥ चरन ॥ च
रिव ॥ चरिमः ॥ घस्थ अदने ॥ लकारोऽहदिक्कार्यार्थः ॥ द्वित्वं ॥ कृहोश्च ॥ रूपानांजव

सार

७५

वपाः उपधावृद्धिः प्रासप्रासंजघासः सौः उपधायालोपेकृतेखसेवपाः सानामिति क का
रः घसादेः घः घसादेहातोः सकारस्य घकारादेशो भवति किटिति परे जक्षतुः जक्षः जक्षिथः
जघसिथः जघस्थः जक्षथुः जक्षः जघासः जघसः जक्षिवः जक्षिमः इदाजदाने पूर्ववत्तुवं
धः द्वित्वं इत्थः आतोलाभौ आकारांताहातोः परोलाप भौ भवति आतोतपि अविघमा
तो अपप्रत्ययो यत्र सौः न पतस्मिन्नपि किटिति विसरे परे आकारस्य लोपो भवति ददौ
दानं तदा दाना पपौ पेयं मुदा पुनः तस्थौ प्रीति तदा स्थानं धनं हित्वा वनं ययौ ददौ ददतुः
ददुः ददिथः ददेथः ददाथः ददथुः ददः ददौ ददिवः ददिमः पापाने पपौ पपतुः पपुः प
पिथः पपेथः पपाथः पपथुः पपः पपौ पपिवः पपिमः षागतिनिवर्तौ आदेः सुः स्रः
लावादौ द्विवचने नशासात्त्वपा द्विवचने कृते यत्पूर्वरूपं तस्य शसा इतराः खपाः शि
ष्यन्ते नशासा लव यत्र येन प्रत्याहारेण कृत्यं सतत्र तत्रासु इति वचना छठ्था नां वचना

रामः

७५

भवन्ति तस्थौ आतो नपीत्याकारलोपः तस्थतुः तस्थः तस्थिथः तस्थेथः तस्थाथः तस्थ
थुः तस्थः तस्थौ तंस्थिवः तस्थिमः याप्रापरो पूर्ववत्सर्वं ययौ ययतुः ययुः ययिथः य
येथः ययाथः ययथुः ययः ययौ ययिवः ययिमः षाशौवे आदेः स्रः द्विभवेति द्वित्वं पूर्व
सहसादिः शेषः पूर्वस्यादिर्हसः शिष्यन्ते अन्योत्पद्यते सत्त्रौ सत्त्रतुः सत्त्रुः सत्त्रिथः सत्त्रेथः
सत्त्राथः सत्त्रथुः सत्त्रुः सत्त्रौ सत्त्रिवः सत्त्रिमः कुजस्तुतौ द्वित्वं कृत्वा आदेशाः स्रः नशासा
त्त्वपाः णित्वा वृद्धिः तुष्टावतुष्टुवतुः तुष्टुवः तुष्टोथः तुष्टुवथुः तुष्टुवः तुष्टाव तुष्टुव तु
ष्टुमः संयोगान्वानुधातो रिति उवः कृदित्वा ननु यजदेव पूजासंगतिकरणदानेषु अकार
स्वरित उभयपदार्थः यजता पदस्थिते द्विवचनादि उपधाया वृद्धिः लावादौ पूर्वस्य ला
वादौ परयजादीनां च धातूनां पूर्वस्य सत्वरस्य संप्रसारणं भवति यकारस्य इकारः स इया जज
नाईनं यजो यवराणां मतः संप्रसारणं किति यजवत्त्वयवत्वेन जज न्देन वत्त्वयवत्वं

॥ सार ॥

॥ ७६ ॥

यकारवकारे फलान्यतः इकारउकारऋकारौ भवन्ति ॥ किंतिपरे ॥ तेच संप्रसारणसंज्ञाका भवन्ति ॥
सस्वरस्य संप्रसारणं ॥ ह्रस्वस्य ह्रस्वः ॥ दीर्घस्य दीर्घः ॥ द्वितीयसंप्रसारणं ॥ सवर्तो दीर्घः ॥ ईजनुः
ईजुः ॥ ईजिथ ॥ इयक्कु ॥ ईजथुः ॥ ईज ॥ इयाज ॥ इयज ॥ ईजिव ॥ ईजिम ॥ आत्मनेपदेपि ॥ ईजे
ईजाते ॥ ईजिरे ॥ ईजिषे ॥ ईजाथे ॥ ईजिध्वे ॥ ईजे ॥ ईजिवहे ॥ ईजिमहे ॥ वचपरिभाषणो ॥ एव
दौ पूर्वस्येति संप्रसारणं ॥ उपधाया वृद्धिः ॥ उवाच ॥ संप्रसारणद्वयं ॥ सवर्तो दीर्घः ॥ उचनुः
उचुः ॥ उचिथ ॥ उवक्कु ॥ उचथुः ॥ उचु ॥ उवाच ॥ उवच ॥ उचिव ॥ उचिम ॥ वृजमक्तायां वा नि
वृवोवचिरनपि ॥ वृजोवचिरादेशो भवति अनपि विषये ॥ आत्मनेपदेपि ॥ उचे ॥ उचाते ॥ उचिरे ॥
उचिषे ॥ उचाथे ॥ उचिध्वे ॥ उचिवहे ॥ उचिमहे ॥ अथ पशये ॥ निअनुवन्धार्थः ॥ आदेः ॥ अः ॥ सः ॥ द्वि
श्वः संप्रसारणं पूर्वस्य ॥ क्लृप्तात्सः सः उपधाया वृद्धिः ॥ सुष्वाप ॥ सुषुवतु ॥ सुषुपुः ॥ सुषुपिथ ॥
सुषुपिथ ॥ सुषुपु ॥ सुषुपथ ॥ सुष्वाप ॥ सुषुप ॥ सुषुपिव ॥ सुषुपिम ॥ अनुसादौ

॥ रामः ॥

॥ ७६ ॥

तु संप्रसारणद्वयं ॥ सुष्वापसमुखं सखे ॥ अ भ्रू व्याप्तौ ॥ इकार आत्मनेपदार्थः ॥ उकार उदित
कार्थः ॥ नुगशाम् ॥ भशादीनां ऋकारादिधातुसंयोगान्ताकारादिधातूनां पूर्वस्य नुगागमो
भवति एतादौ परे सति ॥ ककार स्थाननियमार्थः ॥ उकार उच्चारणार्थः ॥ अशादीनां एतादौ पूर्व
स्य आतोर्णादाविति सर्वत्र दीर्घो वक्तव्यः ॥ विपूर्वः ॥ व्यानश्रोविश्वं भगवान् ॥ व्यानशाते ॥ व्या
नशिरे ॥ व्यानशिषे ॥ व्यानशाथे ॥ व्यानशाथे ॥ व्यानशिध्वे ॥ व्यानशो ॥ व्यानशिवहे ॥ व्यानशिमहे
अंजमक्तिस्वक्षणाकांतिगतिषु ॥ उकारो उदितकार्थः ॥ द्वित्वं ॥ नक ॥ आभोर्णादावित्यात्वं ॥
आनंजाक्षिणी कर्जलेन कावित् ॥ आनंजनुः ॥ आनंजुः ॥ आनंजिथ ॥ आनंजु ॥ आनंजथुः ॥ आ
नंज ॥ आनंज ॥ आनंजिव ॥ आनंजिम ॥ सर्वपूजायां ॥ अकार उभयपदार्थः ॥ पूर्ववत् ॥ आनर्च
॥ आनर्चनु ॥ आनर्चुः ॥ आनर्चिथ ॥ आनर्चथुः ॥ आनर्च ॥ आनर्च ॥ आनर्चिव ॥ आनर्चिम ॥ वि
नचयने ॥ विनोते ॥ एतादौ वा कित्वं वक्तव्यं ॥ निरपूर्वः किं आदेशः कित्वे कृते किकि ॥ कृहोभु

॥ सारः ॥

॥ ११ ॥

गित्वा उपधावृद्धिः ॥ सर्वसर्गः ॥ विसर्जनीयस्य सः ॥ लोः भुभिः भुरिति सस्य शतं ॥ निश्चिका
यविरं राजा ॥ असंयोगात्वाद्यकारः ॥ निश्चिकानुः ॥ निश्चिक्यः ॥ निश्चिकयिथ ॥ निश्चिक्यथुः ॥ निश्चि
क्यः ॥ निश्चिकाय ॥ निश्चिकय ॥ निश्चिकीव ॥ निश्चिकीम ॥ पक्षे ॥ विद्याय ॥ विद्यतुः ॥ विद्युः ॥ ग्रहउपादा
ने ॥ द्विष्टेति द्वित्वं ॥ पूर्वस्य हसादिः शेषः ॥ गग्रहाण पदनिस्थिते ॥ कृहोभुः ॥ गित्वा उपधावृद्धिः ॥ ज
ग्राह ॥ जग्रहत्तुः ॥ जगृहः ॥ सेदुत्वा मित्वा न्नसंप्रसारणं ॥ रूपान्तरं च न ॥ जग्रहिथ ॥ जगृहथुः ॥ जगृ
ह ॥ जग्राह ॥ जग्रह ॥ जगृहिव ॥ जगृहिस ॥ वेज संवरणे ॥ द्विर्वचनादि पूर्ववत् ॥ शासादौ पूर्वस्य
निसंप्रसारणं ॥ दीर्घत्वादीर्घसंप्रसारणं ॥ इत्थः ॥ गित्वा द्वृद्धिः ॥ धातोर्नामिनः ॥ इति वृद्धिः ॥ से
आय ॥ संपूर्व ॥ संविद्याय सज्ज्ञानं सुज्ञ ॥ ग्रहं कृत्तिवेति द्वितीयसंप्रसारणं ॥ समिद्यतुः ॥ संवि
द्युः ॥ संविद्ययिथ ॥ संविद्यथुः ॥ संविद्य ॥ संविद्याय ॥ संविद्यय ॥ संविद्यव ॥ संविद्यम ॥ द्वितीय
संप्रसारणं ॥ संविद्ये ॥ संविद्याते ॥ समिदीरे ॥ वेज तंतु संताने ॥ वेजो वयनपि ॥ वेजो धातोरन

॥ रामः ॥

॥ ११ ॥

पिविषये वय आदेशो भवति ॥ द्विष्टेति द्वित्वं ॥ पूर्वस्येति संप्रसारणं ॥ अत उपधायावृद्धिः
उवाय ॥ द्वितीयस्य यजां जवराणा मित्यादि ॥ उयतुः ॥ उयुः ॥ उवयिथ ॥ उयथुः ॥ उय ॥ उवाय
उवय ॥ उयिव ॥ उयिम ॥ व्यधताडने ॥ अकारउच्चारणार्थः ॥ द्विष्टेति द्वित्वं ॥ पूर्वस्येति संप्रसा
रणं यकारस्य ॥ उपधायावृद्धिः ॥ विद्याध ॥ द्वितीयस्य यजामित्यादि विविधतुः ॥ विविधुः ॥ वि
मधिथीवि विविधिथ ॥ तत्थाई ॥ रुभेजवाः ॥ विम्यइ विविधथुः ॥ विविध ॥ विम्यध ॥ विम्यध ॥ वि
विविध ॥ विविधिम ॥ पृच्छतीप्सायां ॥ द्वित्वं ॥ पप्रच्छ ॥ पृच्छादेः संयोगात्परस्यणवादेर्न कित्वं
तेन कित्वा भावान्नसंप्रसारणमित्यर्थः ॥ पप्रच्छतुः ॥ पप्रच्छुः ॥ पप्रच्छिथ ॥ पप्रच्छथुः ॥ पप्र
च्छा ॥ पप्रच्छ ॥ पप्रच्छिव ॥ पप्रच्छिम ॥ राजादेः कित्वं ॥ राजादेः परस्यणवादौ पिठर्जिते किं न्वति
॥ राजारेजतुः ॥ रेजुः ॥ राजिथ ॥ रेजथुः ॥ रेज ॥ राज ॥ रेजिव ॥ रेजिम ॥ हठ्यौतः ॥ उत्पद्योर्लो
इमभ्यमपुरुषैकवचनांततो निपात्यते ॥ उरीमवत्कन्दलुनी हिनन्दनं मुखाणा रत्नानिह

॥ सार ॥

॥ ७८ ॥

रामरांगराः विगल्लवकेरणमुचिदिवावलीयइत्थमस्वास्थ्यामईर्निशंरिवः ॥ इतिरा
वादिः ॥ अदिशि यात् यास्तं यासुः यास यास्तं यास्त यासं यास्व यास्म सीष्टः
सीयाष्टः सीरन् सीष्टाः सीयास्थां सीध्वं सीय सीवहि सीमहि रक्षां संज्ञातिङ् ई धा
तोराशिषियादादयो भवन्ति भयात् भयास्तं भयासुः भयाः भयास्तं भयास्त भया
सं भयास्व भयास्म सुश्रीमान् भयात् जीवपातोधारतो अकारउच्चारणार्थः जीव्यात्
जीव्यास्तं जीव्यासुः जीव्याः जीव्यास्तं जीव्यास्त जीव्यासं जीव्यास्व जीव्यास्म शतं श
रदे जीव्याद्भवान् वचपरिभाषणो हित्वात्संप्रसारणं उच्चात् यजदेवपूजासंगति
करणादानेषु इच्चात् इदाञ्जदाने अकारउभयपदार्थः इकारोद्विगल्लवकेण कार्यार्थः
दादे रे दादे राकारस्यैकारादेशो भवति यादादौ परे परस्मैपदे देयात् देयास्तं देयासुः
देया देयास्तं देयास्त देयासं देयास्व देयास्म यादादाविति वचनात् सीष्टादौ रकारेण

॥ रामः ॥

॥ ७८ ॥

भवति दासीष्ट इधाञ्जधारणपोषणयोः धेयात् धासीष्ट पापाने पेयात् कैंगैरैश
दे संध्यक्षरारणाम् गेयात् ष्टागतिनिवृत्तौ स्थेयात् मामाने मेयात् मेयास्तं मेयासुः
माङ्माने इकारआत्मनेपदार्थः मासीष्ट मासीयास्तं मासीरन् मासीष्टा मासीया
स्था मासीध्वम् मासीय मासीवहि मासीमहि ओहाकत्यागे हेयात् शोतन्करतो
संध्यक्षरारणामा शोद्यात् संयोगादेरातोवा संयोगादेर्धातो राकारस्यैकारादेशो भवति
वा यादादावनपिविषये आकारांतेषु संयोगादिषु स्थाधानुवर्जनीयः ज्ञायात् ज्ञे
यात् इत्यादि इङ्जकारतो यादादौ यादादौ परे अकारस्य रिजदेशो भवति इकारो म
वधारणार्थः क्रियात् क्रियास्तं क्रियासुः इत्यादि केशाः मंगलं वः क्रियासुः कश्च
श्च मश्च ईशश्च केशाः आत्मनेपदेपि उ अकारस्य सिस्पोरतिटोः परयोर्गुणो न भव
ति अन्तेषां भवति इति नियमः ऋषीष्ट ऋषीयास्तं ऋषीरन् ऋषीष्टा ऋषीया

॥ सार ॥

॥ ७२ ॥

स्तो॥ कृषीधं॥ कृषीय॥ कृषीवहि॥ कृषीमहि॥ विष्णुस्ते मंगलं कृषीषु॥ विजयने॥ येइति दी
र्घ॥ वीयात्॥ वीयास्तो॥ वीयासु॥ उभयपदां॥ वेवीष॥ वेवीयास्तो॥ वेवीरन्॥ वृजस्तुतो॥ आदे
भः॥ स्तोषीषु॥ स्तोषीयास्तो॥ स्तोषीरन्॥ स्तोषीषाः॥ स्तोषीयास्तो॥ स्तोषीधुं॥ स्तोषीय॥
स्तोषीवहि॥ स्तोषीमहि॥ ॥ स्वस्तने॥ ता॥ तारौ॥ तारसु॥ तासि॥ तास्थः॥ तास्थ॥ तास्मि॥ ता
स्व॥ तास्म॥ ता॥ तारौ॥ तारसु॥ तासे॥ तासाथे॥ ताथे॥ ताहे॥ तास्वहे॥ तास्महे॥ रुषांसंज्ञालु
॥ ७ ॥ श्रौभाविष्यर्थेतादयोभवति॥ सिसतासीस्यपामि॥ धातोः परेषांमिसतासीस्य
याइत्येतेषांमिडागमोभवति॥ गुणः॥ भविता॥ भवितारौ॥ भवितारः॥ भवितासि॥ भवितास्थ
॥ भवितास्थ॥ भवितास्मि॥ भवितास्व॥ भवितास्म॥ श्रौभावितांराज्यभारः कुमारस्य॥ नैक
स्वरादनुदात्तात्॥ रुक्त्वरादातोर्धातुपाठेअनुदात्तइत्येवंपठितादिडागमोभवति॥ वि
शि॥ दीशीपृथानुपाठादवगन्तव्यं॥ उपचषपाके॥ चोःकुः॥ पक्ता॥ पक्तारौ॥ पक्ताः॥ पक्तासे॥

॥ रामः ॥
॥ ७२ ॥

पक्तासाथे॥ पक्ताथे॥ पक्ताहे॥ पक्तास्वहे॥ पक्तामहे॥ दुदात्तदाने॥ दाता॥ पापाने॥ पाता॥ विजय
पने॥ गुणः॥ चेता॥ लीजपापणे॥ नेता॥ रुदाने॥ होता॥ दुक्कनकरणे॥ कर्ता॥ कत्तारौ॥ कत्तारः॥ आ
त्तनेपदेपि कर्ता॥ याप्रापणे॥ याता॥ गस्थगतौ॥ गंता॥ रुधिता॥ इत्यादि॥ ॥ त्यादौभविष्यति
स्प॥ धातोर्भविष्यतिकालेस्पप्यत्ययोभवति॥ तिवादिषष्ठादशसुपरेषु॥ रुषांसंज्ञालु॥
॥ ८ ॥ इडागमः॥ गुणः॥ क्लितात्सः॥ भविष्यति॥ भविष्यतः॥ भविष्यन्ति॥ भविष्यसि॥ भवि
ष्यसि॥ भविष्यथः॥ भविष्यथ॥ वमोरा॥ भविष्यामि॥ भविष्याव॥ भविष्यामः॥ यज्ञदेवपू
जासंगतिकरणदाने॥ ७ ॥ यज्ञस्यतिइतिस्थिते॥ छशषराजादिनायत्वं॥ षढोःकःसे॥ धा
तोःषकारःकारयोःकत्वंभवति॥ सकारेपरे॥ अनपिविषये॥ कषसंयोगेक्षः॥ यक्ष्यति॥ य
क्ष्यते॥ उभयपदी॥ यक्ष्यते॥ असौराजादेवान्॥ नस्यादिविषये॥ तेनमभुलिमुइत्यादौनक
कारः॥ हन्गमःस्प॥ हन्तेर्धातोःसकारांताङ्गमेभपरःस्पपडागमोभवति॥ हनिष्यति॥

॥ सार ॥

॥ ८० ॥

हरिष्यति ॥ गमिष्यति ॥ रंश्यते ॥ करिष्यति ॥ वसनिवासे ॥ सतोऽनपि ॥ सकारस्य तकारो भव
तिसकारे परे अनपि विषये ॥ वत्स्यति ॥ दहभस्मीकरणे ॥ अकार उच्चारणार्थः ॥ दादेर्घः ॥ आदि
जवानामिति धकारः ॥ खसेच पाठमानामितिककारः ॥ कित्तात्त्वः सः घत्वं ॥ कघसंयोगेशः ॥
धक्ष्यति ॥ दहप्रपूरणे ॥ पूर्वाक्तप्रकारेण ॥ उपधाया लघोर्गुणः ॥ धातोरुपधाया नामिनो ल
घोर्गुणो भवति ॥ धोक्ष्यति ॥ मिदिरविदारणे ॥ खसेच पाठमानामिति तकारः ॥ मेत्स्यति ॥ छि
दिरद्वैधीकरणे ॥ छेत्स्यति ॥ न घनुष्ये ॥ अकारः परस्मैपदार्थः ॥ तोक्ष्यति ॥ तुदमथने ॥ खसेच
पाठमानामिति तः ॥ तोत्स्यति ॥ विधुसिद्धौ सिधुगतौ विधुशास्त्रे मांगस्येव ॥ त्रयाणामत्र स
मानं रूपं स्पष्टं ॥ खसेच पेत्तितः ॥ सेत्स्यति ॥ सेत्स्यतः ॥ सेत्स्यंति ॥ भुषशोषणे ॥ शोषिष्यति ॥
बुद्ध्याणां गर्भविमोचने ॥ सोष्यते ॥ रुधवृद्धौ ॥ रुधिष्यते ॥ शीदृस्वप्ने ॥ शीदः सर्वत्र गुरो भव
ति ॥ त्यादौ भविष्यति स्पष्टं ॥ सिसतासीत्यपामिद् अयादेशश्च ॥ शयिष्यते ॥ ओहो कत्यागे ॥ हा

॥ रामः ॥

॥ ८० ॥

स्यति ॥ दास्यते ॥ दृत्रस्तुतौ ॥ स्तोष्यति ॥ स्तोष्यते ॥ भुजपालनात्प्रवहारयोः ॥ भुजस्यति इति स्थिते
चोः कुरिति गत्वं ॥ खसेच पाठमानामितिकत्वं ॥ भोक्ष्यति ॥ भोक्ष्यते ॥ सर्वत्र उपधाया लघोरिति
गुराः ॥ स्पष्टक्रियातिक्रमेदिवादौ ॥ क्रियाया अतिक्रमेकतश्चिद्वैगुणादिति व्यतौ सत्त्वादि वा
दिपरः स्पष्टप्रत्ययो भवति ॥ अस्य स्पष्टो लुहिति संज्ञापाणिनीयानां ॥ २ ॥ दिवादावद् ॥ यदि
सुवृष्टिः सुराज्यं वा भविष्यत ॥ तदा सुमिश्रमभविष्यत ॥ अभविष्यतां ॥ अभविष्यन् ॥ भु
जपालने ॥ अभोक्ष्यन्वानयश्च गमिष्यत ॥ गस्थ गतौ ॥ अपश्यन्वानयश्च मिः प्रात्त्व लि
ष्यत ॥ ज्वलदीप्तौ ॥ अहतिष्यत भवानयश्च शक्ष्यदितादि ॥ शकृशक्तौ ॥ एकारदनुवन्धा
र्थः ॥ ॥ भते सिः ॥ धातोर्भूतमात्रे काले सिः प्रत्ययो भवति दिवादौ परतः ॥ रुषां संज्ञा लु
॥ १० ॥ इकारः सेरिति विशेषणार्थः ॥ दिवादावद् ॥ अभसत इति स्थिते ॥ दादेः प ॥ पेपर
स्मैपदे परे सति दाधास्था इण भपि वतिसः परस्य सेर्लोपो भवति ॥ सचलोपो लुग्वक्तव्यः

॥ सार ॥

॥ ८९ ॥

अभूतवृष्टिः ॥ अभूतां ॥ भवः सिलोपेस्वरे वृत्तकर्म ॥ अभूवन ॥ अभः ॥ अभूतं ॥ अभूत ॥ अभू
वं ॥ अभूव ॥ अभूम ॥ दुदाज्जदने ॥ अदात् ॥ अदातां ॥ त्यादिदः ॥ सेराकारान्तादिदश्चोत्तरस्य
अनउसंभवति ॥ उत्पल्लोपः ॥ अडः ॥ अदा ॥ अदाते ॥ अदात ॥ अदां ॥ अदाव ॥ अदाम ॥ दुधाज
धारणपोषणयोः ॥ अधात् ॥ अधातां ॥ अधुरित्यादि ॥ ऋगतिनिवृत्तौ ॥ अस्थात् ॥ अस्थातां
अस्थुः ॥ इरागतौ ॥ इराः सिलोपे ॥ गावक्त्यः ॥ अगात् ॥ अगातां ॥ अगुः ॥ पापाने ॥ अपात् ॥
अपातां ॥ अपः ॥ शोद्धोवाघाधेः स्तेविकल्पेनदा ॥ योवक्त्यः ॥ संधक्षराणामा ॥ शो ॥ अशा
त ॥ अशातां ॥ अभः ॥ अशासीत् ॥ षो ॥ अछात् ॥ अछातां ॥ अछुः ॥ अछोसीत् ॥ षो ॥ असात् ॥
असातां ॥ असुः ॥ असासीत् ॥ घा ॥ अघात् ॥ अघातां ॥ अघुः ॥ अघासीत् ॥ अधात् ॥ अधासी
त् ॥ धेतोदधादेशश्च वा वक्त्यः ॥ धेतोरूपत्रयं जाननं ॥ अधात् ॥ अधासीत् ॥ अदधत् ॥ अ
दधतां ॥ अदधत् ॥ घटवेष्टायां ॥ मा ॥ माशब्दप्रयुज्यमान अटो लोपोभवति ॥ भूते सिः ॥ इडा

॥ रामः ॥

॥ ८९ ॥

गमः ॥ क्लृप्तात्थः सस्रोष्टुभिः ॥ माघटिष्ट ॥ माघटिष्ठातां ॥ माघटिष्ठत ॥ माघटिष्ठाः ॥
माघटिष्ठाथां ॥ धेवसेल्लोपः ॥ माघटिष्ठां ॥ माघटिष्ठा ॥ माघटिष्ठाहि ॥ माघटिष्ठाहि ॥ रेमागा
साध्वसंमागागर्वितमन्दिरं ॥ स्मयोगे पि अटो लोपमिच्छति ॥ एवं स्मभूत ॥ वर्तमानार्थाया
अपि स्मयोगे भूतार्थतावक्त्या ॥ आहस्महारीतः ॥ यजति स्म युधिष्ठिरः ॥ गित्ये ॥ पेपरस्मैप
रे सिर्णिं इवति गित्वा छद्दिः ॥ इ रुजकारणे ॥ निरपूर्व ॥ धातोर्तामिनः ॥ क्लृप्तात्थः सः
अकारवत् इति स्थिते ॥ सेः ॥ ति शब्दात्परयोर्दत्तोरीडागमोभवति ॥ निराकार्यीत् ॥ नि
रकार्यी ॥ निरकार्युः ॥ अकार्यीत् ॥ अकार्यी ॥ अकार्युः ॥ हुजहारणे ॥ परिउपसर्गः ॥ धा
तोर्तामिनः ॥ पर्यहर्षीत् ॥ पर्यहर्षी ॥ पर्यहर्षुः ॥ वदवक्त्यां वाचि भूते सिः ॥ दिवा
दावट् ॥ अत उपधाया इति वृद्धिः ॥ सिसतासीत्ययामि ॥ सेरिति द्विती यईडागमः
इट् ईटि ॥ इट् उत्तरस्य सेल्लोपोभवति ईटि परे ॥ दीर्घत्वं ॥ अवादीत् ॥ अवादिष्ठां ॥ अवादि

115211

॥ रामः ॥

॥ ८२ ॥

वतिरुसेपरे॥ अकृत॥ अकृधातां॥ अकृषत॥ आतोः नोदनतः॥ अकृथाः॥ अकृषार्थं॥ अकृ
धं॥ अकृषि॥ अकृषहि॥ अकृष्यहि॥ अत्र रुसाभावान्नसिलोपः॥ इदन्नदाने॥ अदासतइति
स्थिते॥ दादेरिः॥ लोपोऽस्यात् रुसे॥ अदित॥ अदिषातां॥ अदिषत॥ अदिथाः॥ अदिषार्थां॥ अ
दिध्वं॥ अदिषि॥ अदिषहि॥ अदिष्यहि॥ इधानधारणपाषणयोः॥ अधित॥ अधिषातां॥ अ
धिषत॥ प्रकाशने पुस्थः॥ प्रकाशवाच्ये प्रतिज्ञावाच्ये निर्णयवाच्ये स्थाइत्यस्य आत्मनेपदं भव
ति॥ भवान्तिष्ठते इति प्रकाशे॥ अहंतिष्ठइति प्रतिज्ञायां॥ अत्र निर्णोतादेव दत्तस्तिष्ठते इति
निर्णयः॥ प्रास्थित॥ प्रास्थिषार्थां॥ प्रास्थिषत॥ इह अध्ययने॥ इकार आत्मनेपदार्थः॥ इ
मेवागीच्छादेशो भवति सौपरे॥ अध्यगीसतनइति स्थिते॥ किलात्सः सइति घत्वं॥ षुभिः षु
अध्यगीष॥ अध्यगीषातां॥ अध्यगीषत॥ अध्यगीषाः॥ अध्यगीषातां॥ अध्यगीष्वं॥ अ
ध्यगीषि॥ अध्यगीषहि॥ अध्यगीष्यहि॥ वाइत्यस्य ई सतनइति स्थिते॥ किलात्सः सः॥ षु

मिः युः ॥ दिवा रावत ॥ स्वरादेः ॥ रुलेले ॥ अधिपूर्वः ॥ अधौष ॥ अधौषातां ॥ अधौषत ॥ अधौषाः ॥ अधौषाथां ॥ धेवसेर्लोपोवक्तव्यः ॥ अधौषं ॥ अधौषि ॥ अधौषहि ॥ अधौषमहि ॥ रुशवे ॥ सिप्रत
 यादिकं पूर्ववत् वृद्धिः ॥ शित्वे ॥ इडागम ईडागमश्च ॥ अडागम ईडागमश्च ॥ अराविसत इति स्थि
 ते ॥ इट ईटि ॥ इतिसलोपदीर्घश्च ॥ अरावीत् ॥ अराविष्टां ॥ अराविष्ठः ॥ अरावीः ॥ अराविष्ठं ॥ अ
 राविष्ट ॥ अराविष्ठं ॥ अराविष्ठ ॥ अराविष्म ॥ उपचष पाके ॥ रुसात् ॥ रुसादुत्तरस्य सेर्लोपोभव
 ति ॥ रुसेपरे ॥ चोः कः ॥ अपक्त ॥ अपक्षातां ॥ अपक्षत ॥ अपक्थाः ॥ अपक्षाथां ॥ अपगृध्वं ॥ अ
 पक्षि ॥ अपक्ष्वभि ॥ अपक्षमहि ॥ अपाशीत् ॥ अपाक्तां ॥ अपाक्षः ॥ अपाक्षीः ॥ अपाक्तं ॥ अपा
 क्त ॥ अपाक्षं ॥ अपाक्ष्व ॥ अपाक्ष्म ॥ इवप्वीजसंताने ॥ अतोपधाया ॥ अवाप्सीत् ॥ अवाप्तां
 रुसात् ॥ अवाप्सुः ॥ अवाप्सीः ॥ अवाप्नं ॥ अवाप्न ॥ अवाप्सं ॥ अवाप्स ॥ अवाप्सम् ॥ बहुपापणे
 होट ॥ षटोः कः से ॥ अवाक्षीत् ॥ होटः ॥ तथो ईः ॥ यु मिः युः ॥ टि टोलोपोदीर्घश्च ॥ टकारेपरेण

॥ रामः ॥

॥ ५३ ॥

कारस्य लोपो भवति पूर्वस्य च दीर्घः ॥ सहि व हो रो द वर्णस्य ॥ अवो ङं ॥ स्यादिद इति उ त्वं ॥ अ
वाक्षः ॥ अवाक्षीः ॥ अवो ङं ॥ अवो ङं ॥ अवाक्षं ॥ अवाक्ष्व ॥ अवाक्ष्म ॥ षड् ङीप्सायां ॥ भूते सि
अदा गमः ॥ गित्वा ह्रिः ॥ छश षरा जादे रि ति षत्वं ॥ ष ङोः कः से ॥ क्लिलात्वं ॥ सः क ष संयोगे
क्षः ॥ दिस्पारी दा गमः ॥ अप्रा क्षीत ॥ अप्रा ष्ठां ॥ अप्रा क्षः ॥ अप्रा क्षीः ॥ अप्रा ष्ठं ॥ अप्रा ष्ठ ॥ अ
प्रा क्षं ॥ अप्रा क्ष्व ॥ अप्रा क्ष्म ॥ रुध द्र ङौ ॥ सिस ता सी स्य पा मि ति द दा गमे कृ ते रु सा भा वा न्न
से र्त्तो पः ॥ ऐधि ष ॥ ऐधि षा तां ॥ ऐधि षत ॥ ऐधि षाः ॥ ऐधि षा थां ॥ ऐधि ष्मं ॥ ऐधि षि ॥ ऐ
धि षरि ॥ ऐधि ष्मरि ॥ रुवं शी ङ् स्वप्ने ॥ अश यि ष ॥ रुधि रा वरा णो ॥ इरि तो वा ॥ इरि तो धा तो व
इ प्रत्ययो भवति दि वा दौ परे ॥ से र प वा दः ॥ इ कारो गुण प्र ति षे धार्थः ॥ अरु धत ॥ अरु ध तां ॥
अरु धन ॥ पक्षे ॥ अनि टो ना मि वतः ॥ ना मि वतो अनि टो धा तोः परस्मै पदसि प्रये परे रुद्धि
भवति ॥ स्वसे च णा रु सा तां ॥ अरौ त्सीत ॥ रु सा त् ॥ रु मे ज वाः ॥ अरौ ङां ॥ अरौ त्सु रि त्यादि ॥

॥ सार ॥

॥ ८४ ॥

अरौत्सीः ॥ अरौहं ॥ अरौह ॥ अरौत्सं ॥ अरौत्स ॥ अरौत्सम् ॥ द्विदिरदै धीकारो ॥ इरितोवा-
अद्विरत ॥ अद्विरतां ॥ अद्विरन ॥ अद्वैत्सीत ॥ अद्वैतां ॥ अद्वैत्सु ॥ अद्वैत्सी ॥ अद्वैते ॥ अद्वैत-
अद्वैत्सं ॥ अद्वैत्स ॥ अद्वैत्सम् ॥ दिवकीडाविजिगीषाव्यवहारयुतिलुतित्वप्रमदकान्तिगतिपु-
सिसतासीत्यपामित ॥ दिवद्वसद्विस्थिते उपधायालघोरितिगुणः ॥ इद्विद्विद्वितिसकारलोप-
दीर्घत्वं ॥ अदेवीत् ॥ अदेविषां ॥ अदेविषुः ॥ अदेवीः ॥ अदेविषं ॥ अदेविष ॥ अदेविषं ॥ अदे-
विष ॥ अदेविष्य ॥ विषुसेवायां ॥ उकारउदित्कार्यार्थः ॥ अत्रापिदिववत् ॥ असेवीत् ॥ अ-
सेविषां ॥ असेविषु ॥ असेवीः ॥ असेविषं ॥ असेविष ॥ असेविषं ॥ असेविष्य ॥ असेवि-
ष्य ॥ दक्षिणपेशलो ॥ उपधायालघोरितिगुणः ॥ इरितोवावेति ॥ अदर्शत् ॥ अदर्शतां ॥ अ-
दर्शन् ॥ अदर्शः ॥ अदर्शते ॥ अदर्शत ॥ अदर्श अदर्शाव ॥ अदर्शाम ॥ इरनुबंधइरितो-
वेतिविशेषणार्थः ॥ एरोरुसेदशां ॥ दशादीनांरुसेपरेअरोराभवति ॥ पथमंगुणं ॥ छश

॥ रामः ॥

॥ ८४ ॥

षराजादिनामितिषः ॥ षणोः कः से ॥ किलात्सः सः ॥ कषसंयोगेशः ॥ इडागमईडाग-
मश्च ॥ अडाक्षीत् ॥ रुसात् ॥ पुमिः पु ॥ अडाषां ॥ अडाक्षः ॥ अडाक्षीः ॥ अडाषं ॥ अडा-
ष ॥ अडाक्षं ॥ अडाक्ष ॥ अडाक्षम् ॥ एवंत्यशत्यर्शने अत्यर्शत् ॥ अत्यर्शतां ॥ अत्यर्शन् ॥
अत्याक्षीत् ॥ अत्याषां ॥ अत्याक्षः ॥ अत्याक्षीः ॥ अत्याषं ॥ अत्याष ॥ अत्याक्षं ॥ अत्या-
क्ष ॥ अत्याक्षम् ॥ अममपत्तो ॥ अमपत्त ॥ अमपत्तां ॥ अमपत्त ॥ अमीक्षीत् ॥ अमाषां ॥
अमाक्षः ॥ अमाक्षीः ॥ अमाषं ॥ अमाष ॥ अमाक्षं ॥ अमाक्ष ॥ अमाक्षम् ॥ रुषवितेव-
ने ॥ अरुषत् ॥ अरुषतां ॥ अरुषन् ॥ अक्राक्षीत् ॥ अक्राषं ॥ अक्राक्षः ॥ अक्राक्षीः ॥ अक्रा-
षं ॥ अक्राष ॥ अक्राक्षं ॥ अक्राक्ष ॥ अक्राक्षम् ॥ इत्यस्यचत्वारिरूपाणिसंभवन्ति ॥ अमप-
त्त ॥ अमपत्तां ॥ अमपत्त ॥ अत्राप्सीत् ॥ अत्राप्तां ॥ अत्राप्सु ॥ अत्राप्सी ॥ अत्रापं ॥ अत्रा-
प्त्र ॥ अत्रापं ॥ अत्राप्त्र ॥ अत्राप्त्रम् ॥ अतर्पीत् ॥ अतर्पी ॥ अतर्प्सु ॥ अतर्पीः ॥ अतर्प्त्रं ॥

॥ सार ॥

॥ ८५ ॥

अतर्प ॥ अतर्पसं ॥ अतर्पत्रं ॥ अतर्पर्म ॥ मजुष भुञ्जौ ॥ परामाशीत ॥ परामाष्यं ॥ परामाक्षः ॥
परामाक्षी ॥ परामाष्यं ॥ परामाष्य ॥ परामाक्षं ॥ परामाक्ष ॥ परामाक्ष ॥ मिदिरविदारलो
सिस्थो ॥ उपधायागुणोत्तभवतिसिस्थोरलोदोः परयोः ॥ इतिगुणतिषेधेसत्यविरुतत्सुत्र
विधानंतियमार्थं ॥ सिद्धेसत्पारंभोनियमायभवतीतिन्यायात् ॥ अनिदोः सिस्थोः परयो
रुपधायागुणोत्तभवतीति ॥ उक्तेः अस्यभवतीतिस्मृतिं ॥ अभित ॥ अभित्तातां ॥ अभि
त्तत ॥ अभित्थाः ॥ अभित्ताथां ॥ अभित्त्वं ॥ अभित्ति ॥ अभित्त्वहि ॥ इपक्षे ॥ अभिदत् ॥ अ
भिदत्तां ॥ अभिदत् ॥ अभिदत्ती ॥ अभिदत्तां ॥ अभिदत्तुः ॥ अभिदत्ती ॥ अभिदत्ते ॥ अभिदत्त ॥ अभिदत्तं
अभिदत्त्व ॥ अभिदत्तम् ॥ वतुवर्तने ॥ अवर्तिषु ॥ अवर्तिषातां ॥ अवर्तिषत ॥ अवर्तिषुः ॥ अ
वर्तिषाथां ॥ अवर्तिष्वं ॥ अवर्तिषि ॥ अवर्तिष्वहि ॥ अवर्तिष्वहि ॥ गस्थस्यग्नौ ॥ ति
सुषादेर्दः ॥ कारइतयस्यसतिततस्माद्वितोधातो ॥ सुषादेर्भ्यः प्रत्ययोभवतिदिवादी

॥ रामः ॥

॥ ८५ ॥

परतः ॥ सेरपवादः ॥ इकारोगुणप्रतिषेधार्थः ॥ अगमत् ॥ अगमतां ॥ अगमन् ॥ अस्यपत्
अस्यपतां ॥ अस्यपत् ॥ उषपत् ॥ अषपत् ॥ अपधत् ॥ ज्वलदीप्तौ ॥ अज्वलत्
अज्वलतां ॥ अज्वलत् ॥ अज्वलः ॥ अज्वलतं ॥ अज्वलत ॥ अज्वलं ॥ अज्वलाव ॥ अज्वलाम
वचपरिभाषणो ॥ देवचेरमागमोवक्तव्यः ॥ अवोचत् ॥ अवोचतां ॥ अवोचन् ॥ इहप्रपूरणो
अकारउच्चारणार्थः ॥ ह्रस्वांतात्सक ॥ इकारांताद्कारान्तान्नाम्युपधादविशमानेटीदि
वादिपरतः ॥ सकप्रत्ययोभवति ॥ दादेर्घः ॥ आदिजवाणामितिधकारः ॥ खसेवपाज्जाना
ककारः ॥ किलात्सः ॥ दिवादावद् ॥ कषसंयोगेश ॥ अशुक्षत् ॥ अशुक्षतां ॥ अशुक्षन्
अशुक्षः ॥ अशुक्षतं ॥ अशुक्षत ॥ अशुक्षं ॥ अशुक्षाव ॥ अशुक्षाम ॥ लिह ॥ आस्तादने ॥ पर्वव
त्सकप्रत्ययश्च ॥ अलिक्षत् ॥ अलिक्षतां ॥ अलिक्षन् ॥ विशप्रवेशने ॥ इहशषराजादिना
षत्वं ॥ षणोः कः से ॥ किलात्सइतिषत्वं ॥ प्राविशत् ॥ मिहसेचने ॥ अमिशत् ॥ रुषविले

॥ सार ॥

॥ ८६ ॥

षणो॥ पूर्ववत्॥ अकृजत्॥ श्लिषालिङ्गने॥ अश्लिषत्॥ पुषादित्वात्॥ अश्लिषत्॥ अकृषत्॥
इत्यादि॥ इति आर्धधातुकसंज्ञं षड्काराः समाप्ताः॥ ॥ अथ भावकर्मणोरेताविभक्तयोनिरू-
प्यते॥ तत्राहुर्विकर्मणीतिनियमादात्मनेपदानिप्रयुज्यन्ते॥ भ्रसत्तायां॥ द्विभ्व॥ भ्रभ्रल्लइति
स्थिते॥ आहोर्णादावित्वात्तद्वत्॥ कृपानांजवचपाइतिवकारः॥ भुवोवुक॥ अनुपूर्वः॥ सु-
खमनुवभवेदेवदत्तेन॥ उपसर्गेणवलादस्यत्रनीयते॥ अनुवभवाते॥ अनुवभविरे॥ कृदित्वा-
त्॥ अनुवभविषे॥ अनुवभवाथे॥ अनुवभविद्वे॥ अनुवभवे॥ अनुवभविह्वे॥ अनुवभवि-
महे॥ पक्षे॥ अनुवभवे॥ लोपः॥ पचां कित्पेचास्य॥ उपवषणाके॥ पेचे॥ पेचाते॥ पेचिरे॥ पेचि-
षे॥ पेचाथे॥ पेचिष्वे॥ पेचे॥ पेचिवह॥ पेचिमहे॥ तनुवित्तारे॥ तेने॥ तेनाते॥ तेनिरे॥ मनज्ञाने-
मेने॥ मेनाते॥ मेनिरे॥ दादाने॥ द्विभ्व॥ इत्थपूर्वसंवधिनोदीर्घस्यह्रस्वोभवति॥ आतो नपीत्या-
कारलोपः॥ ददे॥ ददाते॥ ददिरे॥ आशौचे॥ आदे॥ भ्रः स्रः॥ सस्त्रेहंसवित्तासया ग्लेह्वैहर्वसये

॥ ८७ ॥

॥ ८८ ॥

ग्लेह्वइतिस्थिते॥ संभ्रक्षराणामा॥ पूर्वस्यहसादिशेषः॥ इतिलकारलोपः॥ कृहोभ्रुरितिऊका-
रः॥ आतो नपीत्याकारलोपः॥ जग्ने॥ जग्नाते॥ जज्ञिते॥ मग्ने॥ मग्नाते॥ मग्निरिरे॥ दधे॥ दधातोदधि-
रे॥ इत्यादि॥ पूर्ववत्॥ खराणां धातुनां हनग्रहदृशां च भावकर्मणोः सिसतासीत्यणामिति
वावक्तव्यः॥ आशिषि॥ सीष्यादयः॥ णित्वाह्रदिः॥ भ्रसत्तायां॥ सिसतासीत्यणामिद्॥ सुख-
मनुभाविषीष्यभवता॥ भाविषीयात्तां॥ भाविषीरन्॥ णित्वाभावे॥ अनुभाविषीष्य॥ अनुभावि-
षीयात्तां॥ अनुभाविषीरन्॥ अनुभाविषीष्या॥ अनुभाविषीयात्थां॥ अनुभाविषीष्यं॥ अनुभा-
विषीष्य॥ अनुभाविषीय॥ अनुभाविषीवहि॥ अनुभाविषीमहि॥ शीर्स्वप्ने॥ सर्वत्रशीर्सेणुणो-
भवति॥ शायिषीष्य॥ शायिषीष्य॥ इकृजकरणो॥ कारिषीष्य॥ करिषीष्य॥ करिषीयात्तां॥ करि-
षीरन्॥ श्वत्करे॥ अनुभाविता॥ अनुभावितारौ॥ अनुभावितारः॥ णित्वाभावे॥ अनुभावि-
ता॥ अनुभावितारौ॥ अनुभावितारः॥ अनुभावितासे॥ अनुभावितासीथे॥ अनुभाविताथ्वे॥

॥ सार ॥

॥ ८७ ॥

अनुभविताहे ॥ अनुभवितास्वहे ॥ अनुभवितास्महे ॥ स्पर् अनुभा विष्पते देवदत्तेन ॥ अनुभा
विष्पते ॥ अनुभा विष्पते ॥ शिन्वाभावे ॥ अनुभविष्पते ॥ अनुभविष्पते ॥ अनुभविष्पते ॥ स्प
र्दिवासे ॥ अनुभा विष्पतत्त्वयातत्वं ॥ यद्यश्चोष्यत ॥ इत्यादि ॥ इतरतन्पकर्त्तरि ॥ धातोस्तनिप
रेकर्त्तरि कर्त्तृनेऽर्थभावे कर्मणि च इतरप्रत्ययो भवति सेरपवादः ॥ शकारो वृद्धर्थः ॥ लोपेः
इदोसन्नियोगे ततो लोपो भवति ॥ अनुभावि ॥ अनुभाविषातां ॥ अनुभाविषत ॥ अनुभा
विष्ठा ॥ अनुभाविष्ठाथां ॥ अनुभाविष्ठां ॥ अनुभाविष्ठां ॥ अनुभाविष्ठां ॥ अनुभाविष्ठां ॥ अनुभाविष्ठां ॥
शिन्वाभावे ॥ न्वमवि ॥ अनुभविषातां ॥ अनुभविषत ॥ इकृञ्कारणे ॥ अकारि ॥ अकारि
षातां ॥ अकारिषातां ॥ अकारिषत ॥ भतेति ॥ डुचचषपाके ॥ अपावि ॥ अपशातां ॥ आ
तोऽनोदतत ॥ अपसत ॥ रुसात ॥ अपकृः ॥ अपशातां ॥ रुसात ॥ वोः रुः ॥ चपा अवेज
वा ॥ अदग्धं ॥ अपक्षिपस्वहि ॥ अपश्महि ॥ भुजपालनात्पवहारयोः ॥ उपधाया लघोर्गु

॥ एमः ॥

॥ ८७ ॥

एः ॥ धातोरुपधाया नामिनो लघोर्गुणो भवति ॥ अभोजि ॥ अभुक्षातां ॥ छशषराजादेः
षः ॥ षढोः कसे ॥ अभुक्षत ॥ अभुक्था ॥ अभुक्षाथां ॥ अभुग्धं ॥ अभुक्षि ॥ छशषराजा
देः षः ॥ रुसात ॥ अभुषहि ॥ अभुष्यहि ॥ धञ्धारणे ॥ अकारउभयपदार्थः ॥ निरआङ्पूर्
वः ॥ निराधारि ॥ निराधारिषातां ॥ निराधारिषत ॥ पदगतौ ॥ अकारउच्चारणार्थः ॥ प्रति
पूर्वः ॥ प्रत्ययादि ॥ प्रत्यपत्तातां ॥ प्रत्यपत्तत ॥ भराशब्दे ॥ अभाणि ॥ अभाणिषातां ॥ अ
भाणिषत ॥ वचपरिभाषणे ॥ अवावि ॥ अवाविषातां ॥ अवाविषत ॥ ग्रहठपादाने ॥ ए
करो वृद्धर्थः ॥ अतउपधायाः ॥ अग्राहि ॥ अग्राहिषातां ॥ अग्राहिषत ॥ एतिअपगतौ
निरपूर्वः ॥ निरणायि ॥ निरणायिषातां ॥ निरणायिषत ॥ हनहिंसायां ॥ हनोघ्रे ॥ अ
घानि ॥ अघानिषातां ॥ अघानिषत ॥ पापाने ॥ आतो मुक ॥ आकारं तादातोर्गुणग
मो भवति ॥ त्रितिगितिचपरे ॥ अपायि ॥ अपायिषातां ॥ अपायिषत ॥ आ शौचे ॥ अस्ता

॥ सार ॥

॥ ८८ ॥

यि ॥ अस्त्रायिषातां ॥ अस्त्रायिषत ॥ अस्त्रायिष्ठाः ॥ अस्त्रायिषाथां ॥ ध्वेवसेर्लोपः ॥ अस्त्रा
यिषि ॥ अस्त्रायिषहि ॥ अस्त्रायिष्महि ॥ इधाअधारणपोषणयोः ॥ निपूर्वः ॥ सधायि ॥ पद
गतौ ॥ पदादेः कर्त्तर्यपीणवक्तव्यः ॥ अपिशब्दात्भावे ॥ कर्मणिच ॥ उदपादि ॥ उत्पूर्वः ॥ उद
पत्तातां ॥ उदपत्तत ॥ उदपत्थाः ॥ उदपत्ताथां ॥ उदपदं ॥ अधिप्रहारे ॥ उपधायागुणः ॥
अयोधि ॥ अयुत्तातां ॥ अयुत्तत ॥ उधबोधने ॥ अवोधि ॥ अनुत्तातां ॥ अनुत्तत ॥ जनिवञ्चो
र्त्तृद्धिः ॥ जनिषादुर्भावे ॥ अजति ॥ अजतिषातां ॥ अजतिषत ॥ वधनिंदायां ॥ अवधि ॥
अभत्तातां ॥ अभत्तत ॥ इत्यादि ॥ ॥ इदानीं प्रत्ययांतेत्यस्तिवादयो योज्यन्ते ॥ अतिश
येहसादेर्य उद्दिश्व ॥ हसादेधातोरतिशयेऽर्थे यङ् प्रत्ययो भवति तस्मिन् सति धातोर्द्धिर्व
चनं ॥ यङि ॥ यङि परे पूर्वस्य नाभितौ गुणो भवति ॥ ऊपानां जवचपा इति वकारः ॥ भसन्ता
यां ॥ वोभय इति स्थिते ॥ सधातुः ॥ यङादि प्रत्ययांतः शब्दो धातु संज्ञो भवति ॥ धातुत्वा

॥ रामः ॥

॥ ८८ ॥

निवाद्यः ॥ इकारानुबंधत्वादात्मदेपदं ॥ अप्कर्त्तरि ॥ अदे इत्यकारलोपः ॥ अतिश
येते भवति वोभयते ॥ वोभयेत ॥ वोभयतां ॥ अवोभयत ॥ भुजपालनात्प्रवहारयोः
यङ्दिश्व ॥ ऊपानं ॥ जवचपा ॥ यङीति गुणः ॥ वोभुज्यते ॥ अपआडाथर्द्धः ॥ वोभुज्येते ॥ अ
दे ॥ वोभुज्येते ॥ विधौ ॥ वोभुज्येते ॥ वोभुज्येतां ॥ वोभुज्येरन् ॥ आशिषि ॥ वोभुज्यतां ॥ वो
भुज्येतां ॥ वोभुज्यतां ॥ ज्यस्तने ॥ अवोभुज्यत ॥ अवोभुज्येतां ॥ अवोभुज्येत इत्यादि ॥ भषालं
कारे ॥ वोभुष्यते ॥ वोभुष्येते ॥ वोभुष्यते ॥ वोभुष्यन्ते ॥ वोभुष्यसे ॥ वोभुष्यथे ॥ वोभुष्यध्वे
वोभुष्ये ॥ वोभुष्यावहे ॥ वोभुष्यामहे ॥ विधौ ॥ वोभुष्येत ॥ वोभुष्ययातां ॥ वोभुष्येरन् ॥
वोभुष्येथाः ॥ वोभुष्येयाथां ॥ वोभुष्येध्वं ॥ वोभुष्येय ॥ वोभुष्येवहि ॥ वोभुष्येमहि ॥
आशिषि ॥ वोभुष्यतां ॥ वोभुष्येतां ॥ वोभुष्यंतां ॥ ल्यस्तने ॥ अवोभुष्यत ॥ अवोभुष्येतां
अवोभुष्यन्त ॥ अवोभुष्यथाः ॥ अवोभुष्येथां ॥ अवोभुष्यध्वं ॥ अवोभुष्ये ॥ अवोभु

॥८८॥

ष्वावहि॥ अवोमुष्वा महि॥ चकारा दोमुष्वां चक्रे॥ मुहवैचिने॥ मोमुह्यते॥ मोमुह्येते॥ मो
मुह्यते॥ विधौ॥ मोमुह्येत॥ मोमुह्येयातां॥ मोमुह्येरन्॥ आशिषि॥ मोमुह्यतां॥ मोमुह्येते
मोमुह्यन्तां॥ अनघतने॥ अमोमुह्यत॥ अमोमुह्येतां॥ अमोमुह्येत॥ लिह आत्वादने॥ यद्
द्विश्च॥ उपधाया लघोर्गुणः॥ अपकर्तरि॥ लेलिह्यते॥ लेलिह्येत॥ लेलिह्यतां॥ अलेलिह्य
त॥ ऊपनादनयाः॥ यद्द्वित्वं॥ कुरु भूरिति त्रुत्वं॥ येश्नि दीर्घः॥ जोहूयते॥ जोहूयेत॥ जोहूयतां॥
अजोहूयत॥ विदज्ञाने॥ पूर्ववद्वित्वं गुणः॥ अप॥ अदे॥ वेविद्यते॥ वेविद्येत॥ वेविद्यतां॥ अवेवि
द्यत॥ विदलोभ॥ विदसर्त्तायां॥ त्रयाणामपि एकमेव रूपं॥ उपचषपाके॥ आतः॥ यद्विस्
तिपूर्वस्य अकारस्याकारो भवति॥ पापयते॥ पापयेत॥ पापयतां॥ अपापयत॥ यद्व्यक्ता
यां वाचि॥ यद्द्विश्च॥ आतइति दीर्घः॥ पापयते॥ पापयेत॥ पापयतां॥ अपापयत॥ अ
दे सर्वत्र॥ जंगमते इत्यादौ तत्पूर्वस्याकारः॥ स्वरादावपदीनां यद्ब्रुवत्यः॥ स्वरादेर्धातोः प

॥ श मः ॥

॥ ८२ ॥

रोहिणीयावयवोऽदिरुक्तः सस्वरोदिर्भवति॥ अतगतौ॥ इतिटकारस्यसस्वरस्यदिर्भवति॥
 अट् यते इति स्थिते॥ आत इति दीर्घः॥ अतिशयेन अटतीति अटा घते ध्वः॥ अटा ये
 त॥ अटा घतां॥ अटा घत॥ अशभोजने॥ अशाश्यते॥ अशाश्यतां॥ अशाश्यत॥ अगतौ
 गुणोर्निसंयोगाघोरिति प्रथमं गुणः॥ यद् द्वित्वं॥ अतिशयेन गच्छति॥ अराय्यते॥
 वि॥ अराय्यत॥ आशी॥ अराय्यतां॥ अ॥ आराय्यत॥ उर्णान्माच्छादने॥ ननवदेराः सं
 योगादयोऽदिः॥ उर्णानूयेत॥ उर्णानूयतां॥ ओर्णानूयत॥ ये दीर्घः॥ गस्थस्य पृष्ठग
 तौ॥ अमज्जपानुक॥ अमानस्य जपादीनां च पूर्वस्य नुगा गमो भवति यदि सति॥ जंगम्य
 ते नुरगः॥ जंगम्येत॥ जंगम्यतां॥ अजंगम्यत॥ यद् द्वित्वं॥ ऊहीभ्युः॥ अमांतत्वा नुगा
 गमः॥ नश्चापदान्ते॥ ऊसे इत्यनुस्वारः॥ भ्रमुचलने॥ यद् द्वित्वं॥ पूर्वस्य हसादिशेषः
 रुपाणां जवचपा॥ नुगा गमः॥ अनुस्वारः॥ वंभुम्येते॥ वंभुम्येत॥ वंभुम्यतां॥ अवंभु

॥ सार ॥

॥ २० ॥

स्यत ॥ एनहिंसागम्यो ॥ यद्द्वित्वं ॥ कृहोभुः ॥ रुपाणां जवचपा ॥ नुगागमअप ॥ अदे जं हस्य
त ॥ जं हस्यतां ॥ अजं हस्यत ॥ आदेशिनां आदेशोतिर्दिश्यते ॥ एनेहिंसायां यद्विघ्नीभावोवक्त
मः ॥ घ्नी घ्नीयते इति स्थिते ॥ पूर्वस्य हसादिशेषः ॥ नकारलोपः ॥ कृहोभुरिति अकारः ॥ रुपा
णां जवचपा इति रुकारस्य जकारः ॥ यद्विसतिगुणः ॥ जघ्नीयते ॥ जेघ्नीयेत ॥ जेघ्नीयतां
अजेघ्नीयत ॥ पञ्चहिंसायां ॥ पंपश्यते ॥ पंपश्येत् ॥ पंपश्यतां ॥ अपंपश्यत ॥ जपजल्प
यक्तायां वाचि ॥ पूर्ववन्नुक् ॥ जंजप्यते ॥ जंजप्येत् ॥ जंजप्यतां ॥ अजंजप्यत ॥ जंजल्पते इत्यादि ॥ द
हभस्मीकरणे ॥ दंदस्यते ॥ दंदस्यत ॥ दंदस्यतां ॥ अदंदस्यत ॥ जभमैथुने ॥ जंजभ्यते ॥ जंजभ्येत् ॥ जं
जभ्यतां ॥ अजंजभ्यते ॥ दंशदंशते ॥ नोलोपः ॥ धातोरुपधाया नकारस्य लोपो भवति किदिति
वहसेपरे ॥ दंदश्यते ॥ दंदश्येत् ॥ दंदश्यतां ॥ अदंदश्यते ॥ भंजआमर्दने ॥ रुपाणां जवचपा ॥ प
र्ववन्लो लोपः ॥ वंभज्यते ॥ वंभज्येत् ॥ वंभज्यतां ॥ अवंभज्यत ॥ मत्तोदंती नरुनवंभज्यते ॥ न

॥ रामः ॥

॥ २० ॥

नीगात्रविशेषे ॥ ईकार ईदित्कार्यार्थः ॥ ईगडुपधस्य ॥ अडुपधास्य ॥ धातोर्यद्विपरे पूर्वस्य ईगा
गमो भवति ॥ यद्विसतिगुणः ॥ नरीनृत्यते नटः ॥ नरीनृत्यत ॥ नरीनृत्यतां ॥ अनरीनृत्यत
॥ वतुवर्तने ॥ वरीवृत्यते ॥ वरीवृत्येत् ॥ वरीवृत्यतां ॥ अवरीवृत्यत ॥ वरीवृत्यते वा तौ सुवि
त्तं ॥ ग्रहउपादाने ॥ संप्रसारतां ॥ कृहोभुः ॥ जरीगृह्यते ॥ जरीगृह्येत् ॥ जरीगृह्यतां ॥ अजरी
गृह्येत् ॥ पदसंमुखं सुबंभुं भुक् शिपति स्तंदां पूर्वस्य नीगागमो वक्तव्यः ॥ यद्विस
ति ॥ पदगतौ ॥ नउपपूर्वः ॥ नोपपनीपद्यते ॥ नोपपनीपद्येत् ॥ नोपपनीपद्यतां ॥ अनो
पपनीपद्यत ॥ संमुखं सुअधः पतने ॥ यद्विसतिद्विर्बुवनं ॥ पूर्वस्य हसादिशेषः ॥ नीगा
गमः ॥ सनीसस्यते ॥ सनीसस्येत् ॥ सनीसस्यतां ॥ असनीसस्यत ॥ नोलोपः ॥ दनीध्व
स्यते ॥ दनीध्वस्येत् ॥ दनीध्वस्यतां ॥ अदनीध्वस्यत ॥ वंजुगतौ ॥ वनीवस्यते ॥ वनीवस्य
त ॥ वनीवस्यतां ॥ अवनीवस्यत ॥ भंशअधः पतने ॥ पूर्वस्य हसादिशेषः ॥ रुपाणां ज

॥ सार ॥

॥ २१ ॥

वचपाः॥ वनी भृशते॥ वनी भृशेत॥ वनी भृशतां॥ अवनी भृशत॥ कश्चिहिंसायां॥ कृहो भृः
वनी कृशते॥ वनी कृशेत॥ वनी कृशतां॥ अवनी कृशत॥ पत्थपतने॥ पनी पद्यते॥ पनी
पद्येत॥ पनी पद्यतां॥ अपनी पद्यत॥ स्कंदिन्गतिशोषरायोः॥ नसशास्त्रपाः॥ कृहो भृः
वनी स्कृद्यते॥ वनी स्कृद्येत॥ वनी स्कृद्यतां॥ अवनी स्कृद्यत॥ इकृजकरलो॥ कृयते इति
स्थिते॥ अतोरि॥ अकारांतस्परिआदेशो भवति॥ यदिसति पश्चाद्विर्वचनं॥ किक्रियते इति
स्थिते॥ पूर्वस्य ह्रस्वादिः शेषः॥ इतिरेफस्य लोपः॥ बुत्तंगुणः॥ ये इति दीर्घः॥ अतिशयेन करो
तीति चेकीयते॥ चेकीयेत॥ चेकीयेत॥ चेकीयतां॥ अचेकीयत॥ ह्रजहरलो॥ जेहीयते॥ जेही
येत॥ जेहीयतां॥ अजेहीयत॥ वज्रवरलो॥ वेकीयतां॥ अवेकीयत॥ ह्रजहरलो॥ जेहीयते॥ जेही
येत॥ जेहीयतां॥ अजेहीयत॥ वज्रवालो॥ वेवीयते॥ वेवीयते॥ वेवीयत॥ वेवीयतां॥
अवेवीयत॥ मरुपाणत्यागे॥ मेसीयते॥ मेसीयेत॥ मेसीयतां॥ अमेसीयते॥ दादने॥ दा

॥ रामः ॥
॥ २१ ॥

देरिति तीकारे कृते विर्वचनं॥ देदीयते॥ देदीयेत॥ देदीयतां॥ अदेदीयत॥ घांगंधोपादाने॥
घाध्माइत्येतयोरीकारादेशो भवति॥ यदि परे॥ कृहो भृः॥ रुपाणां जवचपाः॥ जेघीयते॥ जेघी
येत॥ जेघीयतां॥ अजेघीयत॥ ध्याशब्दाग्निसंयोगयोः॥ पूर्वस्य ह्रस्वादिः शेषः॥ देधीयते॥ दे
धीयेत॥ देधीयत॥ द्वागतिनिवृत्तौ॥ आदेः भः स्वः॥ नसशास्त्रपाः॥ दादेरि॥ ये दीर्घः॥ यदि
गुणः॥ एवं यत्र यत्र प्रत्याहारेण कृत्वं स स तत्र तत्र ग्राह्य इति नियमात् छठथानां चरता भवं
ति॥ तेष्टीयते॥ तेष्टीयेत॥ तेष्टीयतां॥ अतेष्टीयत॥ भाशौवे॥ पूर्ववत्॥ सस्त्रीयते॥ सेस्त्री
येत॥ सेस्त्रीयतां॥ असेस्त्रीयत॥ यात्रायते॥ यद्दादेरि॥ ये दीर्घः॥ येयीयते॥ येयीयत॥ ये
यीयतां॥ अयेयीयत॥ गैशब्दे॥ संध्यशराणामा दादेरि॥ कृहो भृः॥ जेगीयते॥ जेगीयेत॥
जेगीयतां॥ भजेगीयत॥ मादूमाने॥ मेमीयते॥ मेमीयत॥ मेमीयतां॥ अमेमीयत॥ षोः न क
र्मणि॥ आदेः भः स्वः॥ संध्यशराणामा दादेरि॥ यदीति पूर्वस्य गुणः॥ ये दीर्घः॥ क्लितास्य

॥ सार ॥

॥ २२ ॥

सः॥ सेषीयते॥ सेषीयेत॥ सेषीयतां॥ असेषीयत॥ गाङ्गतौ॥ जेगीयते॥ जेगीयेत॥ जेगीय
तां॥ अजेगीयत॥ दादाने॥ दैदूपातने॥ दोः वखंडने॥ रुतेखांदादित्वादेदीयत॥ दैवरूपं॥
दापलवने॥ पारक्षणे॥ दुःश्रोहाङ्गतौ॥ रुतेखांदादित्वाभावात्॥ दादायते॥ दादायेत॥ दादा
यतां॥ अदादायत॥ पापायते॥ पापायेत॥ पापायतां॥ अपापायत॥ जाहायते॥ जाहायेत॥ जाहा
यतां॥ अजाहायत॥ दैयशोषने॥ दादायते॥ स्वपिस्मिन्मित्रांसंप्रसारणांकिदिति॥ कृतेद्वित्वं॥
सोषुप्यते॥ सोषुप्येत॥ सोषुप्यतां॥ असोषुप्यत॥ स्वमअदने॥ सेमिप्यते॥ सेमिप्यतां॥ अ
सेमिप्यत॥ वेवीयते॥ वेवीयेत॥ वेवीयतां॥ अवेवीयत॥ पापाने॥ दादेहि॥ पेपीयते॥ पेपीय
त॥ पेपीयतां॥ अपेपीयत॥ चरगतिभक्षणायोः॥ चरफलोहचपरस्यास्य॥ चरफलोर्हातो
र्धदिपूर्वस्यनुगागसोभवतिपरस्यास्यउदादेशः॥ योर्विहसे॥ चंचर्यते॥ चंचर्यत॥ चंचर्य
तां॥ सचंचर्यत॥ फलनिष्पत्तौ॥ द्वितीयचतुर्थयोः प्रथमतः तीयोवितिकस्यपः॥ पंपुल्यते॥

॥ रामः ॥

॥ २२ ॥

पंपुल्येत॥ पंपुल्यतां॥ अपंपुल्यत॥ इतियङ्प्रत्ययांताः॥ वात्यत्रलुगनुवर्तते॥ अन्यत्रेत्
कप्रत्ययसंयोगंविनापियंतेलुगभवति॥ भुजपारशात्यवहारयोः॥ अनपिचहृत्वात्॥ हृत्वा
उत्तरस्ययत्तेलुगभवति॥ अनपिबिषये॥ दंदभूकइत्यादौयङ्दुकः प्रत्ययवक्ष्यति॥ तत्संनि
योगेचलुगिति॥ लुकिंसतिपितित्स्मिन्वेकारोवक्तव्यः॥ द्वेः स्वरेअनपिनोपधायागुणाः॥ द्वि
रुक्तस्यधातोः स्वरेपरेअनपिबिषयेउपधायागुणोनभवति॥ यङ्लुगन्तं परस्मैपदं हृदिव
चइष्ट्यां॥ वोभुजीति॥ वोभोक्ति॥ पूर्वस्यहृत्वादिशेषः॥ रूपानांजवचपा॥ पूर्वभकारस्यव
कार॥ हृत्वात्॥ वोः कः॥ खसेचपाऊसानां॥ वोभुक्तः॥ वोभुजति॥ वोभुर्जिषि॥ वोभोक्ति॥ वोभु
क्तः॥ वोभुक्थ॥ वोभुजीमि॥ वोभुशि॥ वोभुज्वः॥ वोभुक्षः॥ वोभुज्यात॥ वोभुज्यातां॥ वोभु
ज्यः॥ वोभुज्यात॥ वोभुज्यात॥ वोभुज्याव॥ वोभुज्याम॥ वोभुजीतु॥ वोभोक्तु॥ वोभुक्ता
त॥ वोभुक्तां॥ वोभुजतु॥ ऊसादिर्हृत्॥ वोभुग्वि॥ वोभुक्तं॥ वोभुक्तः॥ वोभुजामि॥ वोभुजाव॥

॥ सार ॥

॥ २३ ॥

बोभुजाम्॥ बोभुजीक॥ दिस्पोहसात्॥ अबोभोगा॥ बोभुक्तां॥ बोभुजन्॥ बोः कृः॥ बोभुजी॥ अबो
भोग॥ बोभुक्तं॥ बोभुक्त॥ बोभुज्यं॥ बोभुजं॥ बोभुज्व॥ बोभुश्म॥ बुदपेरलो॥ बोबुदीति॥ बोबोति
बोबुतः॥ बोबुदति॥ बोबुदीषि॥ बोबोति॥ बोबुत्थः॥ खसेचपाऊसानां॥ बोबुत्थ॥ बोबुदीमि॥
बोबोमि॥ बोबुद॥ बोबुप्र॥ बोबुयात्॥ बोबुयातां॥ बोबुयुः॥ बोबुयाः॥ बोबुयांतं॥ बोबुया
त॥ बोबुयां॥ बोबुयाव॥ बोबुयाम॥ बोबुदीतु॥ बोबोतु॥ बोबुतात्॥ बोबुतां॥ बोबुदतु॥ बोबु
दि॥ बोबुतात्॥ बोबुतं॥ खसेचपाऊसानां॥ बोबुत॥ बोबुदानि॥ बोबुदाव॥ बोबुदाम॥ अबोबु
दीत॥ अबोबोत॥ यदि॥ अबोबुतां॥ अबोबुदन्॥ अबोबुदी॥ उपधायागुराः॥ अबोबोति
अबोबुतं॥ अबोबुत॥ अबोबोदं॥ अबोबुद॥ अबोबुप्र॥ ॥ उपचषपाके॥ आतः यदिस
तिपूर्वस्य अकारस्य आकारो भवति॥ अतिशयहसादपक्षिभ्यः॥ अनपि चहसात्॥ हसादुन
रस्य॥ यज्ञे लुग्भवति॥ पापचीति॥ बोः कृः॥ पापकि॥ पापक्त॥ पापक्तः॥ पापचति॥ पापची

॥ रामः ॥

॥ २३ ॥

षि॥ पापक्षि॥ पापक्थः॥ पापक्थ॥ पापचीमि॥ पापचि॥ पापच॥ पापक्चः॥ पापच्यात्॥
पापच्यातां॥ पापच्युः॥ पापच्याः॥ पापच्यातं॥ पापच्यात॥ पापच्यां॥ पापच्याव॥ पापच्याम॥ पा
पचीतु॥ पापकु॥ पापक्तात्॥ पापक्तां॥ पापचतु॥ पापग्धि॥ पापक्तं॥ पापक्त॥ पापचाति॥ पाप
चाव॥ पापचाम॥ दिस्पोहसात्॥ अपापक॥ अपापग॥ अपापचीत॥ अपापक्तं॥ अपापचन्॥
अपापची॥ अपापक॥ अपापग॥ अपापक्तं॥ अपापक्त॥ अपापचं॥ अपापच॥ अपापच्युः॥
वदव्यक्तायां वाचि॥ आतः वावदीति॥ वावति॥ वावत्त॥ वावदति॥ वावदीषि॥ वावत्ति॥ वावा
त्थ॥ वावदीमि॥ वावमि॥ वावद॥ वावप्र॥ वावद्यात्॥ वावद्यातां॥ वावद्युः॥ वावद्याः॥ वाव
द्यातं॥ वावद्यात्॥ वावद्यं॥ वावद्याव॥ वावद्याम॥ वावदीतु॥ वावत्तु॥ वावतात्॥ वावतां॥ वाव
दतु॥ वावदि॥ वावतात्॥ वावतं॥ वावत्त॥ वावदानि॥ वावदाव॥ वावदाम॥ अवावत॥ अवाव
दु॥ अवावदीत॥ अवावतां॥ अवावदन्॥ अवावत॥ अवावद्॥ अवावदी॥ अवावतं॥ अवाव

॥ सार ॥

॥ २४ ॥

न ॥ अवावदं ॥ अवावद ॥ अवावप ॥ ॥ घटवेष्टायां ॥ संपूर्वः ॥ रुसातांजवचपाः ॥ रुहोः ॥
संजाघटीति ॥ संजाघटि ॥ संजाघटः ॥ दे ॥ संजाघटति ॥ संजाघटीषि ॥ संजाघटि ॥ संजाघट
॥ संजाघटीमि ॥ संजाघटि ॥ संजाघटुः ॥ संजाघट ॥ संजाघटान ॥ संजाघटानां ॥ संजाघ
टु ॥ संजाघट्याः ॥ संजाघट्यातं ॥ संजाघट्यात ॥ संजाघट्या ॥ संजाघट्याव ॥ संजाघट्याम ॥
संजाघटीतु ॥ संजाघटु ॥ संजाघट्यात ॥ संजाघट्यां ॥ संजाघट्यातु ॥ संजाघटि ॥ संजाघट्यात ॥
संजाघटं ॥ संजाघट ॥ संजाघटानि ॥ संजाघटाव ॥ संजाघट्याम ॥ समजाघट ॥ समजाघ
त ॥ समजाघट्यां ॥ समजाघट ॥ दिव्यो हंसात ॥ वावसाने ॥ समजाघट ॥ समजाघट ॥ स
मजाघटं ॥ समजाघट ॥ समजाघटं ॥ समजाघट ॥ समजाघट ॥ भूसातायां ॥ गुणः ॥ रु
दिवदपोलुक ॥ लुकि सति पिति त्स्मिन्वेकारो वक्तव्यः ॥ संवोभवीति ॥ संवोभोति ॥ इतिगु
णः ॥ इतिघरे पूर्वस्य गुणो भवति ॥ संवोभतः ॥ नुधा तोरिति उवादेशः ॥ संवोभति ॥ सं

॥ रामः ॥

॥ २४ ॥

वोभवीषि ॥ संवोभोषि ॥ संवोभथ ॥ संवोभथ ॥ संवोभवीमि ॥ संवोभोमि ॥ संवोभवः ॥ संवोभम
संवोभयात ॥ संवोभयातां ॥ संवोभयासु ॥ संवोभयाः ॥ संवोभयातं ॥ संवोभयात ॥ संवोभयां
संवोभयावा ॥ संवोभयाम ॥ संवोभवीतु ॥ संवोभोतु ॥ संवोभतत ॥ संवोभतां ॥ संवोभुवतु ॥ संवो
भहि ॥ संवोभतात ॥ संवोभतं ॥ संवोभत ॥ संवोभ्याति ॥ संवोभ्याव ॥ संवोभ्याम ॥ समवोभवी
त ॥ समवोभोत ॥ समवोभोद ॥ समवोभतां ॥ समवोभुवः ॥ समवोभवी ॥ समवोभोः ॥ समवोभ
तं ॥ समवोभत ॥ समवोभव ॥ समवोभमि ॥ समवोभव ॥ समवोभम ॥ ॥ इरुजकरलो ॥ अ
कारोसातामडपधानां च पूर्वस्य यद् लुकि सति रुकरीक आगमो वक्तव्यः ॥ अतो रि इ
सस्यापवादः ॥ रुहोः ॥ पिति त्स्मीति इकारः ॥ गुणः ॥ चर्करीति ॥ चरिकरीति ॥ चरीकरी
ति ॥ चर्कृति ॥ चरिकृति ॥ चरीकृति ॥ चर्कृत ॥ चरिकृतः ॥ चरीकृतः ॥ देरि त्पनेत अंतस्था भवति
चर्कृति ॥ चरिकृति ॥ चरीकृति ॥ चर्करीषि ॥ चरिकरीषि ॥ चरीकरीषि ॥ ईकारभावे ॥ चर्कृषि ॥ चरि

॥ सार ॥
॥ २५ ॥

कथि॥ चरिकथि॥ चरिकथि॥ चरीकथि॥ चर्कथः॥ चरिकथः॥ चरीकथः॥ चरीकथः॥ चर्कथ च
रिकथ॥ चरीकथ॥ चर्करीमि॥ चरिकरीमि॥ चरीकरीमि॥ चर्कर्मि॥ चरिकर्मि॥ चरीकर्मि॥ चर्क
वः॥ चरिकवः॥ चरीकवः॥ चर्कमः॥ चरिकमः॥ चरीकमः॥ ॥ चर्कयात॥ चरिकयात॥ चरीक
यात॥ चर्कयातां॥ चरिकयातां॥ चरीकयातां॥ चर्कयुः॥ चरिकयुः॥ चरीकयुः॥ चर्कयाः॥ च
रिकयाः॥ चरीकयाः॥ चर्कयातं॥ चरिकयातं॥ चरीकयातं॥ चर्कयात॥ चरिकयात॥ चरीक
यात॥ चर्कयां॥ चरिकयां॥ चरीकयां॥ चर्कयाव॥ चरिकयाव॥ चरीकयाव॥ चर्कयाम॥ चरि
कयाम॥ ॥ यद्दिश्व॥ यद्लुकरं कुहोश्च॥ पितिपरे पूर्ववद्वा ईकार॥ चर्करीतु॥ चरिक
रीतु॥ चर्कर्तु॥ चरिकर्तु॥ चरीकर्तु॥ चर्कतात॥ चरिकतात॥ चरीकतात॥ चर्कतां॥ चरिकतां
पूर्ववत् अतु॥ चर्कर्तु॥ चरिकर्तु॥ चरीकर्तु॥ चर्कहि॥ चरिकहि॥ चरीकहि॥ चर्कतात॥ चरि
कतात॥ चरीकतात॥ चर्कृतं॥ चरिकृतं॥ चरीकृतं॥ चर्कृत॥ चरिकृत॥ चरीकृत॥ चर्क्या

॥ रामः ॥
॥ २५ ॥

णि॥ चरिकर्षाणि॥ चरीकर्षाणि॥ चर्कराणि॥ चरिकराणि॥ चरीकराणि॥ चर्कराव॥ च
रिकराव॥ चरीकराव॥ चर्कराम॥ चरिकराम॥ चरीकराम॥ ॥ ह्यस्तने॥ वाईप्रत्ययः॥ अच
र्करीत॥ अचरिकरीत॥ अचकरीत॥ पक्षे॥ दिग्गार्हसात॥ अचर्कः॥ अचरिकः॥ अचरीकः॥
अचर्कतां॥ अचरिकतां॥ अचरीकतां॥ अनडत्॥ अचर्करुः॥ अचरिकरुः॥ अचरीकरुः॥
अचर्करी॥ अचरिकरी॥ अचरीकरी॥ अचर्कः॥ अचरिकः॥ अचरीकः॥ अचर्कतां॥ अच
रिकृतं॥ अचरीकृतं॥ अचर्कृत॥ अचरिकृत॥ अचरीकृत॥ अचर्करं॥ अचरिकरं॥ अचरी
करं॥ अचर्कव॥ अचरिकव॥ अचरीकव॥ अचर्कम॥ अचरिकम॥ अचरीकम॥ ॥ हनुव
र्तने॥ वतति पश्चिं स्थिते॥ अतिशये हसादे र्यद्दिश्व॥ अतपि च हसात्॥ वृहत्तति पद्
ति स्थिते॥ र इति पूर्वस्य अकारः॥ पूर्ववत् रुकरि करीणा गमः॥ वर्णतीति॥ वरिवृतीति॥
वरी वृतीति॥ ईकाराभावे॥ वर्वर्ति॥ वरिवर्ति॥ वरीवर्ति॥ वर्वृत्तः॥ वरिवृत्तः॥ वरीवृत्तः॥ वर्वृ

॥ सार ॥

॥ २७ ॥

यो भवति ॥ वरुड्व आचरतीति चंडवति मुखं ॥ कुरुति ॥ दंतं ॥ कैलासति ॥ आचार उपमानान्
कर्मणा उपमानाद्यप्रत्ययो भवति ॥ आचारेथे अकारस्य ईकारः ॥ पुत्रीयति शिष्ये मुपाध्यायः
पुत्रीयतः ॥ पुत्रीयति ॥ पुत्रीयेत् ॥ पुत्रीयतु ॥ अपुत्रीयत ॥ प्रासादीयति कुटीं भिक्षुः ॥ भूतनायो
इच्छाया मात्मनः स ॥ धातो रिछाया मर्थे आत्मनः सप्रत्ययो भवति ॥ साचे दित्वं ॥ इत्स्व इति इत्स्व
रूपानां जव वपा इति चकारः ॥ भवि भुमिच्छति ॥ भूषति ॥ भूषेत् ॥ भूषतु ॥ अभूष
त ॥ भूः से ॥ उभ्र ॥ उभ्र ॥ उभ्र ॥ तस्मात् ॥ उवर्तान्ता दवर्तान्ता च ग्रहणो भवेत् ॥ सेपरे इडागमो न
भवति ॥ नाति णिसे ॥ इवर्जिते सप्रत्यये परे गुणो न भवति ॥ से दीर्घः ॥ धातोः सेपरे दीर्घो भ
वति ॥ चनुमिच्छति विचीषति ॥ चितोते ॥ स दौता वा कित्वं ॥ चिकीषति ॥ इति रूपद्वयं ॥ चिची
षेत ॥ चिचीषतु ॥ अचिचीषत ॥ जिजये ॥ स परोक्षयो जेर्गिः ॥ से दीर्घः ॥ जिगीषति ॥ जिगीषे
त ॥ जिगीषतु ॥ अजिगीषत ॥ इहो गम ॥ इहो र्छितो र्ग मादेशो भवति सेपरे ॥

॥ रामः ॥

॥ २७ ॥

करो भूः ॥ अधिजिगांसति ॥ अधिजिगांसेत् ॥ अधिजिगांसत ॥ अधिजिगांसत ॥ यमि
भवे ॥ ययूषति ॥ ययूषेत् ॥ ययूषतु ॥ अययूषत ॥ कृदने ॥ करो भूः ॥ रूपानां जव वपा ॥ जु
कृषति ॥ जुकृषेत् ॥ जुकृषतु ॥ अजुकृषत ॥ रुशब्दे ॥ रुकृषति ॥ रुकृषेत् ॥ रुकृषतु ॥ अरुकृषत
यः से ॥ इभ्र ॥ अभ्रयः ॥ अकार पूर्व ईकारो भवति सेपरे ॥ गुणाः प्रकृत्यर्थो ॥ यत्र सात ॥ सप्रत्य
यादन्त्यत्र प्रकृत्यर्थो धात्वर्थो गुणाः ॥ अप्रधानं भवति तेन काष्ठेन यः पाकस्तमिच्छतीति पाक
स्य प्राधान्यं न त्विच्छायाः काष्ठसंबंधं प्रति ॥ चोः कृः ॥ क्लृतात्त्वः सः ॥ सधातुः ॥ तिप्प्रत्ययः ॥ अ
पकर्त्तरि ॥ अदे इत्यकारलोपः ॥ काष्ठे नपि पक्षति ॥ पिपक्षेत् ॥ पिपक्षतु ॥ अतिपक्षत ॥ पा
पाने ॥ पानुमिच्छति ॥ पिपासति ॥ पिपासेत् ॥ पिपासतु ॥ अपिपासत ॥ त्यज हानौ ॥ संप्र
त्यये दित्वं ॥ पूर्वस्य हसादिः शेषः ॥ यः से ॥ चोः कृ रिति जकारस्य गकारः ॥ तस्य खसे वपा
रुसातामिति ककारः ॥ क्लृतात्त्वः सः ॥ तित्य शति ॥ तित्यसेत् ॥ तित्यसतु ॥ अतित्यसत ॥

॥ सार ॥

॥ २८ ॥

वचपरिभाषणो॥ पूर्ववत्॥ विवक्षति॥ विवक्षेत॥ विवक्षतु॥ अविवक्षत॥ पचीसंघर्षः॥
पूर्ववत्॥ विपक्षति॥ विपक्षेत॥ विपक्षतु॥ अपिपक्षत॥ ग्रहउपादाने॥ ग्रहांकिदितिच॥ चका
रेणसप्रत्ययस्यकृत्तद्वित्तंस्वित्तं॥ तेनसंप्रसारणं॥ पञ्चाद्वित्तं॥ रःकुहोभ्रुः॥ यःसे॥ होठः॥
आदिजवानांमितिघकारः॥ षटोःकःसे॥ किलात्तःसः॥ कषसंयोगेशः॥ जिघक्षति॥ जिघक्षेत
जिघक्षतु॥ अजिघक्षत॥ खंगुहसंवरणो॥ जुघुक्षति॥ युद्धजीप्सायां॥ ग्रहांकिदितिचेतिसं
प्रसारणं॥ द्वित्तं॥ रः॥ यःसे॥ विपक्षति॥ छशषराजादीनामितिकत्तं॥ षटोःकःसे॥ विपक्षे
त॥ विपक्षतु॥ अपिपक्षत॥ हनहिंसागत्योः॥ सप्रत्ययः॥ द्वित्तं॥ कुहोभ्रुरितिपूर्वस्य॥ तस्य
रूपानांजवचयाइतिजकारः॥ यःसे॥ हनैःसोणित॥ हनैःसोणित॥ हतेछातोःसकारोणि
भवति॥ णित्वाउपधायावृद्धिः॥ हनोघ्रे॥ नश्वः॥ पदाने॥ जिघांसति॥ जिघांसेत॥ जिघांस
तु॥ अजिघांसत॥ इकृजकारणो॥ अतइर॥ अकारस्यइभवतिकिदितिचपरे॥ असार्धत्रि

॥ एमः ॥

॥ २८ ॥

कोयंविधिः॥ किकिरसतिपइतिस्थिते॥ कुहोभ्रुः॥ योर्विहसेदीर्घः॥ चिकीर्षति॥ चिकीर्षे
त॥ चिकीर्षतु॥ अचिकीर्षत॥ हजहरणो॥ जिहीर्षति॥ जिहीर्षेत॥ जिहीर्षतु॥ अजिहीर्षतः॥
तद्वचनतरणयोः॥ तितीर्षति॥ तितीर्षेत॥ तितीर्षतु॥ अतितीर्षत॥ इकृजकारणो॥ सप्रत्ययः
कृतसतेइतिस्थिते॥ द्वित्तं॥ अतइर॥ योर्विहसे॥ यकचतुर्धु॥ यतः॥ यकारात्पूर्वोःकारस्यचलो
पोभवतिअनपिविषयेभावेकर्मणिचइतिसकारस्यअकारलोपः॥ चिकीर्षतेदेवदत्तेन
चिकीर्षेत॥ चिकीर्षतां॥ अचिकीर्षत॥ उपचषपाके॥ पचताइतिस्थिते॥ अतिशयहसा
देर्यइद्विभ्र॥ आतः॥ यदिसतिपूर्वस्यअकारस्याकारादेशोभवति॥ अनपिचहसातःसि
सतासीस्यपामिद्॥ पापचिता॥ पापचितांते॥ पापचितार॥ पापचितासे॥ पापचितासा
थे॥ पापचिताथे॥ पापचिताहे॥ पापचितास्वहे॥ पापचितास्महे॥ दादाने॥ दातिपइतिस्थि
ते॥ इच्छायामात्मनःसः॥ साचेद्विभ्र॥ इस्सो॥ दादीनांस्वरस्यसेपरेइसादेशोभवतिपूर्वस्य

॥ सार ॥

॥ ६६ ॥

चलोपः सस्त्रोः नपीतिसकारस्यतकारः ॥ दित्सति ॥ दित्सेत ॥ दित्सतु ॥ अदित्सत ॥ इधाञ
धारणपोषणयोः ॥ पूर्ववत्साधनिकाअत्रापि ॥ धित्सति ॥ धित्सेत ॥ धित्सतु ॥ अधित्सत ॥
माङ्माने ॥ इकारआत्मनेपदार्थः ॥ इमिजप्रक्षेपने ॥ ङयोः समानरूपं ॥ प्रपूर्वः ॥ प्रमित्सते
प्रमित्सेत ॥ प्रमित्सतां ॥ अप्रमित्सत ॥ इलभषप्राप्नौ ॥ इकारषकारअनुबंधकार्यार्थे
॥ भकारस्यभकारआत्मनेपदार्थः ॥ इहायामात्मनः सः द्वित्वं ॥ खसेवपाऊसानामिति
भकारस्यपकारः ॥ इस्से ॥ इसादेशअकारमात्रस्य ॥ पूर्वस्यचलोपः ॥ स्कोरयोरितिसका
रस्यलोपः ॥ लिप्सतोलिप्सेत ॥ लिप्सतां ॥ अलिप्सत ॥ रभरामस्ये ॥ पूर्ववत् ॥ रिप्सते
रिप्सेत ॥ रिप्सतां ॥ अलिप्सत ॥ पत्थपतने ॥ पतोवेद् ॥ पतोधातोः ॥ सकारस्यइद्भव
ति ॥ यः से ॥ पतितमिच्छतिपिपतिषति ॥ तिपतिषतः ॥ पिपतिषति ॥ पिपतिषेत ॥ पि
पतिषतु ॥ अपिपतिषत ॥ इडभावपक्षे ॥ पिपत्सति ॥ पित्सेत ॥ पिपत्सतु ॥ अपित्स

॥ रामः ॥

॥ ६७ ॥

त ॥ आषथमात्रौ ॥ सप्रत्ययः ॥ द्वित्वं ॥ पूर्वस्यहसादिशेषः ॥ सवरोदीर्घः ॥ आप्रोतेरी ॥ आ
प्रोतेर्धातोः स्वरस्यईआदेशोभवति ॥ इप्सति ॥ इप्सेत ॥ इप्सतु ॥ दिवादाबद् ॥ स्वरादेः हे
प्सत ॥ अशभक्षरो ॥ अशोरनायोवा ॥ अशोर्धातोरिहायामर्थेअनायप्रत्ययोभवति
असनायति ॥ अशनायेत ॥ अशनायतु ॥ आशनायत ॥ पक्षे ॥ इहायामात्मनः सः सा
वेदिष्वस्वरहीनपरेनसंयोज्यं ॥ तिसतासीत्यपामिद् ॥ यः से ॥ अशिशिषति ॥ अशि
शिषेत ॥ अशिशिषतु ॥ आशिशिषत ॥ गुपशोपनकृत्सनयोः ॥ गुत्स ॥ गुपादिभ्यः स्वा
र्थेसप्रत्ययोभवति ॥ तस्मिन्सतिधातोर्द्विवचनं ॥ ऊहोभुः ॥ ऊगुप्सते ॥ ऊगुप्सेत ॥ ऊगु
प्सतां ॥ ऊगुप्सत ॥ उभयपदी ॥ कितरोगापनयनेसंशयेव ॥ ऊहोभुः ॥ विकित्सति
॥ विकित्सेत ॥ विकित्सतु ॥ अचिकित्सत ॥ तिजनिज्ञानेक्षमायांव ॥ उभयपदी ॥ छ
शपरजादीनामितिषत्वं ॥ षटोः कः से ॥ कित्तात्थः सः ॥ कषसंयोगेक्ष ॥ तितिक्ष

॥ सार ॥

॥ १०० ॥

ति॥ तितिश्चेत्॥ तितिश्चतु॥ अतितिश्चत्॥ मानविचारोपज्ञायांच॥ मानसते इति स्थि
ते॥ द्वित्वं॥ इत्त्वः॥ यः से॥ मानादीनां पूर्वस्य से दीर्घो वक्तव्यः॥ नञ्चापदान्ते रुसे॥ मीमांस
ते अन्धरं॥ मीमांसेत॥ मीमांसतां॥ अमीमांसत॥ वधनिंदायां॥ वधसते॥ इति स्थिते॥ द्वित्वं
॥ यः से॥ आदिजवानामिति भकारः॥ रसेचपाकसातां इति तकारः॥ पूर्वस्य दीर्घः॥ वीभत्सते॥
वीभत्सेत॥ वीभत्सतां॥ अवीभत्सत॥ दानशानतोते जने॥ पर्ववत्॥ दीपांसेते॥ दीपांसे
त दीपांसतां॥ अदीपांसत॥ उभयपदी॥ शीशांसते॥ शीशांसेत॥ शीशांसतां॥ अशीशां
सत॥ गुपूरक्षरो॥ आयः॥ गुपादिभ्यः स्वार्थे आ य प्रत्ययो भवति॥ उपधायात्तद्योर्ग
णः॥ गोपायति॥ गोपायेत्॥ गोपायतु॥ अगोपायत्॥ उभयपदी॥ एवं धूप संतापे॥
धूपायति॥ धूपायेत्॥ धूपायतु॥ अधूपायत्॥ उभयपदी॥ विछागते॥ विछायति॥ वि
छायेत्॥ विछायतु॥ अविद्यायत्॥ पणमवहारो लुप्तौ घने च॥ पणायति॥ पणाय

॥ एमः ॥

॥ १०० ॥

त्॥ पणायतु॥ अपणायेत॥ पणायति॥ पणायेत॥ पणायतु॥ अपणायेत॥ नाम्नश्चास्य
नाम्नश्छायामर्थे य प्रत्ययो भवति॥ तत्सल्लियोगे च अकारस्य इकारो भवति॥ आत्मनः पु
त्रमिच्छति॥ पुत्रीयति॥ पुत्रीयेत्॥ पुत्रीयतु॥ अपुत्रीयत्॥ धनमिच्छति॥ धनीयति॥ धनीये
त्॥ धनीयतु॥ अधनीयत्॥ उदकस्योदनादेशः॥ उदकमात्मनश्छति॥ उदस्यति॥ उद
त्येत॥ उदस्यतु॥ औदस्यत्॥ कास्यमपीच्छति केचित्॥ पुत्रकास्यति॥ कारोचयः॥ कंडूदि
सः॥ कारोर्धे य प्रत्ययो भवति॥ कंडूकरोतीति कंडूयति॥ कंडूयेत्॥ कंडूयतु॥ अकंडूयत्
उदयपदी॥ तपः॥ करोतीति तपस्यति॥ मनः॥ करोतीति मनस्यति॥ उभयपदार्थः॥ इ
च्छार्थे य प्रत्ययः॥ सुगागमश्च ह्यभश्च भवमैश्वर्यमिच्छति॥ वृषभस्यति॥ दध्नाभोजनमि
च्छति॥ दधिस्यति॥ असुगागमश्चादधस्यति॥ शकं करोतीति शकयते॥ वैरं करोतीति
वैरायते॥ कलहं करोतीति कलहायते॥ सुखायते॥ दुःखायते॥ ये दीर्घः॥ इत्यादि ज्ञेयं॥

॥ सार ॥

॥ १०१ ॥

त्रितिकरलो ॥ नाम्नोत्रिप्रत्ययो भवति करे लो र्थे ॥ सचडित ॥ दित्वादि लोपः ॥ सधातुरि
ति धातुत्वातिवाच्यः ॥ घट्चेष्टायां घट्त्रिति पदस्थिते ॥ अत उपधाया वृद्धिः ॥ मि
तां ह्रस्वः ॥ धातुपाठे मित इत्येवं पठितानां धातुनां ह्रस्वो भवति ॥ अय कर्त्तरि ॥ गुणाया
देशौ ॥ घट् करोतीति घटयति ॥ घटयेत् ॥ घटयतु ॥ अघटयत् ॥ घटयां चकार ॥ घटयत्
घटयिता ॥ घटयिष्यति ॥ अघटयिष्यत् ॥ अघटयीत् ॥ महान्तं करोतीति मरयति ॥
उटिं करोतीति उटयति ॥ उटयेत् ॥ उटयतु ॥ अउटयत् ॥ पृथुविस्तारे ॥ पृथादेरः ॥ पृ
थादेर्धातोः ॥ मकारस्यो भवति ॥ प्रथयति ॥ प्रथयेत् ॥ प्रथयतु ॥ अप्रथयत् ॥ दृढं
करोतीति दृढयति ॥ दृढयेत् ॥ दृढयतु ॥ अदृढयत् ॥ कृशं करोतीति कृशयति ॥
मृजं करोतीति मृजयति ॥ युवात्प्रयोः कन्वा ॥ अत्य युवानेवा चचे ॥ कनं करोती
ति कनयति ॥ अत्ययति ॥ धातोः प्रेरलो ॥ प्रेरलो प्रयोजकत्वा पाठार्थे त्रिप्रत्ययो भ

॥ रामः ॥

॥ १०१ ॥

वति ॥ कृर्वन्तं कारयति यः स प्रयोजकः कर्त्ता उपचषपाके ॥ पचन्तं प्रेरयति स तस्मिन्
र्थे च ॥ त्रिप्रत्ययः ॥ अत उपधायाः अय कर्त्तरि ॥ गुणाः ॥ स अय ॥ पाचयति ॥ पाचयेत् ॥
पाचयतु ॥ अपाचयत् ॥ शासु अनुशिष्यौ ॥ त्रिप्रत्ययः ॥ शासिति पदस्थिते ॥ अय क
र्त्तरि ॥ गुणायादेशः ॥ अनुशासयति ॥ अनुशासयेत् ॥ अनुशासयतु ॥ अन्वशासयत् ॥ ह
नहिंसागत्योः ॥ हनो घट ॥ हन्तेर्धातोर्घतादेशो भवति जौ परे ॥ उपधाया दीर्घः ॥ घातयति
घातयेत् ॥ घातयतु ॥ अघातयत् ॥ सत्यविसैरणगत्यवसादने ॥ सदेः सत् ॥ सदेर्धा
तोः सतादेशो भवति ॥ वृद्धिः ॥ सातयति ॥ सातयेत् ॥ सातयतु ॥ असायत् ॥ शत्यशातने
शदेः शत ॥ शातयति ॥ शातयेत् ॥ शातयतु ॥ अशातयत् ॥ तातो जौ ॥ अगता वि
स्यधातो एकारांतस्य च जौ परे युगागमो भवति ॥ दुपान्नराते ॥ दापयति ॥ दापये
त् ॥ दापयतु ॥ अदापयत् ॥ षागति निरुत्तौ ॥ आदेः भः ॥ स्थाति पदस्थिते ॥ युगा

॥ सार ॥

॥ १०२ ॥

गम ॥ धातोः प्रेरणोन्निप्रत्ययः ॥ अयादेशः ॥ स्थापयति ॥ स्थापयेत् ॥ स्थापयतु ॥ अस्था
पयत् ॥ यापयति ॥ यापयेत् ॥ यापयतु ॥ अयापयत् ॥ अगतौ ॥ गुणोर्निसं
योगाद्योरिति गुणः ॥ अर्पयति ॥ अर्पयेत् ॥ अर्पयतु ॥ आर्पयत् ॥ इह अर्पयने
इज्जदेनौष्ठु ग्वक्तव्यं ॥ इहिकावधुपसर्गतो नमभि चरतः ॥ अधिपूर्वः ॥ आदिस्वरस्य
निनिवृद्धिः ॥ से आय ॥ यत इति यकारलोपः ॥ अपकर्तारि ॥ अध्यापयति ॥ अध्याप
येत् ॥ अध्यापयतु ॥ आध्यापयत् ॥ पुगंतो गुणो वक्तव्यः ॥ हीलज्जायां ॥ निप्रत्ययः
इज्जदित्वात्तुक् ॥ इपयति ॥ इपयेत् ॥ इपयतु ॥ अइपयत् ॥ लीङ् विलापने ॥ वृद्धि
यलोपः ॥ विलापयति ॥ विलापयेत् ॥ विलापयतु ॥ विलापयत् ॥ पापाने ॥ पादैर्दु
वक्तव्यः ॥ पाययति ॥ पाययेत् ॥ पाययतु ॥ अपाययत् ॥ शीङ् स्वप्ने ॥ आदिस्वर
स्य वृद्धिः ॥ संध्यक्षराणां मा ॥ शाययति ॥ शोतनकरणे ॥ शाययति ॥ शाययेत् ॥

॥ रामः ॥

॥ १०२ ॥

शाययत् ॥ अशाययत् ॥ पीनभ्रजोर्नकवक्तव्यः ॥ निप्रत्ययः ॥ अपकर्तारि ॥ पीरा
यति ॥ पीरायेत् ॥ पीरायतु ॥ अपीरायत् ॥ ध्रुजकंपने ॥ ध्रुजयति ॥ ध्रुजयेत् ॥ ध्रुजय
त् ॥ पक्षे ॥ पीनिति पइति स्थिते ॥ वृद्धिः ॥ से आय ॥ सधातुः ॥ अपकर्तारि ॥ गुणायादेशौ
॥ प्राययति ॥ एवं धावयति ॥ जात्रातेर्वाङ्मुखः ॥ जावबोधने ॥ जापयति ॥ जपयति
फरायति ॥ फारायति ॥ शमयति ॥ शामयति ॥ वेडित्से दीर्घता च वक्तव्या ॥ जावबोध
ने ॥ इच्छाया मात्मनः सः ॥ द्वित्वं ॥ इत्थः ॥ पूर्वस्य हसादिः शेषः ॥ यः से ॥ एतो नौ युक्
जिज्ञापिसति पइति स्थिते ॥ सिसता सी स्यामिद्गुणः ॥ स अय ॥ स्वरहीनं परे
रा संयोज्यं ॥ किलात्सः सः ॥ जिज्ञापयिष इति सिद्धं ॥ सधातुः ॥ धातुत्वात्तिवाच्यः
॥ जिज्ञापयिषति ॥ जिज्ञापयिषेत् ॥ जिज्ञापयिषतु ॥ अजिज्ञापयिषत् ॥ ॥
चुरादेर्जिः ॥ चुरादेर्गणात्कार्थे निप्रत्ययो भवति ॥ चरत्तेये ॥ उपधायात्तद्योर्गुणः

॥ सार ॥

॥ १०३ ॥

चोरिदितिस्थिते ॥ सधानः ॥ असुर्त्तरि गुणः ॥ सअय ॥ चोरयति ॥ चोरयेत् चोरयतु ॥ अचो
रयत् ॥ पालरक्षणे ॥ पालयति ॥ पालयेत् ॥ पालयतु ॥ अपालयत् ॥ चितीसंज्ञाने चेतय
ति ॥ चेतयेत् ॥ चेतयतु ॥ अचेतयत् ॥ अर्चपूजायां ॥ अर्चयति ॥ अर्चयेत् ॥ अर्चयतु ॥ आर्च
यत् ॥ चित्तिस्मृत्यां ॥ इदितो नुम ॥ इदितो धातोर्नुमागमो भवति ॥ चिन्तयति ॥ चिन्तयेत् ॥
चिन्तयतु ॥ अचिन्तयत् ॥ निदिक्कुत्तायां ॥ निन्दयति ॥ निन्दयेत् ॥ निन्दयतु ॥ अनिन्दयत् ॥
त्रिकारानुबन्धत्वात् आत्मनेपदमपि ॥ चोरयते ॥ चोरयेत ॥ चोरयतां ॥ अचोरयत् ॥ अचो
रयिष्य ॥ अन्ताज्ञातो भूतमात्रेण अङ् प्रत्ययो भवति ॥ दिवादावतः ॥ सेरपवादः ॥ धा
तोर्दिवचने ॥ त्रिप्रत्ययः ॥ दिवादावद् ॥ डित्करणात् सामर्थ्यात् प्राप्नोति गतो निवर्तते ॥ अ
चुचुर ॥ अदिप इतिस्थिते ॥ जेः ॥ किङितिचपरे ॥ जेर्लोपो भवति ॥ लघोर्दीर्घः ॥ अदि सति
पूर्वसंबन्धिनो लघोर्दीर्घो भवति ॥ अचचुरात् ॥ अचचुरातां ॥ अचचुरान् ॥ अचचुराः ॥

॥ एमः ॥

॥ १०३ ॥

अचचुरातं ॥ अचचुरात् ॥ अचचुरं ॥ अचचुराव ॥ अचचुराम् ॥ विदज्ञाने ॥ अवीविदत् ॥ अ
वीविदतां ॥ अवीविदन् ॥ इहप्रपूरणे ॥ अदुहत् ॥ अदिलघौ ह्रस्व उपधायाः ॥ अदिस
तिपूर्वसंबन्धिनो अकारस्येकारो भवति लघौ परे उघोर्दीर्घश्च ॥ उपचषपाके ॥ त्रिप्रत्ययः
दिवादावत् ॥ जेरद्विभ ॥ जरिति जिलोपः ॥ अपीपचत् ॥ पठयत्तायां वाचि ॥ ननीषादुर्भा
वे ॥ अपीपठत् ॥ अजीजनत् ॥ पदगतौ ॥ प्रतिपूर्वः ॥ प्रत्यपीपदत् ॥ घट्टवेष्टायां ॥ अदि द्विर्व
चने कृते ॥ कृहोश्च ॥ रूपानां जवचपा ॥ जेरिति जिलोपः ॥ अजीघटत् ॥ न ऋतः ॥ ऋकारे
तोऽङ्कुत्तात् भवति ॥ ङीरुगतौ ॥ त्रिप्रत्ययः ॥ अङ् कृत् ॥ दिवादावत् ॥ पूर्वस्य ह्रस्वादिशेषः
ह्रस्वः ॥ इत्यादेशे संभ्रक्षराणां सामिकारोकारौ वक्तव्यौ ॥ रूपानां जवचपा ॥ अङ् ङीकत्
अङ् ङीकतां ॥ अङ् ङीकन् ॥ ङीरुधातुः ॥ अङ् ङीकत् ॥ इयाव्या चंज्ञायां ॥ अययावत् वह
प्रापणो ॥ वहेः किं ॥ वहेर्ज्ञातोः क्तिप्रत्ययो भवति ॥ यजांजवराणां यतः संप्रसारणां ॥

॥ सार ॥

॥ १०४ ॥

होतः तथोर्ध्वः सुभिः सुः टिजे लोपो दीर्घश्च ॥ भिडित्करणे ॥ सचडित् संधानुः दिवादा
वत् ॥ स्वरादेः ॥ नेरद्विभ्वः ॥ नेः स्वरादेः परः ॥ इति टकारमात्रस्य द्वित्वं ॥ ओ ॥ ओ ॥ ओ ॥ ओ ॥
दि पूर्वस्य टस्य जः ॥ अदि परे पूर्वस्य टकारस्य जकारो भवति ॥ औ ज टत् ॥ षा गति निवृत्तौ ॥
आदेः भः स्रः ॥ जि प्रत्ययः ॥ रातो जौ ॥ उक् स्थपि इति स्थिते ॥ दादे रिः ॥ नेरिति जिलोपः ॥ ने
रद्विभ्वनसशात्सपाः ॥ इति सलोपः ॥ अडागमः ॥ एवं यत्र यत्र प्रत्याहारेण कृत्यं सस
तत्र तत्र ग्राह्य इति नियमात् ॥ छथानां च तदा भवति ॥ प्रत्यतिष्ठिपत् ॥ पापाने ॥ पादे
॥ उक् ॥ जि प्रत्ययः ॥ दादे रिः ॥ नेरद्विभ्वः ॥ लघोर्दीर्घः ॥ दिवादावत् ॥ यलोपश्च ॥ भः ॥ पीप्प
त ॥ रूपसामर्थ्ये ॥ रूपे रोलः ॥ अल ॥ रूपे र्हातो रेफः ॥ अकारयोः ॥ कमात्रकारत्वाकारौ भ
वतः ॥ जि प्रत्ययः ॥ उपधाया लघोरिति गुणः ॥ कत्ययति ॥ कस्ययेत् ॥ कस्ययतु ॥ अक
त्ययत् ॥ उदादेरिति जि प्रत्ययः ॥ नेरद्विभ्वः ॥ कुरुपि अत इति स्थिते ॥ नेरिति जिलो

॥ एमः ॥

॥ १०४ ॥

पः ॥ र इति अकारः ॥ अदि लघौ ह्रस्व उपधादतीकारः ॥ लघोर्दीर्घः ॥ कुरुहोश्च ॥ अचीक्यपत् ॥
अचीक्यपत्तां ॥ अचीक्यपत् ॥ अचीक्यपः ॥ अचीक्यपतं ॥ अचीक्यपते ॥ अचीक्यपं
अचीक्यपाव ॥ अचीक्यपाम ॥ अथादेशविशेषविधिर्निरूप्यते ॥ देशादेः पश्यादि ॥ द
शादेर्हातोः पश्यादिरादेशो भवत्यवाप्तौ विषये ॥ दक्षिणेशतो ॥ अस्य पश्यादेशः ॥ पश्यति
अधिकरणत्वाभावति वदू पनेयं ॥ पश्यति ॥ पश्येत् ॥ पश्यतु ॥ अपश्यत् ॥ पापाने ॥ पादस्य
पिवादेशः ॥ पिवति ॥ पिवेत् ॥ पिवतु ॥ अपिवत् ॥ घ्रागंधोपादाने ॥ अस्य जिघादेशः ॥ जिघा
ति ॥ जिघेत् ॥ जिघतु ॥ अजिघत् ॥ ध्माशब्दानिसंयोगयोः ॥ अस्य धमादेशः ॥ शोचं धमति
लोहं धमति ॥ धमेत् ॥ धमेतु ॥ अधमत् ॥ स्था इत्यस्य तिष्ठादेशः ॥ तिष्ठति ॥ तिष्ठेत् ॥ तिष्ठ
तु ॥ अतिष्ठत् ॥ दानदाने ॥ दा इत्यस्य यच्छादेशः ॥ यच्छति ॥ यच्छेत् ॥ यच्छतु ॥ अयच्छत् ॥ स्नात्वा
ते ॥ इत्यस्य मनादेशः ॥ मनति ॥ मनेत् ॥ मनतु ॥ मनत् ॥ अगतावित्यस्य ऋच्छादेशः ॥ ऋच्छ

॥ सार ॥

॥ १०५ ॥

ति॥ अछेत॥ अछतु॥ अछत्त॥ सगतावित्यस्यधावादेशः॥ धावति॥ धावेत्॥ धावतु॥ अधाव
तु॥ शरशातने॥ अस्यशीयादेशः॥ शीयते॥ शीयेत्॥ शीयतां॥ अशीयत॥ अथविसरणागत
वसारनेषु॥ अस्यसीदादेशः॥ सीदति॥ सीदेत्॥ सीदतु॥ असीदत्॥ गमांछुः॥ गमादीनांछुका
रोभवत्यवाधौविषये॥ गच्छति॥ गच्छेत्॥ गच्छतु॥ अगच्छत्॥ इषइछायां॥ इच्छति॥ इच्छेत्॥ इच्छ
तु॥ ऐच्छत्॥ यंमुनियंमने॥ यच्छति॥ यच्छेत्॥ यच्छतु॥ अयच्छत्॥ राजनोर्जी॥ श्रावबोध
ने॥ जनीषाडुर्भावे॥ स्तयो॥ र्जादेशः॥ नाक्पादे॥ जानाति॥ जानीते॥ ईहसे॥ हनतःस्य
प॥ हनेर्ज्ञातोः॥ अकारांताक्रमेणस्यपददागमोभवति॥ सगतौ॥ सरिष्यति॥ सरिष्येत्
भूतेसिः॥ शित्ये॥ शित्वाहृदिः॥ क्लितात्यःसः॥ सेःदिवादावत्॥ वावसाने॥ असा र्षीत्
असार्षं॥ असार्षुः॥ शत्यशातने॥ शशादाशता॥ शत्स्यति॥ अशत्स्यत्॥ अशात्सीत्
अशदत्॥ अशवः॥ अश्वदेर्जुः॥ नृपः॥ अरणोति॥ अरुतः॥ अरुवति॥ अरुपवने॥ चा

॥ एमः ॥

॥ १०५ ॥

देःइत्स्व॥ इत्यादेक्षातोइस्वोभवति॥ अवादीपरे॥ पुनाति॥ पुनीतः॥ विशप्रवेशने॥ विशति
निविशादे॥ निपूर्वाद्॥ विशादेक्षातोरात्मनेपदंभवति॥ निविगते॥ विपराभ्यांजिः॥ विजयते
पराजयते॥ प्रत्यवतिष्ठते॥ संपश्यते॥ संस्मरते॥ संविन्दते॥ संपृच्छते॥ अपृच्छते॥ आतनुते॥ आ
जोदोनास्यविहरणे॥ आऽपूर्वादाज्जन्मान्नेपदंभवति॥ ननुमुखप्रसारणेऽर्थे॥ आदत्ते॥ मुख
प्रसारणेत्॥ इदाज्जानते॥ आददातिमुखंरुध्रः॥ क्रीडोऽनुसंपरित्यज्ज॥ अनुक्रीडते॥ परिक्री
डते॥ समवप्रीपवित्यःस्थः॥ संतिष्ठते॥ अवतिष्ठते॥ प्रतिष्ठते॥ उपविष्ठते॥ वितिष्ठते॥ उधि
त्पातपः॥ तपसंतापे॥ उत्तपते॥ वितपते॥ आजोयमहनः॥ आयच्छते॥ आहतेत्वांग॥ उदश्च
रत्पागे॥ उच्चरतेमलं॥ समस्ततीयाचुक्ताच्च॥ संवरतेरथे॥ नदेवदत्तः॥ अस्यवसंचरतिदे
वदत्तः॥ अवपरित्यःक्रीअ॥ विक्रीणीते॥ अवक्रीणीते॥ परिक्रीणीते॥ शयउपालंभे॥
विशपते॥ अस्यवविशपति॥ ज्ञाश्मृदृशांसांतानामात्॥ जिज्ञासते॥ अश्मृयते॥ पोरु

॥ सार ॥

॥ १०६ ॥

र॥ पवर्गाङ्तरस्य ऋकारस्य उरु भवति ॥ मुस्मर्षते ॥ रिदृक्षते ॥ कर्मव्यतिहारे अत्यत्र हिंसा
देरात् ॥ विवेदंते वादिनः ॥ श्रद्धाव्यतिभवते ॥ क्रमुपादविक्षेपे ॥ क्रमः सोपसर्गस्य पदीर्घता च
वक्तव्या ॥ संक्रामति ॥ उपक्रामति ॥ क्रम्यते ॥ व्याप्यते ॥ व्योमः ॥ विरमति ॥ आरमपि परि
रमति ॥ उपरमपि ॥ रुद्रः ॥ वतुवर्तने ॥ अधकृच्छायां ॥ स्पंद ॥ प्रवने रूपसामर्थ्यादि ॥ स्प
सयोर्वाङ्गगमो भवति ॥ इत्याद्युक्तं ॥ विवर्तिष्यति ॥ वत्संति ॥ वर्तिष्यति ॥ वत्संति ॥ वर्तिष्य
ते ॥ वत्स्याते ॥ मुचादेर्मुम् ॥ मुचादेर्गणात्मुमागमो भवति ॥ अवादी विषये मुखमोच
णो ॥ नुदादेर् ॥ मुंचति ॥ विह्वलाभे ॥ विंदति ॥ इदितोर्दोर्नुमागमो भवति ॥ इन्द्रिसमदौ ता
दित्वादप ॥ नंदति ॥ नंदेत ॥ नंदतु ॥ अतंदेत ॥ वदि अभिवादनंतु त्वोः ॥ वन्दते ॥ वन्देत ॥ वन्दतां
अवन्दत ॥ शकिशंकायां ॥ शंकते ॥ शमादीर्घः ॥ शमादीनां दीर्घो भवत्यवादी विषये ॥ दुषे ॥ श्र
यांतस्य रूपेति क्वचित् ॥ दमु दम उपशमे ॥ दिवादेर्यः ॥ शाम्यति ॥ दाम्यति ॥ भुमु चरने ॥

॥ रामः ॥
॥ १०६ ॥

भाम्यति ॥ क्षमु शांतौ ॥ क्षाम्यति ॥ दुषवैकृत्ये ॥ दूषयति ॥ यः ॥ यकारे परे धातो राकारस्य लोपो
भवति ॥ दिवादेर्यः ॥ दोः वस्वरात्ने ॥ घति ॥ घेत ॥ घतु ॥ अघत ॥ शीतनकरणे ॥ श्येति ॥ श्येत ॥ श्य
तु ॥ अशत ॥ बोअंतकर्मणि ॥ आदेः ॥ श्रः ॥ स्रः ॥ स्रति ॥ स्येत ॥ स्यतु ॥ अस्यत ॥ यपालनपूरण
योः ॥ षपूर्वति ॥ मृद्वाणत्यागे ॥ मुमूर्षति ॥ सपरोक्षादौ परस्मैपदं ॥ ममार ॥ आदिशब्दात्
स्यप्यत्यये परेपि परस्मैपदं ॥ मरिष्यति ॥ अत्यत्र मियते ॥ रुदादेः श्वतुर्णां रुसादेः ॥ चतुर्णां
तिवादी गणां राम श्रेहकारवसादेः ॥ प्रत्ययस्येङ्गगमो भवति ॥ रुदादेः ॥ परस्य ॥ अददित्वाद
यो लुक् ॥ रुदिर ॥ अश्रुविमोचने ॥ उपधायात्तपोरिति गुणः ॥ रोदिति ॥ रुदितः ॥ रुदति ॥ रो
दिषि ॥ रुदिथः ॥ रुदिथः ॥ रोदिमि ॥ रुदिवः ॥ रुदिमः ॥ रोदिति ॥ स्वपिति ॥ श्वैव श्वसिति ॥ श
णिति ॥ लथ ॥ यक्षिति ॥ श्वैव विहयो रुदादिः ॥ पंचको गणः ॥ श्वस प्राणानो स्वसिति ॥ स्व
णिति ॥ जशमशहसनयोः ॥ जक्षिति ॥ जक्षितः ॥ जक्षति ॥ चका मदीपौ ॥ चकास्ति ॥

ति॥ हिं सि हिं सायां॥ रुधादेर्नम॥ दिनस्ति॥ नमसो रस्य इति नकारस्य लोपः॥ हिं॥ हिं
संति॥ संजुआमर्दने॥ भनक्ति॥ भक्तः॥ भंजंति॥ अपिरंजदंशसंजसंगघंशानो लोपः॥ रंजरागे
रजति॥ दंशशंशने॥ दशति॥ सजति॥ विदज्ञाने॥ विद्वेनवानां त्यादीनां लावादिर्वा॥ विदु
तरेखां त्यादीनां नवाणां लावादिर्नवकोवाभवति॥ वेदविदतुः॥ विदुः॥ वेत्थ॥ विदधुः॥ विद
वेद॥ विदः॥ विप्रः॥ वेत्ति॥ विजः॥ विदंति॥ विद्यात॥ विद्यातां॥ विधुः॥ वेतेरंतोवाहृ॥ विडते॥
विदते॥ वेनु॥ वित्ताद्या॥ वित्तां विदतु॥ दिव्योर्हतात्॥ अवेत॥ अवेद॥ अवितां॥ त्यादिदइ
त्यनउस॥ अविदुः॥ असभुवि॥ अस्ति॥ नमसोऽस्य इत्यकारलोपः॥ तः॥ संति॥ सौसः॥ अ
स्तेः सकारस्य लोपो भवति सिपरे॥ असि॥ स्थः॥ स्थः॥ अस्मि॥ स्वः॥ स्मः॥ स्यात्॥ स्याता॥ स्युः॥ स्या
स्यातं॥ स्यात्॥ स्यां॥ स्याव॥ स्याम॥ अस्तु॥ स्ताद्या॥ स्तां सन्तु जस्येधिशोधिः॥ हंतेर्जहि शब्दो अ
स्ते रेथि शब्दः॥ शास्तेः॥ शाधि शब्दो निपात्यते हि विषये॥ लुधिल्लान्तं॥ ल॥ असाति॥ अ

॥ सार ॥ साव ॥ असाम ॥ अस्तेरी ॥ अस्तेः परयोर्दिस्पोरी डगमो भवति ॥ आसीत ॥ आस्तां ॥ आसन
 ॥ १०८ ॥ आसीः ॥ आस्तं ॥ आस्त ॥ आसं ॥ आस ॥ आस्म ॥ तहिहिंसायां ॥ रुधादेर्लम् ॥ तहेरिवा ॥ भहे
 ईकारस्य डगमो भवति पितिपरे ॥ अइरु ॥ तलोठि नमसोरस्य ॥ तंठः ॥ तहेति होठः ॥ ष
 जेः कः से ॥ तलोक्षि ॥ तंठः ॥ तंठ ॥ तलोहि ॥ तंहु ॥ तल्ल ॥ तंछात ॥ तंछातां ॥ तंछु ॥ त
 लोठु ॥ तंछा ॥ तंछां ॥ तंछ ॥ होठः ॥ अतादिहे ॥ तंठि ॥ तंछा ॥ तंछं ॥ तंठ ॥ तलाहानि ॥ त
 लाहव ॥ तलाहम ॥ दिस्पोर्हसात ॥ हसाडनरयोर्दिप्ति पइ सेतयो लोपो भवति ॥ अत
 लोत ॥ अतंछां ॥ अतंछन ॥ होठः ॥ वावसाने ॥ अतलोड ॥ अतलोड ॥ अतंठ ॥ अतंठ ॥
 अतलाहं ॥ अतल्ल ॥ अतंछ ॥ ॥ लिह आस्वादन ॥ होठः ॥ तथोईः ॥ बुभिषुः ॥ उपधा
 यालघोर्गुणः ॥ लेठि इति स्थिते ॥ ठिठो लोपो दीर्घश्च ॥ टकारे परे टकारस्य लोपो भ
 वति ॥ पूर्वस्य च दीर्घः ॥ लेठि ॥ लीठः ॥ लिहंति ॥ षठोः कः सेः ॥ किलात्सः सः ॥ कषसंयो

॥ रामः ॥
 ॥ १०८ ॥

शः ॥ लेक्षि ॥ लीठः ॥ लीठ ॥ लेहि ॥ लिहः ॥ लिह्यात ॥ लिह्यातां ॥ लिह्युः ॥ लिह्युप इति स्थिते
 होठः ॥ तथोईः ॥ बुत्वं ॥ गुणः ॥ ठिठो लोपो दीर्घश्च ॥ लेठु ॥ लीठत ॥ लीठं ॥ लिहंतु ॥ असादि
 हेः ॥ बुत्वं ॥ क्वचित् हकारो रसवच्च वक्तव्यः ॥ लीठि ॥ लिहिहि ॥ लेहो हे रिट्वा वक्तव्यः ॥ लीठत
 लीठं ॥ लीठ ॥ पित्वा गुणः ॥ लेहानि ॥ लेहाव ॥ लेहाम ॥ दिवादावत ॥ गुणः ॥ दिस्पोर्हसात ॥ वा
 वसाने ॥ अलेड ॥ अलेड ॥ अलीठं ॥ अलिहन् ॥ अलेः ॥ अलीठं ॥ अलीठ ॥ अलिहं ॥ अलिह ॥ अ
 लिह ॥ गृहडुहलिहदिहांडि त्यात्मनेपदे सेर्लु कवाचक वक्तव्यः ॥ हसवान्नात्सक ॥ अलिशत ॥ अ
 लीठ ॥ लिह्यातां ॥ अलिह्यातां ॥ ॥ चक्षुः ॥ अक्तायां वाचि ॥ चक्षते इति स्थिते ॥ स्कोरयोश्च
 संयोगाद्योः सकारककारयो लोपो भवति रुते परे नाम्नश्चरसे पदान्ते च ॥ विआडुः पूर्वः आ
 चषे ॥ आचक्षाते ॥ आचक्षते ॥ अंतइत्येत ॥ षठोः कः सेः ॥ कत्वं घत्वं च ॥ आचसे ॥ आचक्षथे
 आचक्षे ॥ आचक्षे ॥ आचक्षहे ॥ आचक्षहे ॥ आचक्षीता ॥ आचक्षीयातां ॥ आचक्षीरन् ॥ आ

॥ सार ॥

॥ १०२ ॥

वक्षीथाः ॥ आवयं ॥ आवक्षातां ॥ आवक्षतां ॥ आवक्षे ॥ आवक्षातां ॥ आवक्षतः ॥ अ
न्यत्र ॥ सोजः ॥ ओलश्री वीडे ॥ ओकार ईकार अनुबंधार्थः ॥ अपकर्त्तरि ॥ लज्जते ॥ भुम्जीया
के ॥ संप्रसारणं ॥ सोजः ॥ सकार स्पञकारो भवति स्यादौ परे ॥ भर्जति ॥ चकास दीप्तौ ॥ च
कालि ॥ चकालः ॥ चकासंति ॥ चकास्यात् ॥ चकासु ॥ दिपि सत्यतः तिपिवा ॥ दिप्तो ईसा
त ॥ अचकात् ॥ अचकातां ॥ स्यादिदः ॥ सेराकारं ताड्योत्तरस्य न डम भवति ॥ अचका
सुः ॥ अचकात् ॥ अचकाः ॥ अचकास्तं ॥ अचकास्त ॥ अचकासं ॥ अचकासव ॥ अचकास्त
व्याप्रकथने ॥ आख्याति ॥ आख्यायात् ॥ आख्यातु ॥ आख्यात ॥ मज्जुषुद्धौ ॥ मजे
वद्धिः पितिव ॥ मजेर्ज्ञातो र्द्विर्भवति पिति परे ॥ छशषराजादेः षः ॥ मार्ष्टि ॥ मृष्टः म
जेति ॥ मज्यात् ॥ माषु ॥ मष्यात् ॥ मष्यं ॥ मजेतु ॥ घोडः ॥ अमाई ॥ अमाई ॥ अमष्यं ॥
अमजन ॥ निजांगुणः ॥ निजादीनां पूर्वस्य गुणो भवति ॥ अपिलुकि सति ॥ एणिजि

॥ एमः ॥

॥ १०२ ॥

रशौचपौषणयोः ॥ आदेः नः स्तः ॥ जहोत्यादिवद्धिर्वचनं ॥ निरपूर्वः ॥ प्रत्ययस्य पित्वा
उपधाया गुणः ॥ चोः कुः ॥ खसेच पाकृतानां ॥ निर्रोनेक्ति ॥ निर्रोनेक्ति ॥ छेरिति अंतस्या
त ॥ निर्रोनेक्ति ॥ निर्रोनेक्षि ॥ निर्रोनेक्ष्य ॥ निर्रोनेक्ष्य ॥ आत्मनेपदेषु ॥ निर्रोने
त ॥ निर्रोनेक्षु ॥ निर्रोनेक्षु ॥ आत्मनेपदेषु ॥ अवनेतिक्ते ॥ अवनेतिजाते ॥ अवनेति
जते ॥ अवनेतिजीत ॥ अवनेतिक्तां ॥ अवनेतिजातां ॥ अवनेतिश्च इत्यादि ॥ विजिरय
थक करणो ॥ वेवेक्ति ॥ वेवेक्तिः ॥ वेवेजति ॥ वेवेज्यात् ॥ वेवेक्तु ॥ अववेक्तु ॥ विषया प्रो
वेवेष्टि ॥ वेवेष्टः ॥ वेवेष्टति ॥ वेवेष्ट्यात् ॥ वेवेष्टु ॥ अववेष्टु ॥ पणालनपरणयोः ॥ सादि
र्दिश्व ॥ अपोर्लुक् ॥ अपोरि ॥ पूर्वस्य ॥ अपोः पूर्वस्य इकारो भवति ॥ व्याड् पूर्वः ॥ व्यापिष
र्ति ॥ व्यापिपतः ॥ व्यापिप्रति ॥ व्यापिपुयात् ॥ व्यापिपर्तु ॥ अपोर्दस्याव ॥ अडागमो भ
वति ॥ व्यापिपरत् ॥ व्यापिपतां ॥ छेरित्यन डम् ॥ व्यापिपरुः ॥ इत्यादि ॥ अगतौ ॥

॥ सार ॥

॥ ११० ॥

अप्रोरिः पूर्वसंवन्धिनोऽकारस्य इकारादेशो भवति ॥ असवर्तोऽस्य पूर्वस्येकारस्येया
देशोऽवक्तव्यः ॥ इयति ॥ इयतः ॥ इयति ॥ इयर्षि ॥ इयथः ॥ इयथ ॥ इयर्षि ॥ इयवः ॥ इय
मः ॥ इययात ॥ इययातां ॥ इययुः ॥ इयतु ॥ स्वरादिन्वादितीयोऽगमः ॥ सेपरेत ॥ सेय
तां ॥ सेयरुः ॥ असंवर्जयित्वेऽनुक्तत्वांगुणाः ॥ सिपि ॥ सेयरः ॥ सेयतां ॥ सेयरुः ॥ इत्या
दि ॥ इरागतौ ॥ अदादित्वादयोलुक् ॥ गुणः ॥ रुति ॥ इतः ॥ यंति ॥ इयात ॥ इतु ॥ इतात
इतां ॥ यंतु ॥ इहिलेत ॥ सेतां ॥ आयन इयते ॥ यक्रतुर्षु ॥ दिश्व ॥ नुधा तोरिति पूर्व
इकारस्य इयादेशः ॥ धातोर्लामिन इति वृद्धिः ॥ इयाय ॥ इयतुः ॥ इयुः ॥ इयिथ ॥ इयेथ ॥
इयथ ॥ इय ॥ इयाय ॥ इयय ॥ इयिव ॥ इयिम ॥ इयइच्छायां ॥ इयादेशाकृतेऽवादेशः
इयेष ॥ क्वचिदकारस्य उवादेशः ॥ उषदाहे ॥ उवोष ॥ धातूनामप्यनंतत्वात्ता तार्थत्वा
च्च सर्वथा ॥ अभिधानुमशक्तत्वादलमात्मापत्तैः ॥ इत्याख्यातः प्रक्रिया ॥

॥ रामः ॥

॥ ११० ॥

अर्थकृतप्रक्रियानिरूप्यते ॥ कृतकर्तरि ॥ वक्ष्यमानाः प्रत्ययाः कृतसंज्ञकाः तेन कर्त
रि भवन्ति ॥ चकाराज्ञावकर्मणोरपि ॥ उपचषपाके ॥ त्वुरागौ ॥ धातोस्तुवुरागौ प्रत्ययौ
भवतः ॥ चोक्तः ॥ पक्त इति स्थिते ॥ कृतद्वितसमासाश्च प्रातिपदिकसंज्ञा इति केचित्
नामसंज्ञायां स्यादिति भक्तिः ॥ स्तुरार ॥ यदादेशस्तद्वद्वति ॥ सेरा ॥ सचडित ॥ डिन्वादि
लोपः ॥ पचतीति पक्ता ॥ पक्तारो ॥ पक्तारः ॥ इकृजकरागौ ॥ गुणः ॥ करोतीति कर्त्री ॥ हजह
रागौ ॥ हरतीति हर्ता ॥ भर्ता भोक्ता ॥ दाता पाता ॥ स्थाता ॥ इत्यादि कृतः ॥ धातोः कृतस्य
यस्य वसादेरिडागमो भवति ॥ भसजायां ॥ गुणावादेशो ॥ भवतीति भविता ॥ लभते
इति लभिता ॥ गुप्तरागौ ॥ उदितोवा ॥ उदितो धातोरिडागमो वा भवति ॥ उदितो वेत्
त्रवाशब्दाः ॥ इषसहलभरुषारिषां धातूनां तादेः प्रत्ययस्येच्चा ॥ गोचयती गोपिता
गोप्ता ॥ विश्वशास्त्रे मांगल्ये च ॥ आदेः ॥ भः ॥ सेच्चा ॥ सेधिता ॥ पूषे सवे ॥ सोता ॥ सवि

॥ सार ॥

॥ १११ ॥

ता ॥ ६७६ ॥ रघा ॥ रघिता ॥ सहस्रर्षतो ॥ सहस्रतिस्थिते ॥ त्रुणाविति त्रुपत्ययः ॥ होठः
सहिवहोरादवर्णस्य ॥ सहिवहोरातोरकारस्योकारादेशो भवति टे परे ॥ तथोर्ध्वः ॥ सुभिष्टुः ॥ छि
टीलोपोदीर्घश्च ॥ सहरति ॥ सोटा ॥ वहपायलो ॥ वोटा ॥ उपचषपाके ॥ पुवोरनाकौ ॥ पुवुइत्येत
यो ॥ पुमयोरनश्च इत्येतावादेशो भवतः ॥ यथासंज्ञेन ॥ पवतीति पाचकः ॥ पाचतीति वा
पाचकः ॥ गित्वा दुपधाया वृद्धिः ॥ शोषं देववत् पठव्यक्तायां वाचि ॥ पठतीति पाठकः ॥ पाठ
यतिवा पाचकः ॥ लोक्कलो वृद्धीलो ॥ लोकयतीति लोककः ॥ इयाव्यावज्ञायां ॥ यावयति
वायावकः ॥ इकृञ्करणे ॥ करोतिकारयतिवा कारकः ॥ नृतरणे ॥ तारकः ॥ मारकः ॥ भ्रसना
यां ॥ तुराप्रत्ययः ॥ राकारो वृद्धार्थः ॥ पुवोरनाकौ ॥ आवादेशः ॥ भवति भावयतिवा भाव
कः ॥ लुञ्छेदने ॥ लुनातिलावयतिवा लावकः ॥ पञ्चपवने ॥ उनातिपाचयतिवा पाच
कः ॥ इत्यादि ॥ क्षिपप्रेरणो ॥ नाम्पध्यात्कः ॥ नाम्पध्याज्ञातो ॥ कप्रत्ययो भवति ॥ कका

॥ रमः ॥

॥ १११ ॥

रोगुराप्रतिषेधार्थः क्षिप्यतीति क्षिपः भिदिरविदारणे भिनत्तीति भिदः छिदिरद्वै
धीकरणे छिनत्तीति छिदः ज्ञावबोधने आतो नपीत्याकारलोपः जानानेभ्यकः सुष्टु
जानातीति मुजः प्रीकृगभ्यश्चकः अतइर किरः प्रियः गिरः पविनंदियहादेरमुणि
नि पचादेर्नन्त्यादेश्वग्रहादेरमुणि निइत्येते प्रत्यया भवन्ति यथासंज्ञेन राकारो वृ
द्धार्थः अप्रत्ययः पववपवदप्रतनदभप्रवरतरवोग्रहजरमरशरसरदेवसेवसेध
कापमेघनर्तवुरासयंजारभरस्यवइत्यादिपचादयः दुपचषपाके पवतीति पचः वि
दज्ञाने वेतीति विदः वदव्यक्तायां वाचि वदतीति वदः दिवुक्तीडायां दीप्यतीति दे
वः सेवसेवायां सेवतीति सेवः दुरादिसमद्वौ नंदिवामिमादिद्विसाधिवधिशोभि
रोचीत्यादयो नद्योदयः पुप्रत्ययः पुवोरनाकौ इदितो नुम् इदिवातो नुमागमो भवति
नंदयतीति नन्दनः रमुक्तीडायां रमते इति रमनः वामक्रमसहर्षे वामतीति वामनः

सा
११२

कमतीतिकमराः अर्दमर्दमर्दने जनंअर्दयतीतिजनार्दनः मर्दयतीतिमर्दनः मदिर
र्षेसदनः दधराः साधनः शोभनः रोचन तपनः दमनः जल्पनः दप्पराः दहूराः
रायुरा रुधातोर्गुणप्रत्ययोभवति युवोरनाको धातोर्नामिनः रौतिरावयतिरावराः
ग्रहादेशीतिप्रत्ययोभवति ग्रहादीनामिदोदीर्घोभवत्यपरोक्षायां गृह्णातीतिग्राही
अंतोयुक् तिष्ठतीतिष्ठायी यजतीतियाजी रुशब्देविपूर्वः विरावी याप्रापरो
यायी चरगतिभक्षरायोः चिचरतीतिचिचारी दशादेशः दशादेशीतोः प्राप्रत्ययो
भवति शकारः शित्कारार्थः शितिचतुर्वत शितिप्रत्ययपरेचतुर्धृतिवादिषु य
त्कार्यमुक्तंरुवति उत्पश्यदेशः उत्पश्यतीति उत्पश्यः वेदपाते धयतीतिध
यः ध्याशब्दाग्निसंयोगयोः धमादेशः उरुमतीति उरुमः पापाने उत्पिवः
प्रागंधोपादाने उज्जिचतीति उज्जिघः गमांस्वरेइत्युपधायालोपः हनोच्चे

रामः
११२

गां हंता गोघ्नः कृतघ्नः मुचादेर्मन् वित्थलाभे गांविन्दतीतिगोविंदः ज्वलादेशीः
ज्वलादेशीतोर्गुणप्रत्ययोभवतिराकारो रूक्षार्थः ज्वलदीप्तौ ज्वलतीतिज्वालः तपसंता
पे नपतीतितापः पथिगतौ पथातीतिपाथः अत्रहृच्चनंतरंमुमागनः व्यधताड
ने व्याधः डुकुञ्जकरणे कार्येः ता धातोः कर्मणिप्रयुज्यमानेअराप्रत्ययोभवति
धातोर्लीमिन इतिवृद्धिः कुंभं करोतीतिकुम्भकारः ग्रंथं करोतीतिग्रंथकारः शास्त्रका
रः उदाजदाने आडोडः आकारान्ताधातोः कर्मण्यपघदेसति डप्रत्ययोभवति डित्वा
दिलोपः गांददातीतिगोदः धनंददातीतिधनदः नाम्निच नाममात्रेप्रयुज्यमाने
पिडप्रत्ययोभवति कमलंददातीतिकमलदः दाम्भोपिवतीतिदिषः जनीषाडुर्भा
वे दाम्भोजनोयनयनाम्नां नायतेद्विजः गृहेतिष्ठतीतिगृहस्थः डुगतौ अवंदव
तीतिभ्रूः अवभ्रूः अवभ्रूआदेशोभवतिडेपरे उरुसः सलोपोमुम्भा उरुसः सकारण

॥ सार ॥

॥ ११३ ॥

लोपो भवति वा मुमागमः ॥ गम्यगते ॥ उरसागच्छतीति उरगः ॥ उरङ्गः ॥ विहाय सो विहच ॥ विहा
यस्य शब्दस्य विह आदेशो भवति चकाराच्चा मुमागमः ॥ विहाय सिगच्छतीति विहगः ॥ विहङ्गः ॥ तर
सरचेतरसावेगेतगच्छतीति तरगः ॥ तरङ्गः ॥ भुजो कौटिल्ये ॥ भुजगः ॥ भुजंगः ॥ प्रवगः ॥ प्रवङ्गः
अटौ ॥ धातोर्नाम्निकार्यं च सत्यकारट्कारौ प्रत्ययौ भवतः ॥ ट्कार ईवर्थः ॥ अस्थिहरतीति
अस्थिहरः ॥ श्वाः कवचं हरतीति ॥ कवचहरः ॥ कुमारः ॥ भारं हरतीति भारहरः ॥ ध्वजधारणे ॥
धनुः धरतीति धनुर्धरः ॥ चरति भक्षणायोः ॥ कुरुचरतीति कुरुचरः ॥ ट्कार ईवर्थः ॥ अ
प्रत्ययसर्वधानुसाधारणं ॥ ट्कार प्रत्ययस्तु चरादेरेव ॥ शोकं करोतीति शोकरी कन्या ॥ य
शः करोतीति यशस्करी विद्या ॥ दविदारणे ॥ पुरंदारयतीति पुरंदरः ॥ यमनियमने ॥ वा
चं यमतीति वाचं यमः ॥ सर्वसहतीति सर्वसह ॥ द्विषंतपतीति द्विषंतपः ॥ शत्रूंतपती
ति शत्रूंतपः ॥ दविदारणे ॥ भगंदारयतीति भगंदरः ॥ भास्करः ॥ दिवाकरः ॥ प्रभाकाः ॥ लिपि

॥ रामः ॥

॥ ११३ ॥

कर ॥ इत्यादि ॥ इखवि ॥ धातोर्नाम्निकार्ये सति इखवि ॥ इत्येते प्रत्यया भवन्ति ॥ त्वं क
रोतीति त्वं करि ॥ वर्जिहरी ॥ आश्रमापौ ॥ देवानाप्नोति देवापि ॥ वातापि ॥ रिविति प
दस्य ॥ रिविति प्रत्ययपरे ॥ पूर्वपदस्य मुमागमो भवति ॥ क्षमं करोतीति क्षमंकरः ॥ प्रियंवदती
ति प्रियंवदः ॥ आत्मानं विभतीति ॥ आत्मंभरिः ॥ उदरं विभतीति उदरंभरिः ॥ कुक्षिंभरिः
रजोखश ॥ रजुकंपने इत्यादीनां खश प्रत्ययो भवति ॥ खकारो मुमागमार्थः ॥ मुवादेर्मु
म् ॥ शकारश्चतुर्वन्कार्यार्थः ॥ चुरादेर्जि ॥ जनं रजयतीति जनमेजयः ॥ जिनये ॥ धनं जय
तीति धनंजयः ॥ पंडितमात्मानं सत्यते पंडितं सत्यः ॥ दिवादेर्यः ॥ रघुङ्कारणे ॥ करणे
र्थे रघुङ् प्रत्ययो भवति ॥ खकारो मुमागमार्थः ॥ सुबोरनाको ॥ सुबुद्धयेतयोः प्रत्ययो
रन अकल्पेतावादेशो भवतः ॥ अनन्तो नग्नः क्रियते ॥ नेनेति नग्नं करणं शुभं ॥ अस्थलः
स्थलं क्रियते अनेनेति स्थलं करणं दधि ॥ भजां विष्णु ॥ भजादेचातोः कर्त्तरि विष्णु प्रत्ययो

॥ सार ॥

॥ ११४ ॥

भवति ॥ वेः वेर्लोपो भवति ॥ राकारो वृद्धर्थः ॥ चोः कुः ॥ वावसाने गस्य कः ॥ भजसेवायां ॥ अ
र्थं भजतीति अर्थभाक् ॥ कृष्णभाक् ॥ कृकं भाक् ॥ परिवाद् ॥ वहपापरो ॥ भारवाद् ॥ होटः ॥ वा
वसाने ॥ वहोवौशासादौ स्वरे ॥ अवर्णात्परस्य वाहो वकारस्योकारादेशो भवति शसादौ स्वरे
परे ॥ भारौहः ॥ भारौहा ॥ भारवाद्यामिनादि ॥ अवयजतीति अवयात् ॥ सहमर्षरो ॥ सहः
षः साटि ॥ साटि रूपे सति सहः सकारस्य षकारादेशो भवति ॥ रसेपदांते च ॥ तुरासहते
इति तुराषाट् ॥ तुराषाट् तुरासाहौ ॥ तुरासाहः ॥ मोनोधातोः सकारान्तस्य धातोर्म
कारस्य नकारो भवति रसेपदांते च ॥ शमुस्मउपशमे ॥ प्रकर्षेण शास्यतीति प्रशान् ॥
वेरिति विलोपः ॥ अभूततद्भावे कृत्वस्ति योजेच्चि ॥ चो दीर्घ ईचात् ॥ चोपरे अवर्णात्
ईकारो भवति ॥ इत्स्वस्य च दीर्घः ॥ चकारः ॥ चो दीर्घ इति विशेषणार्थः ॥ वेरिति वेर्लोपः
अमिथुनं मिथुनं क्रीयते इति मिथुनीकरणं पाणिग्रहणं ॥ अशुक्लः शुक्लः भूयते इ

॥ रामः ॥

॥ ११४ ॥

तिशुक्लीभावः ॥ असहायः सहायो भवतीति सहायी स्यात् ॥ अहेतुः हेतुः कृतः ॥ हेतुकृतः
चौसलोपश्च ॥ अमनाः मनाः भवतीति मनीभावः ॥ नउन्मना अनुन्मनाः अनुन्मनाः
उन्मनाः भवति उन्मनीभावः ॥ डाचक्चिवक्तव्या ॥ अडः खिनं डः खिनं करोति ॥ डः खाकरोति
आतोमनिपक्चिवनिपः ॥ आकारांतादातोर्मनिपक्चिनिपवनिप इत्येव तस्य भवन्ति कर्त्त
रि ॥ इकारयकार उच्चारणार्थः ॥ सुष्टुददातीति सुदामा ॥ नोपधाया दीर्घः ॥ नाम्नो नो लोप
श्चाधौ ॥ राजनशब्दवत्प्रक्रिया ॥ स्थानी ॥ स्थापागादीनामी भवति किति परे ॥ न किं पि
सुष्टुपीवतीति सुपीवा ॥ भूरिददातीति भूरिदावा ॥ क्वचिदन्मोत्सोपि दृश्यते ॥ सुष्टु करो
तीति शुक्र्म ॥ रुतीति इत्वा शुभ्रवतो ॥ गुराः ॥ नोपधाया दीर्घः ॥ अरुणोतीति शर्वा इ
त्यादि ॥ क्विप् ॥ सर्वधातुभ्यः क्विप्प्रत्ययो भवति ॥ इत्स्वस्यपि कृत्तितुक ॥ पितिकृपि
परे इत्स्वस्यतुगागमो भवति ॥ क्विपः सर्वापहारी लोपः ॥ कर्म करोतीति कर्मकृतः ॥

॥ सार ॥
॥ ११५ ॥

अग्निं चिनोतीति अग्निचित् ॥ देवान् सौतीति अग्निचित् ॥ देवान् सौतीति देवसुत ॥ सो
पंपिवतीति सोमपा ॥ दीर्घत्वान्नतक ॥ सर्वं पश्यतीति सर्वदृक् ॥ दिशामितिकृत् ॥ श्रि
भसेवायां ॥ सुपूर्वं ॥ प्रछादेदीर्घताचवक्तव्या ॥ सुश्रीः ॥ प्रछजीप्सायां ॥ किप ॥ छशषरा
जादीनां षः ॥ षोडः ॥ तत्त्वं पछतीतितत्त्वपाद् वचपरिभाषणे ॥ उच्यते इति ॥ वचनं वाक ॥ रा
हबंधने ॥ किपिपरेनसुयोपसर्गस्य दीर्घतोचवक्तव्या ॥ नलोधः ॥ उपसमीपेन स्यते इति ॥ उपानत
॥ चकारात् वषशक्तिबंधने ॥ पाहृद् ॥ विहृगतौ ॥ मर्मावित् ॥ कंचिकीर्षति ॥ कंचिकीः ॥ अत
दृर ॥ संयोगात्तस्य लोपः ॥ खोर्विहसे इति दीर्घः ॥ सप्रत्ययः ॥ धैचिन्नायां ॥ धायते ॥ किपि संप्रसा
राणां ॥ दीर्घस्य दीर्घईकार ॥ सुबुधायतीति सुधीः ॥ दशोष्टकसकौचोपमाने कार्य ॥ दशकीतो
ष्टकसकौ प्रत्ययो भवतः ॥ उपमाने कार्यचकारात् किप ॥ आसर्वादेः ॥ एतेषु प्रत्ययेषु सर्वादेः पू
र्वस्यात्वं भवति ॥ अत्रादृशते इति अत्रादृशः ॥ छशषराजादेः षः ॥ षोडः कः से ॥ अत्रादृशः

॥ रामः ॥
॥ ११५ ॥

अत्रादृक् ॥ एषु प्रत्यये ॥ अत्रादृशी ॥ तद्वत्तदृश्यते इति तादृशः ॥ तादृशः ॥ तादृक् तादृशी ॥ अ
हमिह दृश्यते इति मादृशः ॥ मादृशः ॥ मादृक् ॥ दिशामितिकृत् ॥ दानुबंधत्वादीपतादृशी ॥
अत्रादृशी ॥ किमिदमः कीदृशः ॥ किमशक्यस्य इदमशक्यस्य च कीदृश इत्येतावादेशौ भवतः ॥
कद्वदृश्यते इति कीदृशः ॥ कीदृशः ॥ कीदृक् ॥ कीदृशी ॥ ईदृशः ॥ ईदृशः ॥ ईदृक् ॥ ईदृशीवार्त्ता
भवदादिषु दशोर्विधानार्थ ॥ टकारादयो दीर्घतावक्तव्या ॥ भवानिव दृश्यते भवादृशः ॥ भ
वोदृशः ॥ भवादृक् ॥ भवादृशः ॥ सदृशः ॥ सदृक् ॥ णिनिरतीते ॥ धातोरतीते कालेशीले
वणिनिप्रत्यया भवति ॥ इनां शोसौ ॥ अग्निष्टोमयात्री ॥ उधमोजी ॥ किपवति पदाः ॥
धातोरतीते कालेशीले च किपवनिपद इत्येते प्रत्यया भवन्ति ॥ वत्रमवधीति ॥ वत्रं हतवा
न इति वत्रहा ॥ यजतीति यज्वा ॥ शुभपाणिप्रसवे ॥ वनिप ॥ पित्वात्तुक् ॥ कत्वा कृणाभा
वः ॥ सुतवान इति सुत्वा ॥ सरसि ज्ञाते सरसि जं ॥ दित्वादिलोपः ॥ सर्वमगमदितिसर्वगः

॥ सार ॥

॥ ११६ ॥

सामअगायदितिसामगः ॥ कृत्तवम् ॥ धातो र तीरे काले कृत्तवम् प्रत्ययो भवतः ॥ भावकार्ययोः
कृत्तः ॥ कृतः परः ॥ ककारो गुरा प्रतिषेधार्थः ॥ कर्त्तरि कृत्तवम् ॥ उकारो न सिद्धानार्थः ॥ कटं कृतवान्
आगतो देवदत्तः ॥ आगतं देवदत्तेन ॥ स्थितं देवदत्तेन ॥ भावेन पुंसकांतं ॥ गत्यर्थे कर्मकाच्च
कर्त्तरि कृत्तः ॥ गत्यर्थे कर्मकाच्च धातोः कर्त्तरि कृत्तव्यो भवति ॥ अटगतौ ॥ आदीत इति अदि
तः ॥ अटन प्राप्ताः ॥ कृतः ॥ धातोः कृत्यस्य यस्य वसादे रिडागमो भवति ॥ स्थितः ॥ शमुदमुडय
शमे ॥ शमां दीर्घः ॥ शांतः ॥ दांतः ॥ कमुकांतौ ॥ कांतः ॥ लोवासेत ॥ सेट् कृत्तव्यो वाकिरुवति ॥
किन्वा घानगुरा ॥ प्रद्योतितः ॥ प्रद्युतितः ॥ उदितः ॥ वदितः ॥ रुदितः ॥ रोदितः ॥ मुषितः ॥ मो
षितः ॥ द्योयहामिति दीर्घः ॥ यहीतः ॥ गहीतः ॥ नोदितः ॥ नुदितः ॥ विदितः ॥ वेदितः ॥ वृषिजः
कितः ॥ उवर्णांता ॥ वर्णांताच्च श्रिज श्रवधातोः परस्य कितः प्रत्ययस्य वसादे रिडागमो न
भवति ॥ वृतः ॥ भृतः ॥ श्रितः ॥ आदीदितः ॥ आदित ईदितश्चेद् न भवति ॥ जितांतकवर्त्तमाने

॥ रामः ॥

॥ ११६ ॥

पि ॥ जितांधातुनांतक प्रत्ययो भवति वर्त्तमाने काले पि ॥ दत्तस्य नोदश्च ॥ दकारा इतरस्य कि
तत्तशब्दस्य नत्वं भवति दकारस्य च नकारः ॥ जिमिदास्त्रेहने ॥ जिकारस्तक प्रत्ययार्थः ॥ आ
कार अनिष्टापनार्थः ॥ मिदुतक इति स्थिते ॥ ककारो गुरा प्रतिषेधार्थः ॥ तकारस्य न
कार ॥ दस्य च नकारः ॥ मिल्ममलं तैलेन वर्त्तते ॥ जिषिदागात्र प्रशरणे ॥ पूर्ववत्तनका
र ॥ आदेः भः स्रः ॥ आयासेन प्रसिन्नः ॥ जिजिदासंचूर्णने ॥ क्षिणाः ॥ अदभक्षणी ॥ अ
दोजघः कित्यनस्य ॥ अदोधातोर्जघादेशो भवति किति परे असे वाच्येन भवति ॥ जघत्त
प्रत्ययः ॥ तथोर्धः ॥ रुभेजवाः ॥ जग्यसन्नमिति कर्मणि ॥ रः ॥ रेफा इतरस्य तकारस्य नत्वं
भवति ॥ कृजहिंसायां विक्षेपने च ॥ अत इह ॥ अकारस्य इ भवति ॥ व्योर्विहसे इति दीर्घः ॥
विकीर्णं ॥ जृषु अ प्रवयाहानौ ॥ जीर्णं ॥ कीर्णं वा शरीरं ॥ ल्वाद्योदितः ॥ ल्वादे रोदितश्च
धातोस्तोनो रुवति लूनछेदने ॥ लूनः ॥ शिक्षये क्षेदीर्घो निष्ठायां वा क्षिणाः ॥ क्षीणाः ॥

॥ सार ॥

॥ १११ ॥

मैहैहर्षक्षये ॥ संधाक्षराणामा ॥ ग्लानः ॥ ग्लानः ॥ ओहाकत्यागे ॥ स्थामीतिइकाराकारः ॥ ही
नः ॥ दीनः ॥ ओप्यायीवृद्धौ ॥ प्यायः पी ॥ प्यायोधातो ॥ पीइत्ययमादेशोभवति ॥ पीनः ॥ पूप्स
वे ॥ आदेः ॥ स्रः ॥ सूनः ॥ दोरति ॥ दाइत्यस्यदइवतितकारादौकितिपरे ॥ अदायिदत्ते ॥ अदात
इतिदत्तवान् ॥ इइअउपतापे ॥ आदायिइतिदूनः ॥ स्वरातोवा ॥ स्वरादुत्तरस्यदाइत्यस्यतोवाभव
ति ॥ तकारादौकितिपरे ॥ प्रतः ॥ प्रदतः ॥ दैपशोधने ॥ अवत्ते ॥ अवदत्ते ॥ यजदेवपूजायां ॥ ययां
यवराणामिति संप्रसारणं ॥ छशषराजादेः षः ॥ इष्टम् ॥ इष्टवान् ॥ इवपबीजसंताने ॥ उत्तंवी
जं ॥ वृषापरो ॥ संप्रसारणं ॥ होठइतिठत्वेकृते ॥ तथोई ॥ छुत्वं ॥ टिठेलोपोदीर्घश्च ॥ उठे
तुइहांपदु ॥ हेअआहाने ॥ संप्रसारणं ॥ दीर्घश्च ॥ कृपत्ययः ॥ आकृतः ॥ येअसंवरतो ॥ सं
प्रसारणं ॥ संवीतः ॥ वदवक्तायांवाचि ॥ उदितं ॥ वचपरिभाषणो ॥ वोः ऊ ॥ उक्तं ॥ वसनिवासे
उषितं ॥ कृतइतिइइ ॥ अधुमुश्यायां ॥ वसिष्कधारिइ ॥ अधितः ॥ वसादेः पः ॥ सुप्तः ॥

॥ रामः ॥

॥ १११ ॥

वैरः पारतो ॥ चारणावातिपात्यंते ॥ चारणः चातः ॥ हीणः ॥ हीतः ॥ घ्राणः घ्रातः ॥ विदविचारणो ॥
विन्नः ॥ वित्तः ॥ उन्दीलेदने ॥ उन्नः ॥ उत्तः ॥ वागतिगंधनयोः ॥ निर्वाणः ॥ निर्वातः ॥ संपर्ष्यपेभ्यः क
तेनेर्भ्योसुइ ॥ संस्कृतः ॥ परिस्कृतः ॥ उपस्कृतः ॥ भावेयज ॥ संस्कारः ॥ अलंकारः ॥ जनेर्जा ॥
जातः ॥ पचोवः ॥ पचउत्तरस्यकितस्तकारस्यवकारोभवति ॥ पक्कः ॥ पक्कवान् ॥ शैक्षये ॥ संध्य
क्षराणामा ॥ क्षायामः ॥ क्षामः ॥ १३ वशोषणो ॥ १३ षेकः ॥ १३ वेरुत्तरस्यकितस्तकारस्यकका
रोभवति ॥ स्फायः स्फी ॥ स्फायोधातोः स्फीइत्ययमादेशोभवति ॥ स्फीतः ॥ कै सुकानौतावे
वत् ॥ धातोः कसुकानौप्रत्ययौभवतोतीतेकाले ॥ तोचराप्इतिवइवत् ॥ तावादिवइवत् ॥
तावादिवजावादिर्वचनं ॥ ननुवृद्धादि ॥ यथारायपरस्मैपदेतथाकसु ॥ यथाआत्मनेपदेरु
तथाकानः ॥ ककारोऽगुणप्रतिषेधार्थः ॥ भिदिरविदारणो ॥ उकारोऽनुविधानार्थः ॥ वित्तोऽनुम् ॥
संयोगान्तस्यलोपः ॥ हसेयः सेलोपः ॥ विभिद्वान् ॥ इरुजकरणो ॥ कसुप्रत्ययः ॥ दित्वं ॥ रभ्यका

॥ सार ॥

॥ ११८ ॥

॥ ऊहोनुम् ॥ हसेपः सेलोपः ॥ संयोगान्तास्यलोपः ॥ चक्रवान् ॥ चकार इत्यर्थः ॥ चक्राणाम् ॥ का
नप्रत्ययः ॥ जघान इति जघिबान् ॥ विह्वहनगमदशविशस्तेषां कसुप्रत्ययः ॥ वाइद् ॥ विविदि
वान् ॥ जघतिवान् ॥ जघन्वान् ॥ जग्मिबान् ॥ जगम्बान् ॥ ददर्शिवान् ॥ ददृश्वान् ॥ विविश्वान् ॥ वि
विशिवान् ॥ शतृणानौ तितेव न क्रियायां ॥ क्रियोपेदेशे गम्यमाने शभृशानौ प्रत्ययो भवतः
तौ चतिपरेव न इति परस्मैपदात्मनेपदयौ भवतः ॥ पचञ्च इति स्थिते ॥ अपकर्त्तरि ॥ अदे इत्य
कारलोपः ॥ नातसंज्ञायां स्यादिर्धिभक्तिः ॥ वितोनुम् ॥ हसेपः सेलोपः ॥ पचन् आत्ते ॥ पच
न्नात्ते ॥ पठंतिष्ठति ॥ गैगाने ॥ गायनगच्छति ॥ मुगानेतः ॥ अकारस्यानेपरे मुगागमो भ
वति ॥ पचते इति पचमानः ॥ पठति पठन्यजमाने स्तौति ॥ तेनादे रूपं ॥ मनुते इति मन्वानः
आसेरानई ॥ आसेरानोष्परस्यानस्याकारस्य ईकारादेशो भवति ॥ आत्ते इति आसीनः ॥
वादीपोः शतुः ॥ अवर्णत्सरस्य शतपयस्यवानुमागमो भवति ॥ ईकार ईपिवपरे ॥ तुदय

॥ रामः ॥

॥ ११८ ॥

थने ॥ तुदत ॥ तुदती ॥ तुदंती ॥ अप्ययोरानित्यं ॥ अपप्रत्ययस्य यप्रत्ययस्य च संबंधिनो
अकारात् सस्य तु प्रित्यंनुमागमो भवति ॥ भवतीति भवंती ॥ पचतीति पचंती ॥ पठंतीति
पठंती ॥ हसतीति हसंती ॥ दिव्यतीति दिव्यनी रामादृश्यने ॥ श्लिषभा लिंगतो ॥ श्लिष्य
तीति श्लिष्यनी ॥ दितृक्तानां यशादीनां च शतुर्नुमप्रतिषेधो बलव्यः ॥ ददातीति दद
त ॥ ददती ॥ यशतीति यशत ॥ यशती ॥ जागतीति जाग्रत ॥ जाग्रती ॥ दरिडादुर्गतौ ॥ दरि
डादेरालोपो बलव्यः ॥ दरिडातीति दरिद्रत ॥ दरिद्रती ॥ वकासतीति वकासत ॥ वकास
ती ॥ अनुसासत ॥ विदेर्वोवसः ॥ विदेर्धातोः शभृविषये वावसुप्रत्ययो भवति ॥ वेतीति
विद्यान ॥ वसे ॥ विदत ॥ अत्र भवतत्र भवद्वंद्वौ पूज्यापेति पात्यते ॥ अत्र भवतो भवमि
श्राः ॥ तत्र भवतिर्भगवत्स्यादैर्भगितं ॥ शीते भूत ॥ धातोस्तनप्रत्ययो भवति शीले
समावेर्थे ॥ नकारप्रत्ययभेदज्ञापनार्थः ॥ करणशील ॥ कर्त्तृ ॥ हरणशीलो हर्त्ता ॥ नय

॥ सार ॥

॥ ११८ ॥

नशीलोनेता ॥ भरणशीलोभर्ता ॥ कृतइति ॥ इडागमः ॥ विचरणशीलोविचरिता ॥ इत्यादि नि
अनित्वातनेत ॥ गुणः ॥ इत्युक्कु ॥ धातोः ॥ शीलेस्वभावेर्थे ॥ इत्युक्कु ॥ इत्येते प्रत्यया भवन्ति ॥
गुणः ॥ अलं पूर्वः ॥ अलं करणशीलः ॥ अलं करिषु ॥ निराकर्तुं शीलमस्य निराकरिषु ॥ भा
मनशीलः ॥ भाजिषु ॥ यस्य अदने ॥ यस्य नशीलः ॥ यस्यिषु ॥ प्रभव नशीलः ॥ प्रभविषु ॥ सहम
र्षणे ॥ सहिषु ॥ जेतुं शीलमस्य जिषु ॥ भवनशीलः ॥ भूषु ॥ स्थाषु ॥ विष्णुमा प्रौ ॥ विषुः
ग ॥ अमिकांक्षायां गधुः ॥ षाकोकणः ॥ धातोः ॥ शीलेर्थे षाक उ उ कण इत्येते प्रत्यया भवन्ति
णकारो वृद्धार्थः ॥ वरनिष्ठायां ॥ वरणाशीलो वराकः ॥ वाके प्रत्ययः ॥ षकार ई वर्थः ॥ वरा की
जस्य मक्तायां वाचि ॥ जस्य कः ॥ भिक्षया च्चायां ॥ भिक्षितुं शीलमस्य भिक्षाकः ॥ भि
क्षुः ॥ भिक्षुकः ॥ सान्नाशंसयोश्च ॥ सप्रत्यया दा ॥ पूर्वात् शंसु सुता वित्यस्माच्च शीला
र्थं विनापि प्रत्ययो भवति ॥ वचपरिभाषणे ॥ इच्छायामात्मनः सः द्वित्वं ॥ यः से ॥ चोः

॥ रामः ॥

॥ ११९ ॥

कः ॥ षत्वं ॥ सधातुः ॥ उपत्ययः ॥ वक्तुं मिषुर्विवक्षुः ॥ पिपासतीति पिपासुः ॥ इत्वं ॥ द्वित्वं पूर्व
त्पहसादिशेषः ॥ अतइर ॥ त्वोर्विहसे दीर्घः ॥ कृहोभुरिति तुत्वं ॥ विकीर्षतीति विकीर्षुः ॥ शं
सुत्तुतो ॥ आसंसतीति आसंसुः ॥ घषसर्वेस ॥ जिघृक्षतीति जिघृक्षुः ॥ कमुकानौ ॥ उक
णप्रत्ययः ॥ णकारो वृद्धार्थः ॥ कामयतीति कामुकः ॥ भूयतायां ॥ भवितुं शीलमस्य भातुकः
णाम् प्रहृत्वे शके ॥ नमादेरः ॥ नमादेर्हीतोः ॥ शीलेर्थे प्रत्ययो भवति ॥ दीपिकपिनसिजस
मोक्षतां हिंसिकमिस्मिन् ॥ उषदसने नपारत्तनमादयः ॥ नमशीलः ॥ नम्रः ॥ हिसिहिंसा
यां ॥ हिंसनशीलः ॥ हिंसः ॥ अजस नशीलः ॥ अजसः ॥ कमनलीलः ॥ कम्पुः ॥ कप्रः ॥ दीप्रः ॥ घस्थ
अदने ॥ घसादेः क्तरः ॥ घसादेर्हीतोः ॥ क्तरप्रत्ययो भवति ॥ ककारगुणप्रतिषेधार्थः ॥ घ
सनशीलः ॥ घस्मरः ॥ अदनशीलः ॥ अघरः ॥ समरणशीलः ॥ लमरः ॥ छिदिभिदिविदां कुरः
छिदुरं ॥ मिदुरं ॥ विदुरं ॥ भासादेर्घुरः ॥ भासादेर्हीतोर्घुरप्रत्ययो भवति ॥ घकारो घिक्ता

॥ सार ॥

॥ १२० ॥

यार्थः ॥ भासदीपौ ॥ भासनशीलः भासुरः ॥ भंज आसर्दने ॥ वज्रोः क गौघिति ॥ वजाः कगावि
तिककारगकारौभवतः ॥ भंजनशीलः भंगुरः ॥ यजदेवपूजासंगतिकरणदाने ॥ अतिशये
हसादेर्यङ् द्विभ्यः ॥ यङ् उक् ॥ यङ् नादातो रुक्प्रत्ययोभवति ॥ यङ् लुक् ॥ तत्सन्नियोगे य
ङ् लुग्भवति ॥ पूर्वस्य हसादिः शेषः ॥ ययजक इति स्थिते ॥ आतः ॥ पूर्वसंबन्धिनो अकारस्य
आकारोभवति ॥ यायजकः ॥ दशमशीलः ॥ अमजपांनु गितितुगागमः ॥ पूर्वस्य ॥ दं दभ्रक
जपनशीलः ॥ जंजयकः ॥ वदनशीलः ॥ वावदकः ॥ जागरणशीलः ॥ जागरूकः ॥ आदतः कि
र्दिभ्य भूते ॥ आकारान्तादकारान्तादातोः शीले र्थे भूते काले किः प्रत्ययोभवति ॥ धातोश्च
द्विर्वचनं ॥ रामः सोमं परिर्यजेददिर्गाश्चक्रिरुतं ॥ याजकान्वविराजहिः पौण्डरीके महावि
जान् ॥ सदोणादयः ॥ सर्वस्मिन्काले उणादय प्रत्यया भवन्ति ॥ डुकृजकारो ॥ णकारो वृद्ध
र्थः ॥ करोतीति कारुः ॥ वागतिमन्धनयोः ॥ वातीति वायुः ॥ आतोयुक् ॥ डुमिजप्रक्षेपे ॥ मि

॥ रामः ॥

॥ १२० ॥

नोतिमायुः ॥ स्वदस्वाद आस्वादने ॥ स्वाडः ॥ कृश आह्लादने ॥ स्वाडः ॥ कृश आदाने रोदने च
गुणः ॥ छश घराजादेः षः ॥ बुभिः बुः ॥ क्रोशतीति क्रोधा ॥ तृप्रत्ययश्च ॥ अवरक्षपालने ॥ मु
कप्रत्ययः ॥ ककारकित्कार्यार्थः ॥ कित्वात्संप्रसारणं ॥ अवतीति ओम् ॥ अतसातत्येगम
ने ॥ मणीणप्रत्ययः ॥ णकारो वृद्धर्थः ॥ अततीति आत्मा ॥ मणप्रपञ्चाया ऊरुः मणिप्रत्ययो
पञ्चभूतस्य अकारस्यरकारादेशोभवति ॥ त्रिह्रिह्रिह्रिह्रिह्रौ ॥ वृहत्वाहं हणत्वा वा वृहत्वा
हं नधारणपोषणयोः ॥ मप्रत्ययः ॥ धारणाधर्मः ॥ धृजकंपने ॥ ध्वादेरुतिः ॥ ध्वादेर्धातो रु
लिप्रत्ययोभवति ॥ ध्रुनोतीति कलिः ॥ अगिरगिलगिगत्तार्थः ॥ इदिनइतिनुमागमः ॥ अंग
तीति अंगलिः ॥ इत्यादि ॥ शसादित्यः ॥ करणोत्र ॥ शासु अनुशिखौ ॥ शास्त्रं ॥ शसुहिंसायां
शास्त्रं ॥ असुक्षेपणो ॥ अस्त्रं ॥ पापाने ॥ पात्रं ॥ नीजपापरो ॥ नेत्रं ॥ दापलवणो ॥ दात्रं ॥ गस्थग
तौ ॥ आरूपर्वणिनिप्रत्ययः ॥ णकारो वृद्धर्थः ॥ इकारउच्चारणार्थः ॥ आगतुंशीलमस्य

॥ सार ॥

॥ १२१ ॥

आगामी ॥ भस्मनायां ॥ भवितुंशीलमस्य भावी ॥ ईशादेर्वरः ॥ ईशादेर्हीतोर्वरप्रत्ययो भवति ॥
ईशसेष्वर्थे ॥ ईष्टे इति ईश्वरः ॥ ष्ठागतिनिवृत्तौ ॥ स्थातुंशीलमस्य स्थावरः ॥ राज्ञा राज्ञी ॥
राजादेरन ॥ राजा ॥ युमिश्रतो ॥ यौतीति युवा ॥ नृधातोः ॥ मनशात्का ॥ सर्वधातुभ्यः मनइअ
असुकदत्तेते प्रत्यया भवन्ति ॥ कर्म ॥ तेजः ॥ वचादेरस ॥ वचादेहातोरसप्रत्ययो भवति ॥ व
चः ॥ अहंमहं पूजायां ॥ अहःमहः ॥ तपः ॥ सौकार्यकेलिस ॥ भिदेलिसंकाष्टं ॥ पचेलिसं
घात्रं ॥ पचेलिसा ॥ आढकाः ॥ पुवइअगित्पोनि ॥ योतीतियोनिः ॥ वहतीति वद्विः ॥ अग
तीति अग्निः ॥ इति परमैश्वर्यं ॥ चदिआल्हादने ॥ इदिवदिशकिरुभ्योरः ॥ इदितइति नु
म् ॥ इडतीति इडः ॥ वंडतीति वंडः ॥ शकते इति शकः ॥ रुडतीति रुडः ॥ पुष्यतीति पुष्यं ॥
फलतीति फलं ॥ मूलयतीति मूलं ॥ उनादयोः परिमिताः ॥ प्रयोगमनुसृत्य प्रयोक्तव्याः ॥
तुम् तदर्थं यां भविष्यति ॥ धातोर्भविष्यतिकाले तुम् प्रत्ययो भवति ॥ तदर्थं यां क्रिया

॥ रामः ॥

॥ १२१ ॥

यां प्रयुज्यमानायां ॥ भुजपालनात्प्रवहारयोः ॥ भोक्तुं वृजति ॥ पठितुमीष्टे ॥ स्तौतुमी
हते ॥ घञभावे ॥ धातोर्भावेर्थे घञप्रत्ययो भवति ॥ वज्रोः कर्गौघिति ॥ वज्रोः ककारग
कारौ भवतः घिति परे ॥ पच्यति इति पाकः ॥ मकारो वृद्धर्थः ॥ त्यज्यत इति त्यागः ॥ इ
ज्यत इति यागः ॥ त्यजहानौ ॥ यज्ञांगेषु यागः ॥ अनुइज्यत इति अनुयागः ॥ भजसेवा
यां ॥ विभजनं विभागः ॥ इरागतौ अयनं आयः ॥ संज्ञायामकर्त्तरि च ॥ कर्त्तवर्जिते ॥
कारके भावे कर्मणि च घञप्रत्ययो भवति संज्ञायां विषये ॥ प्रतिप्रतिकार्यमाह्रियत इ
ति प्रत्याहारः ॥ उष्यते ॥ स्मिन्वास ॥ दीयत इति आतोयुकरिदायः ॥ विक्रियत इति वि
कारः ॥ पीयत इति पायः ॥ साधनाधारयोर्मज्जनान्नां च घञवक्तव्यः ॥ मजे वृद्धि
घिति ॥ अपमज्यते अतनेति भयामार्गः ॥ लिख्यते अस्मिन्निति लेखः ॥ आचारस्य
स्मिन्नित्याचारः ॥ इड् अभ्ययते ॥ अधीयत इति अभ्यायः ॥ स्वरादेः ॥ स्वराणां हातो

॥ सार ॥

॥ १२२ ॥

रप्रत्ययो भवति भावादौ ॥ सवीयत इति संचयः ॥ नीयत इति नयः ॥ उनीयत इति उन्नयः ॥ स्त
वन इति स्तवः ॥ नृविशेषे ॥ नियते विशिष्यते कामादिभिरिति नरः ॥ परिभवः ॥ मदां ॥ मदा
दीनामः प्रत्ययो भवति भावादौ ॥ मदी हर्षः ॥ प्रमाद्यते ॥ नेनेति प्रमदः ॥ अनया वेति प्रमदा
पण्यवहारस्तु तौ च ॥ परापतः ॥ इति पणः ॥ शम्पत इति शमः ॥ यम उपयमे ॥ यम्यत इति य
मः ॥ दम्पत इति दमः ॥ दीयते विश्वमनेनैति देवः ॥ धिन्नबंधने विशेषेण सीयते इति विष
येः ॥ मूर्त्तौ घनः ॥ मूर्त्तौ कठिन्यपरिच्छेदे वा भिद्ये हन्ते रः प्रत्ययो भवति भावादौ ॥ घनादे
शब्दः ॥ कठिनं दक्षि दक्षि घनः ॥ परिच्छेदे सैव व घनः ॥ वर्ण विपर्ययः ॥ हिंसि हिंसायां ॥ हि
नस्तीति सिंहः ॥ तोऽधुः ॥ दितो धा तोरधु प्रत्ययो भवति भावादौ ॥ दुवेप कं पते ॥ वेप्यते
नेनेति वेपधुः ॥ दुक्षेप क्षेपते ॥ क्षेपनं क्षयते ॥ नेनेति क्षेपधुः ॥ दनदिस मृदौ ॥ नरुधु
दवधुः ॥ स्वपधुः ॥ इत्यादि ॥ दितस्त्रिमकतकृते ॥ दितो धा तोत्रिम रूपप्रत्ययो भवति तेन

॥ रामः ॥

॥ १२२ ॥

धात्वर्थेन कृते र्थे वा सति क्रियाया निर्वृतः ॥ इकृञ् करणो ॥ कृत्रिमो घटः ॥ इन्धारणायो
षणायो ॥ संभरणेन निर्वृतं संभ्रमं युद्धं ॥ उपचषपाके ॥ पाकेन निर्वृतः पक्विमश्नोदनः ॥
नदुकी ॥ धातोर्न दीत्येतौ प्रत्ययो भवतो भावादौ ॥ यती प्रयत्ने ॥ यतनं यत्नः ॥ प्रहः श्रे ॥ प्र
ह्रादे ॥ छकारस्य शकारादेशो भवति नेपरे भावादौ ॥ पृच्छते इति प्रश्नः ॥ विच्छते इति विभ्रः
॥ विच्छगत्तौ ॥ अत्र गुणाभावः ॥ स्तोऽभुमिः भुः ॥ यजोर्ज्ञः ॥ इत्यने ॥ नेनेति यज्ञः ॥ दुगतौ ॥ इव
तीति दौताः ॥ टीत्वा दीपदोणी ॥ क्रियते कर्ता ॥ टित्वा कर्त्ता ॥ राजाधीयते तिराजधानी स्व
यनं स्वप्नः ॥ आतो नपीत्याकारलोपः ॥ क्रिप्रत्ययः ॥ विधीयत इति विधिः ॥ संधीयत इ
ति संधिः ॥ आधियत इति आधिः ॥ सुभोति धीयत इति अम्भो निधिः ॥ भावे युद्धं ॥ धातोर्भा
वे युद्धप्रत्ययो भवति ॥ सुवोरनाकौ ॥ क्रियते तिकरणं ॥ द्रियत इति हरणं ॥ द्रूयते इति ह
वनं ॥ भ्रूयत इति भ्रूषणं ॥ दीयत इति दानं ॥ दृष्यते इति दृषणं ॥ आदिशब्दात् स्थानं

॥ सार ॥

॥ १२३ ॥

मातं॥ पातं॥ साधनाधारयोश्च॥ साधने आधारे चार्थेयुः प्रत्ययो भवति॥ पच्यतेः ने
नेति पचनोऽग्निः॥ पच्यतेः स्यां पचनी स्थानी॥ संप्रदीयते अस्मै संप्रदानं॥ शमां दीर्घः॥
उखवैचित्ते॥ दृषणाम्॥ उदः स्थादेः सलोपः॥ उस्थानं॥ संभ्रमवरोधनं॥ उत्तम्यत इति उ
नम्भनं॥ ईषद्ः सुष्ठु खल्य॥ इषदादिषु प्रयुज्यमानेषु खल्य इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः भा
वादौ॥ लुकार प्रत्ययभेदज्ञापनार्थः॥ खकारो गुणविधानार्थः॥ ईषद्भवः॥ सुभवः ईषत्क
रः॥ सुकरः॥ लभतामे॥ दुर्लभः॥ दुःखेन युष्यते॥ दुर्योधनः॥ सुयोधनः॥ सुखसेवहारे
॥ ईषद्भूयते इति ईषद्भवः॥ तव्यानीयौ॥ धातोस्तव्यानीयौ प्रत्ययौ भवतः भा
वादौ भविष्यतिकाले॥ भविष्यत इति भवितव्यं॥ कृत इति इद्॥ आस्यते इति आसनीयं
॥ करिष्यत इति कर्तव्यं॥ करिष्यत इति कारणीयं॥ दातव्यं॥ दानीयं॥ पातव्यं॥ पानीयं॥
स्थानव्यं॥ स्थानीयं॥ रमयतीति रमनीय इत्यत्र कर्तव्यं पि अनीय प्रत्ययः इति केचित्

॥ रामः ॥

॥ १२३ ॥

इमे ग्रहं॥ ग्रहादीनामिदो दीर्घो भवति॥ गृह्यत इति॥ गृह्यत इति ग्रहीतव्यं॥ वृजसंवर
तो॥ परिष्यत इति वरीतव्यं॥ स्वराद्यः॥ स्वरांतादातोर्ध्वप्रत्ययो भवति॥ क्षीतुं योग्यं क्षेयं
जेतुं योग्यं जेयं॥ अत्यत्र क्षेयं जेयं मनः॥ चेतुं योग्यं चेयं॥ नेतुं योग्यं नेयं॥ सप्यज्योश
त्पार्थे निपात्यते॥ सेतुं शकं क्षय्यं॥ जेतुं योग्यं जत्तं॥ अत्यत्र क्षेयं जेयं मनः॥ पुशका
त॥ पवर्गांतादातोः शकादेश्वयप्रत्ययो भवति॥ जपुं योग्यं जप्यं॥ दुर्लभप्रप्राप्तौ॥
लब्धं योग्यं लभ्यं॥ शक्तुं योग्यं शक्तं॥ सहच॥ सहसर्षतो॥ सोढुं शकं सज्यं॥ भजमे
थुने॥ जचुं शकं जत्तं॥ रुचिरोचने दीप्तौ च॥ रोचयितुं शकं रुच्यं॥ ईचातः॥ आकारां
तादातो यप्रत्ययो भवत्याकारस्येकारः॥ दातुं योग्यं देयं॥ ज्ञातुं योग्यं ज्ञेयं॥ यातुं योग्यं
पेयं॥ नृहसान्नातघ्नरा॥ नृवर्णीन्नाहसान्नाच्चातोर्ध्वराप्रत्ययो भवति भावादौ
राकारो वृद्धार्थः॥ कर्तुं याग्यं कार्यं॥ वृज-आवरणोत्तं भक्तौ च॥ वारयतुं योग्यं वार्यं॥

॥ सार ॥
॥ १२४ ॥

वक्तुं योग्यं वाच्यं ॥ वाधयितुं योग्यं वाधं ॥ भवितुं योग्यं भाग्यं सहसने ॥ हसितुं योग्यं हास्यं धि
त्वात्ककारोऽपि पक्तुं योग्यं पाच्यं ॥ यत्ते भावकर्मणोर्विहितास्तथा दयस्तेर्ह विधौ च वक्तु
मा ॥ तारो रुसे दशां ॥ दशादीनां रुसे परे अरो रा भवति ॥ दशप्रेक्षणे ॥ दर्शना हो दृष्ट्यः ॥ दर्श
नीयः ॥ द्रष्टुं योग्यं दृश्यः ॥ पुत्राकात ॥ स्म धै चिंतायां ॥ स्म दत्त ॥ संध्यक्षराणामा ॥ स्वाध्यायो
ध्यातव्यः ॥ अश्रवणो ॥ गुरोः ॥ श्रोतव्यः ॥ श्रवणीयः ॥ सतसा हो न न्तव्यः ॥ धै चिंतायां
ध्याना हो ध्यातव्यः ॥ सप्रत्ययां तादपि द्विर्वचनं ॥ संध्यक्षराणामा ॥ ध्या ध्या इति स्थिते ॥
इत्थ ॥ पूर्वहसादिः शेषः ॥ यः से ॥ ततः सधातुरिति धातुसंज्ञायां तव्य प्रत्ययः ॥ निपूर्वः ॥
रुभेजवाः ॥ नितरां ध्यातुमेव व्या निदिध्यासितव्यः ॥ तातुमिच्छः विजिज्ञासितव्यः ॥ कृत
इति ॥ तव्या नीय क्य प घ्यरा स्वराद्यः ॥ एते तव्या दयः ॥ ओरा वश्यके ॥ उवरां तादा व
श्यके र्थे च्यरा प्रत्ययो भवति ॥ औदौ तोर्य प्रत्ययः स्वरवत ॥ अवश्यं भवितुं योग्यं अवश्यं

॥ रामः ॥
॥ १२४ ॥

भावं ॥ अवश्यं नावं ॥ अवश्यं लावं ॥ लुपेदवश्यमः कृत्ये ॥ कृत्याः पंच समाख्याताः क्य प घ्य
रां भावकर्मणोः ॥ तव्या नीयौ स्वराद्यश्च के लिमः कर्मकर्तारि ॥ लृप्ते त काम मनसो रपि ॥
समो यं हिततयो स्मां सस्य प विपु ऽघ जोः ॥ तव्या नीयानां कृत्य संज्ञा पाणि नीयानां ॥ अ
वश्यं लाव्योऽवश्य लाव्यः ॥ भोक्तुं कामः भोक्तु कामः ॥ श्रोतुं कामः श्रोतु कामः ॥ संहित सहि
तं ॥ संततं सततं ॥ मां सस्य पचनं मां सपचनं मां सपचनं ॥ मां सस्य पाकः मां सपाकः ॥ अ
उपधातव्यः ॥ अउपधातव्यः ॥ क्य प्रत्ययो भवति भावकार्ययोः ॥ कृती छेदने ॥ कर्तुं यो
ग्यं कृत्यं ॥ नितरां कृतं निरुक्तं ॥ इत्यात क्य पपित्वा तु क ॥ पुनस्तुतौ ॥ शासुगुहां क्य प लो
तुं योग्यं लुभं ॥ शास्तुं योग्यं शास्यं ॥ गोपुं योग्यं गोप्यं ॥ गुरु संवराणो ॥ गुरुं ॥ वदेः क्य प भा
गादौ ॥ मृषा उद्यते इति मृषाद्यं ॥ ब्रह्मणा उद्यते या कथा सा ब्रह्मोद्या ॥ ग्रहीतुं योग्यं गृह्य
मेता ॥ स्त्रियां यज्ञां भावे ॥ यज्ञादेर्दातोः स्त्रियां भावे क्य प प्रत्ययो भवति ॥ किन्वात्सं प

॥ सार ॥

॥ १२५ ॥

सारणं ॥ वजीवर्जने ॥ प्रकर्षेण वृज्यते अस्यामिति प्रवृज्या ॥ हनौर्नकारस्य तकारो भवति कि
ति परे ॥ इत्यते इति वृत्तहत्या ॥ इज्यते इति इज्या ॥ सम्प्रक समज्यते इति समज्या ॥ अजग नौ शे
पने च ॥ क्ति ॥ धातोः क्ति प्रत्ययो भवति स्त्रियां भावे अकर्तृ चकार के ॥ अनुभति ॥ विशिष्टा भति
॥ विभति ॥ भवतं भति ॥ शोधनं भुक्ति ॥ पवि विस्तारे ॥ इदितो नुम ॥ पवनं पंक्ति ॥ वह प्राप
णो ॥ संप्रसारणं ॥ टि जेतो पो दीर्घश्च ॥ डुटि ॥ संविति ॥ त्वा यो दित इति नकार ॥ स्नानं स्ना
नि ॥ ओहा कत्यागे ॥ हानि ॥ ईश शी जेर्वर क्ति प्रत्ययो नैर्गुणाश्च ॥ वर प्रत्ययस्य क्ति प्रत्य
यस्य इदं न भवति शी जे गुणाश्च न भवति कौ परे ॥ संशयनं संशीति ॥ इषे इति ईश्वर ॥ इ
यते इति इति ॥ जागृति प्राशये ॥ जागरणं जागर्ति ॥ कर्त्तरि क्तिश्च संज्ञायां ॥ कर्त्तव्यं र्वे
धातौ ॥ क्ति प्रत्ययो भवति संज्ञायां ॥ इकृ न करणो ॥ प्रपूर्व ॥ प्रकुरुत इति प्रकृति ॥ धन
धारणो विपूर्व ॥ विधारणं विधति ॥ इकृति पौ धातु निर्देशो ॥ धातोरि कृति पौ प्रत्ययो भ

॥ रामः ॥

॥ १२५ ॥

वतः ॥ पवि ॥ पवति ॥ यजति ॥ पिवति ॥ पठति ॥ गमि ॥ गच्छति ॥ विद्मि दामः ॥ धितो धा
तो भिदादेश्च स्त्रियामः प्रत्ययो भवति ॥ पचा ॥ मजुष भुञ्चौ ॥ मजा ॥ भिदा ॥ छिदा ॥ जरे भ्य
चञ्जनु बंधरहितो ॥ प्रत्ययो भवति ॥ जरा ॥ रुप्रवयो हानौ ॥ गुरो ईसात ॥ गुरुमनो ईतो
ईसांतादप्रत्ययो भवति ॥ ईह चेष्टायां ईहा ॥ उह वितर्क ॥ उहा ॥ ईश दर्शनां कया ॥ ईशा ॥ प्रत्य
यां ताञ्च ॥ प्रत्ययां ता धातोरकार प्रत्ययो भवति ॥ विकीर्षी ॥ प्रत्रीया ॥ आवतः स्त्रियामित्याप् ॥
पूर्वकालेत्का ॥ समानकर्तृके धातौ प्रयुज्यमाने पूर्वकालेत्का प्रत्ययो भवति ॥ स्नात्वा भुक्ते
॥ भुक्ता वृजति ॥ क्ता से ॥ वर्जित्वा ॥ वेदित्वा ॥ विदित्वा ॥ अलं त्व ल्योः प्रतिषेधेत्का ॥ अलं भु
क्ता ॥ उदितः क्ता वे ॥ उदितो धातोः क्ता वे ॥ भवति ॥ इषु इष्टायां ॥ इष्टा ॥ लघित्वा ॥ उष्टा
उषित्वा ॥ समासे कप ॥ समासे सति ॥ पूर्वकाले रूप प्रत्ययो भवति तत्कर्तृके धातौ प्रयुज्य
माने इत्यातरूप ॥ पित्वा तत्तुक् ॥ संभृत्य करोति ॥ प्रणाम्य गच्छति ॥ राम प्रहृत्वे शब्दे ॥ अ

सार
१२६

न न पूर्व इमे ॥ इत्युकारादेशः ॥ किपिजेर्गुणः ॥ अकृत्वापरिरामय्य भुंक्ते ॥ तत्कालेपि
दृश्यते ॥ नेत्रं संमील्य हसति ॥ मीलमीलने ॥ सुखं व्यादाय त्वपि ति ॥ पौनः पुण्यं मृद्वि ॥
समानकर्तृकेषु धातुषु ममाने पु पूर्व काले यौनः पुण्यार्थे धातोर्णाम्प्रत्ययो भवति ॥ त
स्य परस्य द्विर्वचनं ॥ आतोयुक् ॥ पापं पायं गच्छति ॥ भोजं भोजं व्रजति ॥ कथमादि ॥ अर्थेण
मरुज्ज कथंकारः ॥ इत्थंकारः ॥ भुवोभावे कय ॥ वल्लभयंगतः ॥ रामन्तपदस्य उपधायागु
णः ॥ लक्ष्मीर्मन्त्र ॥ लक्ष्मदर्शनां कनयोः ॥ लक्ष्मी ॥ त्पायतेः स्त्रीत्वे डुप ॥ व्यौल्लेशद्वयसंघात
योः ॥ टिलोपः ॥ संयोगान्तस्य लोपः ॥ टित्वादीप ॥ स्त्री ॥ वरणात्कारः ॥ अकारः ककारः ॥ एदि
फोबारेफः ॥ एकारादीनि नामानि श्रुत्या तत्रासरावराः ॥ रत्नानिरमणीयानि संग्रामं ज
नयन्ति से ॥ लोकाद्वेषस्य सिद्धि र्यथा मातरपितरादेः ॥ स्वरूपान्तोऽनुभूत्यादि ॥ शब्दो
भूयत्रसार्थकः ॥ समस्करि शुभावक्रे ॥ प्रक्रियांचतुरोचितां ॥ अवतादोहयग्रीवः ॥ कम

॥ रामः ॥
॥ १२६ ॥